

HORVÁTH HAJNALKA: A KARTHAUZI NÉVTELEN MŰVELTSÉGÉNEK TERÜLETEI KÖZVETLEN FORRÁSHASZNÁLATÁNAK TÜKRÉBEN

1. Bevezetés

„Fordulóponton állunk . . . az írói személyes kezdeményezés és hatni akarás intézik az irodalom sorsát;”¹ „Műveltsége felülmúlta az átlagos deákműveltséget, képzett teológusnak mutatkozik, de a modern színezetű világi tudásanyaggal semmi érintkezése nem volt;”² „Nem is különös műveltsége emelte őt a kortársai fölé, hanem irodalmi képessége: a források kitűnő megválasztása és önálló kezelése, páratlan fordítói készsége, prédikátori elhivatottsága és mély embersége;”³ „vitathatatlan, hogy a Karthauzi Névtelen kora műveltségének legmagasabb szintjén állt, olyan tudatos írói egyéniség, akit egyháza és hazája foglalkoztat”⁴ – eltérő nézőpontok a Karthauzi Névtelen megítélésével kapcsolatban. Bán Imre a címben megjelölt témát már egy kismonográfiában vizsgálta, felvetődik a kérdés, hogy kell-e ugyanezen témát harminc év után ismét vizsgálni,⁵ tágabb kontextusban pedig felmerül, hogy a mai irodalomelméleti megközelítések szempontjából van-e relevanciája a kérdésnek, a prédikáció szempontjából nem mellékesek-e a szerző természettudományos ismeretei, másfelől pedig, hogy módszertanilag miként kutatható. A dolgozat első részében ezen kutatómódszertani kérdéseket járom körül, majd előbb a humán-, majd pedig a természettudományos ismereteit tekintem át.

1.1. A prédikációirodalom és műveltség

Az egyháznak a középkori társadalomban betöltött szerepe széleskörű, az egyházi feladatkörök, jogok és kötelességek rendszere az élet széles spektrumát fedi le, kezdve az iskoláztatástól, az egyházi pozíciók által kínált karrierlehetőségtől, az egyház gazdasági potenciáljától egyéb profán célokig; így a plébániák, kolostorok értékörző, hiteleshelyi, levéltári, bíraskodási, betegellátási, idősgondozási funkciókat is betöltöttek, de szerepet játszottak a városi, falusi védelem kialakításában, a társági élet formálásában is.⁶ Ugyanakkor a korszak folyamán megváltozik a hívek valláshoz való viszonya, kialakul a laikus vallásosság léggömbje, mind nagyobb lesz az igény a személyesen megélhető hitre, a hívek

¹ HORVÁTH János, *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*, In: KOROMPAY H. János – KOROMPAY Klára (szerk.), *Horváth János irodalomtörténeti munkái*, Budapest, 2005.², 642. (a továbbiakban: HORVÁTH, 2005²)

² BÁN Imre, *A Karthauzi Névtelen műveltsége*, Irodalomtörténeti füzetek 88., Budapest, 1976. (a továbbiakban: BÁN 1976)

³ MADAS Edit, *A Karthauzi Névtelen kódexe*, in: Madas Edit (szerk.), *A Néma Barát megszólal. Válogatás a Karthauzi Névtelen beszédeiből*, Magyar Hirmondó, Budapest, 1985., 555. (a továbbiakban: MADAS 1985.)

⁴ TÖRÖK József–LEGEZA László, *Kartauziak. Szerzetesrendek a Kárpát-medencében*, Budapest, 2001., 43. (a továbbiakban: TÖRÖK–LEGEZA)

⁵ BÁN 1976.

⁶ **Átfogóan:** MÁLYUSZ Elemér, *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*, Budapest, 1971. (a továbbiakban: MÁLYUSZ 1971.), KUBINYI András, *Az egyház szerepe az országos politikában és a honvédelemben a középkor végén*, in: KUBINYI András, *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség 22., Budapest, 1999., 87-99. (a továbbiakban: KUBINYI 1999a), PÁSZTOR Lajos, *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*, Budapest, 2000. (a továbbiakban: PÁSZTOR 2000.²), CEVINS, Marie-Madeleine de, *Az Egyház a késő-középkori magyar városokban*, Budapest, 2003. (a továbbiakban: CEVINS 2003.); **Az iskolarendszerről:** KÖRMENDY Kinga, *Litrátusok, magiszterek, doktorok az esztergomi káptalanban*, in: FÜGEDI Erik (szerk.), *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*, Budapest, 1986., 176-202. (a továbbiakban: KÖRMENDY 1986.), CEVINS 2003., 42-44.; **A gyógyításról:** KUBINYI András, *Orvoslás, gyógyszerészek, fürdők és ispotályok a késő-középkori Magyarországon*, in: KUBINYI András: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség 22., Budapest, 1999., 253-267. (a továbbiakban: KUBINYI 1999b), PÁSZTOR 2000.², 50-65.

kívánságai, lelkivilágának kifejeződése előtérbe kerül. Mályusz Elemér hívja fel a figyelmet arra, hogy a 15-16. századfordulóján a papság elvilágiasodásával kapcsolatos megjegyzések mögött nem a vallásos élet csökkenését kell látnunk, hanem éppen ennek a mélyebb megélésére való törekvését.⁷ Ennek a váltásnak az eszmetörténeti tükré a misztika mellett a *devotio moderna* megjelenése: a misztika az aszkézis, az ima és az elmélkedés által megélhető vallásosságról szól, míg a *devotio moderna* a spekulatív jelleg helyett az erényes élet gyakorlatát állítja középpontba.⁸ A prédikátor célja elsődlegesen az volt, hogy a híveket bűnbánatra, az igazság keresésére indítsa,⁹ vele szembeni elvárásként pedig megfogalmazódott az, hogy valóban pásztor legyen, vagyis a vallásosság, a kegyesség tekintetében példának tekinthessék.¹⁰ Ebben a légkörben a plébániaszervezet egyre kevésbé lesz képes ellátni a hívek gondozását,¹¹ így előbb a koldulórendek kapcsolódnak be, majd pedig a monasztikus rendek is. Pásztor Lajos szavaival „a pálosok, karthauziak nem lettek ugyan vándorapostolok,” de aktív lelkipásztori munkát fejtettek ki.¹² A Néma Barát rendje különös utat jár be e tekintetben: az 1123. évi zsinat 16. határozata szerint nem prédikálhatnak, nem hagyhatják el a kolostort, nem engedélyezett számukra a pasztorációs munka, csak imádkozhatnak a világi hívekért,¹³ Guigo rendi szabályzata (1142) szerint „Ha már szájunkkal nem hirdethetjük Isten igéit, kezünkkel tegyük azt” – olvasható a karthauziak rendi szabályzatában,¹⁴ így ennek tükrében kontemplatív életformájukban felértékelődött a könyvmásolás, -írás.¹⁵ A két megfogalmazott elv a gyakorlatban azonban ellentmondáshoz vezethetett, jelzi Denys the Carthusian (1402–1471) példája, aki sermogyűjteményével világi, előkelő rendekhez szóló pasztorációs célok ellátására törekedett, 1446-ban vizsgálat indult ellene, hogy nem sértette-e meg a rendi szabályzatot, legfőbb kifogásként azt hozták fel, hogy túl sok intellektuális elemet tartalmaz írása, amely szemben áll a korban a karthauziak presztízsét jelentő személyes kegyesség és aszketikus fegyelem gyakorlatával.¹⁶ A karthauziak 1510-es pápai kiváltságlevelét értelmében végezhetek lelkipásztori teendőket,¹⁷ s európai viszonylatban regisztrálható az is, hogy a 16. századra számos új karthauzi kolostor létesül,¹⁸ s hogy a karthauzi birokokon mind több kápolna épül a környék lelkigondozására.¹⁹

⁷ MÁLYUSZ 1971., 186–9.

⁸ V. KOVÁCS Sándor: Kolostori műveltség és magyar kódexirodalom (Irodalmi élet a késő középkorban). In: V. Kovács Sándor: *Eszmetörténet és régi magyar irodalom*. [Elvek és utak] Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. 133-185.143–4

⁹ MADAS Edit, *Középkori prédikációirodalmunk történetéből. A kezdetektől a XIV.század elejéig*, Bibliotheca Studiorum Litterarium 25., Debrecen, 2002., 129. (a továbbiakban: MADAS 2002.)

¹⁰ BARTÓK István: *Régi és új elemek a reformáció prédikációelméletében*, in: BITSKEY István–GOMBA Szabolcsné–VARGA Pál, *Eszmei és stilisztikai kérdések a régi magyar prózában*, Debrecen, 1978., 24. (a továbbiakban: BARTÓK 1978.)

¹¹ Hazánkban 3000-4000 fő tartozott egy-egy plébániához Cevins számításai szerint. CEVINS 2003., 23.

¹² PÁSZTOR Lajos, *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*, METEM, Budapest, 2000.

(a továbbiakban: PÁSZTOR 2000.²), 9. A pálos rend tudományos színvonala a korszakban elmaradottnak számított, egyediségét a kétkezi munka és az aszketikus gyakorlat révén igyekezett hangsúlyozni. Gyöngyösi Gergely reformterve szerint - tudatos kapcsolódva a *devotio moderna* gondolataihoz – a Krisztus életén, az erényeken, bűnökön elmélkedve a rend hozzájárulhat a vallási élet elmélyüléséhez. MÁLYUSZ 1971., 257–267.

¹³ MUESSIG, Carolyn, *What is medieval monastic preaching?* Introduction, in: MUESSIG, Carolyn (ed.), *Medieval monastic preaching*, Brill's Studies in intellectual history 90., Leiden–Boston–Köln, 1998., 8. (a továbbiakban: MUESSIG 1998.)

¹⁴ DEDEK Crescens, *A karthausiak Magyarországon*, Budapest, 1889., 57. (a továbbiakban: DEDEK 1889.)

¹⁵ Minden karthauzi szerzetes a rendbe lépéskor kapott pergament, tollat, pontozót és vonalzót. MADAS 1985., 548. Napirendjüket ismerteti: MADAS 1985., 546–8.

¹⁶ TURNER, Denys, *Why Did Denys the Carthusian write sermons ad saeculares?*, in: MUESSIG, Carolyn (ed.): *Medieval monastic preaching*, Brill's Studies in intellectual history 90., Leiden–Boston–Köln, 1998., 19–35. (a továbbiakban: TURNER 1998.)

¹⁷ PÁSZTOR 2000.², 10.

¹⁸ Európai viszonylatban a 15. században 45, míg a 16. században 113 kolostoruk volt. TÖRÖK–LEGEZA, 15.

¹⁹ PÁSZTOR 2000.², 10.

Alain de Lille *De arte praedicatoria* című művében azt írja, hogy a prédikáció elsődleges feladata „*informationi hominum deserviens*”, vagyis az emberiség művelésének szolgálata.²⁰ A prédikáció a középkor enciklopédikus műfaja,²¹ a korszak gondolkodásának, tudásrendszerének leképeződése, Bárczi Ildikó Temesvári Pelbárt példáján mutatta be, hogy nemcsak vallási kérdések (üdv történeti események, erkölcsi javak, erkölcsi követelmények, szentségek, vallásgyakorlás módjai) kapnak benne a hangsúlyt, hanem tudományok is,²² ez utóbbit vizsgálta részletesen Sági Nóra, állatok, növények, fizikai jelenségek, drágakövek, fölrajz, csillagászat, pedagógia, orvostudomány, ókori mítoszok tárgyköréit érintve, s megállapította Temesvári Pelbárt tudása „nagy, de naiv, középkori.”²³ A prédikáció volt az eszköze annak, hogy az írni-olvasni nem tudó közönség kollektív tudatának mélyéig is eljussanak a hit, a tudás legfontosabb elemei.²⁴ A prédikációk műfaj történetében fontos változás állt be a 12–13. században, amikor az addig uralkodó típusú *homília* – a napi evangélium *ad litteram* értelmezését adó, alapvetően morális tanulságok megfogalmazására törekvő, erős ötletszerűséggel, szerzteágazó szerkezettel jellemezhető prédikációtípus – helyett előtérbe kerül a *sermo*, mely kizárólag egyetlen, a napi evangéliumból kiválasztott bibliai citátum (*thema*) értelmezésére szorítkozik, alapelvét az isteni megismerés intellektuális, logikai rendszere adja, az ars praedicatoria alapján szerkezetét a *thema* felbontása (*divisio*), bizonyos esetekben pedig a további részekre osztása (*subdivisio*) szabja meg;²⁵ a sermók további alakulástörténetét áttekintve Briscoe megállapítja, hogy a 15-16. század fordulóján a tartalmi, formai követelményeknek való megfelelés helyett mind fontosabbá vált a a népek való beszéd mód,²⁶ Sziénai Szent Bernardin és követői vallási témák mellett aktuális politikai és szociális problémák felé fordulnak, megjelenik követelményként a köznyelven való prédikálás, a képekben való fogalmazás és a színpadiasságra való törekvés.²⁷

A fentebb elmondottak tükrében egyértelműnek tűnik, hogy a történettudomány – társadalom-, egyház-, mentalitástörténet – szempontjából a prédikátorok, prédikációk műveltségének a vizsgálata fontos, a következőkben azt igyekszem megvilágítani, hogy a prédikációk specifikumait figyelembe véve miért van jelentősége műveltségi körkép készítésének. Irodalom és társadalmi kérdések összefüggéseivel az irodalomszociológia

²⁰ DELCORNO, Carlo, *Medieval Preaching in Italy (1200-1500)*, Typologie des Sources du Moyen Age occidental, Brepols 2000., 449. (a továbbiakban: DELCORNO 2000.)

²¹ KECSKEMÉTI GÁBOR, *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet*, Historia Litteraria 5., Budapest, 1998., 43. (a továbbiakban: KECSKEMÉTI 1998.)

²² BÁRCZI Ildikó, *A tematikai sokszínűség Temesvári Pelbárt prédikációiban*, in: BERHIDAI PIUSZ – KEDVES ILONA (szerk.), *Emlékkönyv Temesvári Pelbárt halálának 500. évfordulója alkalmából 1504-2004*, Esztergom, 2006., 66-72.

²³ SÁGI Nóra, „*A tudománynak sokszerű virágai és az isteni titkoknak üdvösséges gyömcsei.*” *Temesvári Pelbárt művei tudománytörténeti nézőpontból*, in: BERHIDAI PIUSZ – KEDVES ILONA (szerk.), *Emlékkönyv Temesvári Pelbárt halálának 500. évfordulója alkalmából 1504-2004*, Esztergom, 2006, 117–147.

²⁴ KÖRMENDY 1986., 152.

²⁵ LÁZS SÁNDOR, *Késő-középkori prédikációink stíluskérdéseiről*, in: BITSKEY ISTVÁN–GOMBA SZABOLCSNÉ–VARGA PÁL, *Eszmei és stilisztikai kérdések a régi magyar prózában*, Debrecen, 1978. 7-8.; TARNAI ANDOR, *Bevezető*, in: TARNAI ANDOR–CSETRI LAJOS (szerk.), *Rendszerek a kezdetektől a romantikáig*, A magyar kritika évszázadai 1, Budapest, 1981. 17-18. (a továbbiakban: TARNAI 1981.), BRISCOE, Marianne G., *Artes Praedicatoriae and Artes orandi*, Typologie des Sources du Moyen Age occidental, Brepols 1992., 28-29. (a továbbiakban: BRISCOE 1992.), MADAS 2002., ÁDÁM EDINA, *Temesvári Pelbárt prédikációinak műfaji kettőssége. A Szent Kereszt felmagasztalásának napjára írt sermók elemzése*, in: BERHIDAI PIUSZ – KEDVES ILONA (szerk.), *Emlékkönyv Temesvári Pelbárt halálának 500. évfordulója alkalmából 1504-2004*, Esztergom, 2006. 99-105. (a továbbiakban: ÁDÁM 2006.)

²⁶ BRISCOE 1992. 42-45.

²⁷ DEBBY, N., *Renaissance Florence in the Rhetoric of the Popular Preachers*, Turnhout, Brepols 2001., 43., ÁDÁM 2006. 105., RADÓ CECÍLIA, *Roberto Caracciolo OFM prédikátori működésének magyar vonatkozásai*, Kézirat, 2008. (a továbbiakban: RADÓ 2008.)

foglalkozik,²⁸ hazánkban a kérdés jelentőségére Tarnai Andor irányította rá a figyelmet.²⁹ Szili József a strukturalizmus utáni irodalomelméleti irányzatokat három csoportba sorolja: az elsőbe szerinte azok tartoznak, amelyek zárt műközpontú elemzést végeznek, a másodikba azok sorolhatók, amelyek művek közti párbeszédre építik az elemzést, így segítségül hívják a korabeli poétika, kritikai gondolkodás dokumentumait, a harmadik egy csoportjába azok sorolhatók, amelyek az irodalmat külső feltételrendszer vonatkozásában vizsgálják, így az irodalmi élet egésze, más alkotók, szervezett társadalmi intézmények, aktuális és potencionális befogadók köre, „a kódrendszert fenntartó, alakító kompetenciák” merülnek fel referenciapontként.³⁰ Jauss szerint az irodalom története nem vizsgálható a „kortársi és későbbi olvasók, kritikusok és szerzők irodalmi tapasztalatának elvárási horizontja” nélkül, vagyis ízlésük, elvárásaik és műveltségük nélkül.³¹ Jelen vizsgálódás szempontjából e két utóbbi nézőpont járhat jelentős hozadékkal.

A korszak kritikai dokumentumainak az *ars praedicandik* tekinthetők, ezek rögzítették a prédikációkkal szemben támasztott legfőbb követelményeket,³² célként tűzték ki a hallgatóság tanítását, cselekvésre buzdítását,³³ s hangsúlyozták, hogy adott közönséghez – hagyományosan *simplex, subtilis* és *curiosus* célközönséget különítettek el – mindig megfelelő stílust kell választani, Gyöngyösi Gergelyt idézve „mindig figyeljenek a körülményekre, mit, miért, kinek, hol, mikor és hogyan beszélnek.”³⁴ Ha nem így prédikál a pap, hallgatóinak nem használ, maga pedig tudása fitogtatásával a hiúság bűnébe esik, Thomas Waleys szavaival „*ne ... ad sui ostentationem praedicet sed ad Dei laudem et proximi aedificationem.*”³⁵ Mindezek a jaussi elvárási horizontot egyfajta korabeli megfelelőjének is tekinthetők. Ugyanakkor ezek nyomán felvetődik, hogy az irodalmi produktumként fennmaradt művek valójában nem a szerző, hanem a befogadók műveltségéről adhatnak képet, ennek érvényét ugyanakkor csökkentti a prédikációsirodalom azon jellemzője, miszerint ezeket a műveket nem közvetlen használatra szánták, hanem a szerzők a mindenkori szónokra bízta a rendelkezésre álló anyag adott közönség igényeihez való igazítását.³⁶ A prédikációalkotás gyakorlatát az *ars compilandi* kifejezéssel szokás megnevezni,³⁷ a sermók megalkotásához számos segédkönyv állt a prédikátorok rendelkezésére, exemplumgyűjtemények, a *similitudines*-, *florilegia*- és *distinctio*- gyűjtemények, konkordanciák, *ars praedicandik* és modell sermók,³⁸ így a saját prédikációjában feltűnő ismeretek vonatkozásában vitatható,

²⁸ KECSKEMÉTI 1998. 18–25.

²⁹ TARNAI 1981. 5-11

³⁰ SZILI József, *Az irodalom mint folyamat*, in: SZILI József (szerk.), *A strukturalizmus után: Érték, vers, hatás, történet, nyelv az irodalomelméletben*, Budapest, 1992. 170.

³¹ JAUSS, Hans Robert, *Irodalomtörténet mint az irodalomtudomány provokációja* (1970), Ford. BERNÁTH Csilla, 1980 (1), 18–22. Jauss szerint ez az elvárási horizontot objektívizálható, vagyis „rekonstruálható egy korábbi elvárási horizont, melynek megfelelően a múltbeli műveket megalkották és befogadtak,” mára azonban ennek problematikusságára figyelmeztetnek.

³² ALAIN DE LILLE (Alanus de Insulis) *De arte praedicatori*, ALEXANDER OF ASHBY *De modo praedicanandi*, az ismeretlen szerzőjű *Modus sermocinandi*, THOMAS CHABHAM a *Summa de arte praedicanandiban* és RICHARD OF THETFORD az *Ars dilatanandi sermones* című műve tartozott a legismertebb *ars praedicanandik* közé. BRISCOA 1992., 25.

³³ BARTÓK 1978. 23., TARNAI Andor, „*A magyar nyelvet írni kezdik.*” *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*, Irodalomtudomány és Kritika, Budapest, 1984, 70. (a következőkben: TARNAI 1984.), KECSKEMÉTI 1998., 12-13.

³⁴ TARNAI–CSETRI 1981., 28.

³⁵ TARNAI 1984., 172. 25. j.

³⁶ TARNAI 1984., 70.

³⁷ BÁRCZI Ildikó, *Ars compilandi*, in: BITSKEY István és TAMÁS Attila (szerk.), *Toposzok és exemplumok régi irodalmunkban*, Studia Litteraria 32., Debrecen, 1994., 99-116. (a továbbiakban: BÁRCZI 1994.), BÁRCZI Ildikó, *Ars compilandi: a késő középkori prédikációs segédkönyvek forráshasználata. A hiteles információk összegyűjtésének kevésbé bevallott módszerei – az intertextualitás információs rendszerei*, Historia Litteraria, Budapest, 2007. Különösen: 606–611. (a továbbiakban: BÁRCZI 2007.)

³⁸ Általánosan: TARNAI 1984., 54–67., 83., ÁDÁM 2006., 101–105.

hogy ezek mennyiben tükrözik saját tudását, s mennyiben van szó csupán átvételről. Bárczi Ildikó megállapítása szerint a szerzők felkészültségéről inkább az tanúskodik, hogy mennyire képesek a rendelkezésre álló anyag megrostálására, a sermóhoz való applikálásra, a tárgykör szűkítésére, a *thema* univerzalizálására, felosztására.³⁹ A nemzeti nyelven író prédikátor műveltségéről az adhat hű képet, ha megvizsgáljuk, hogy ezt a formai szabályokkal, sablonokkal, tartalmi elvárásokkal megkötött műfajt hogyan tudja magyarul megszólaltatni. A szövegalkotó gyakorlat vonatkozásában előbeszéd és a latin nyelv együttes hatását figyelembe véve alapvetően nem fordításról, hanem akkomodációról, az alkalmazás helyének és módjának megfelelő átültetésről beszélhetünk,⁴⁰ ennek azonban határt szab, hogy soha nem szakadhat el annyira az eredeti szövegtől, hogy az mást jelentsen, mert az eretnenség lenne.⁴¹

Így az elmondottak nyomán megállapítható, hogy ahhoz, hogy a prédikáció hatni tudjon, hogy mint irodalmi alkotás működésbe lépjen számot kell vetnünk a prédikátor világról való tudásával, melynek vizsgálati módjául a kompiláláshoz felhasznált szövegek köre, valamint eredeti és fordítás forrásösszehasonlítása szolgálhat.

1.2. A Karthauzi Névtelenről

A karthauziak hazai növekvő szerepvállalásának jelzője lehet, hogy a 15. század végén hazánkban is történt kísérlet egy új kolostor alapítására, a már működő négy kolostor mellett.⁴² A Karthauzi Névtelen a lövöldi kolostor procuratoraként lelki-szellemi feladatok mellett világi, adminisztratív és gazdasági ügyekben is eljárhatott.⁴³ A rend élénk szellemi életéről több forrás is tanúskodik, menedékszírti kolostoruk másolótevékenysége ismeretes,⁴⁴ valamint itt vezettek krónikát is,⁴⁵ a lechnici könyvjegyzék tanúsága szerint, a középkori szerzők művei és a karthauzi rendhez kötődő dokumentumok (*Consuetudinarium, Rigor ordinis Cartusiensium, Henricus Egger de Kalkar: De puritate cordes*) mellett nagy számban fordulnak elő a *devotio modernával* összefüggésbe hozható művek (Johannes Gerson, Henricus Friemar, Karthauzi Dénes) a rend könyvtárában;⁴⁶ Lövöldön könyvkötő műhely (1478–1500) működhetett,⁴⁷ könyvtárának Mátyás király látogatása alkalmával több kötetet adományozott.⁴⁸ A prolóógus szerint a Karthauzi Névtelen művét a laikus testvérek és különböző rendbeli apácát, a *Prohemium libri* szerint pedig világi ájtatos hívek lelki épülésére szánja művét.⁴⁹

³⁹ BÁRCZI 2007., 607–608. Laskai Osvát vonatkozásában: BÁRCZI 1994., 2007. Temesvári Pelbárt: POMÁZI Gyöngyi, *Temesvári Pelbárt beszédszerkesztő művészetéről*, in: BITSKEY István–GOMBA Szabolcsné–VARGA Pál, *Eszmei és stilisztikai kérdések a régi magyar prózában*, Debrecen, 1978., 14–19., ÁDÁM 2006.

⁴⁰ TARNAI 1984., 229–258., 275–280.

⁴¹ TARNAI 1981., 20.

⁴² Ercsi 1238–1241, Menedékkő (Létánfalva) 1290–1543, Lechnic (Dunajec) 1319–1545, Felsőtárkány 1364–1552, Városlőd (Lövöld) 1378–1552. Dedek 1889. 79, 84, 110, 133, 137., TÖRÖK–LEGEZA, 14., NÉMETH Péter, *A városlődi karthauzi kolostor története és régészeti emlékei I*, in: *A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei*, 1993–1994 (19–20), 367–373. (a továbbiakban: NÉMETH 1993–4.). Közülük a lövöldi volt nemcsak a rendi, hanem az ország más kolostorainak viszonylatában is az egyik leggazdagabb. KUBINYI 1997b., 247., MADAS Edit, *Az Érdy-kódex keletkezéséről* (szövegtörténet és a szerzőség kérdése), Budapest, 1977., Diss. EK Kol 4626., 7–8. (a továbbiakban: MADAS 1977.)

⁴³ MADAS 1977. 6–8. Németh Péter az 1526-os procurátornak Lukács testvért jelöli meg. NÉMETH 1993–4., 373.

⁴⁴ MADAS Edit–MONOK István, *A könyvkuháta Magyarországon. A kezdetektől 1800-ig*, Budapest, 2003., 59. (a továbbiakban: MADAS–MONOK 2003.)

⁴⁵ TÖRÖK–LEGEZA, 43.

⁴⁶ FODOR Adrienne, *Die Bibliothek der Kartause Lechnitz in der Zips vor 1500 (Geschichte und Buchbestansrekonstruktion)*, in: MEZEY László (szerk), *Armarium*, 1976. 49–70. (a továbbiakban: FODOR 1976.)

⁴⁷ B. FODOR Éva, *A lövöldi karthauzi kolostor kötéseiről*, Esztergom Évlapjai – Annales Strigoniensis, 1960. (1.), 25–34., ZSIRAY László, *A lövöldi karthauzi kolostor*, Műemlékvédelem 22. (1978). 21.

⁴⁸ FODOR 1976., 50., MADAS–MONOK 2003., 60.

⁴⁹ Érdy-kódex 001., 003. pagina

Az Érdy-kódex felfedezése óta foglalkoztatja a kutatókat, hogy mik lehettek a kódex forrásai, a legkorábbi vélekedések Temesvári Pelbárt *sermóira*, a *Legenda aurea*ra és a *Catalogus Sanctorum*ra irányították a figyelmet.⁵⁰ Madas Edit megállapítása szerint a kódex első, mozgó ünnepekre vonatkozó részénél a perikoparendszer tanúsága szerint Guillelmus Parisiensis munkájának használatát mutatja.⁵¹ A legendagyűjtemények közül a filológiai kutatások szerint nagy valószínűséggel használhatta a *Legenda aurea*t,⁵² a *Legendae sanctorum regni Hungariae* gyűjteményt,⁵³ a modell sermók közül leggyakrabban Temesvári Pelbárt munkáit használhatta, a *De tempore* résznél mutatható ki különösen Pelbárt hatása⁵⁴, ezen kívül újabban irányult a figyelem Roberto Caracciolo munkáinak átvételére,⁵⁵ s felvetődött Conradus de Brundelsheim művének használata is.⁵⁶ Ezekben, a prédikációsirodalom gyakorlatában bevettnek számító forrástípusokon túl egyéb rendi, illetve elbeszélő műveket is használhatott: Remete Szent Pál translációjáról szóló beszéd elemzése során Sarbak Gábor világított rá Gyöngyösi Gergely *Decalogus de Sancto Paulo primo heremita* című művének használatára,⁵⁷ a Karthauzi Névtelen forrásként utal *ez vilaag chronika/y:/ara*, Bán Imre feltételezése szerint e megjelölés mögött Schedel *Liber Chronicarum* vagy Rolewinck *Fasciculus temporum*⁵⁸ című művét sejtethetjük,⁵⁹ az *orzagh Cronicaya* forrás pontos azonosítása várat magára, ugyanakkor a tény vitathatatlan, hogy valamilyen történetírói művet használt fel.⁶⁰

⁵⁰ HORVÁTH Cyrill, *Középkori legendáink és a Legenda Aurea*, Budapest, 1911.; VARGHA 1923.; HORVÁTH 1931/HORVÁTH Cyrill, *Temesvári Pelbárt és codexeink*, Budapesti Szemle, 1891 (65)., 383–400., 1892 (66). 21–43.; VARGHA Damján, *Codexeink legendái és a Catalogus Sanctorum*, Budapest, 1923.; HORVÁTH 2005.² Ezekről összesítő táblázat: <http://sermones.elte.hu/erdy/tabula.html>

⁵¹ MADAS 1977., 52., MADAS Edit, *Az Érdy-kódex perikoparendszere és Guillelmus Parisiensis posztillás könyve*, Magyar Könyvszemle, 1984 (100).

⁵² BÁN 1976., 13., MADAS 1977., 53–71. Egy-egy beszéd forrásvizsgálatánál: **Orbán pápa**: MADAS 1985., KERTÉSZ Ilona, *Szent Orbán pápa legendájának két változata az Érdy-kódexben és kapcsolatuk a Legenda aurea szövegével*, Plaustrum, 2004. (II), http://sermones.elte.hu/?az=322tan_plaus_kerteszilona (a továbbiakban: KERTÉSZ 2004.); **Kozma, Damján**: TÓTH Kinga, *Szent Kozma és Damján legendájának forrástörténetéhez*, Plaustrum 2003 (I). http://sermones.elte.hu/?az=318tan_plaus_kinga; **Elek**: KÖRÖS Kata: *Szent Elek legendájának fordításai kódexirodalmunkban*, Plaustrum 2006 (IV). http://sermones.elte.hu/page/346tan_plaus_kkata.html (a továbbiakban: KÖRÖS 2004.)

⁵³ BÁN 1976., 13. Ezt a Szaniszló-beszéd vonatkozásában igazolta TÓTH M. I. 2003.

⁵⁴ BÁN 1976., 15., MADAS 1977., 53–71., 73.; MADAS 1985., 553. Egy-egy beszéd forrásvizsgálatánál: **László király**: MADAS Edit, „Szent László királynak innepéről”, in: Mezey László (szerk.), *Athleta patriae [!] Tanulmányok Szent László történetéhez*, Hungaria sacra I., Budapest, 1980., 73–82. (a továbbiakban: MADAS 1980.), **Szent Keresztfa**: ÁDÁM 2006., 110–5., TÓTH Péter, *Szent Demeter hazai tiszteletének középkori és újkori emlékei*, in: TÓTH Péter (szerk.), *Szent Demeter Magyarország elfeledett védőszentje*, Budapest, 2007. 125–129. (a továbbiakban: TÓTH 2007.)

⁵⁵ **Sziéni Szent Katalin**: SZÉP Eszter, *Újabb ferences sermo-gyűjtemény a Karthauzi Névtelen könyvespolcán*, Plaustrum 2006 (IV). http://sermones.elte.hu/?az=344tan_plaus_szepeszter, **Szent Ferenc**: RAPAVI Dóra, *A Karthauzi Névtelen forráshasználatának sajátosságai – a Robertus Caracciolus Szent Ferenc napi beszédével való összevetés tanulságai*, Plaustrum 2007 (V). http://sermones.elte.hu/?az=355tan_plaus_rdora (a továbbiakban: RAPAVI 2007.), **Páduai Szent Antal**: RADÓ 2008.

⁵⁶ SZMERKA Dániel, *János pap országa – Szent Tamás apostol legendájának forrásaihoz*, Plaustrum 2007 (V). http://sermones.elte.hu/?az=356tan_plaus_szdaniel

⁵⁷ Korábbi kutatások: HOLIK Flóris, *Alsáni Bálint és az Érdy-codex*, Irodalomtörténeti Közlemények 1922 (26)., 130–133.; BÁN 1976., 101., TÖRÖK József, *Adalékok az Érdy-kódex egy beszédének forrásaihoz*, Irodalomtörténeti Közlemények 1980 (84). 49–55.; **Gyöngyösi**: SARBAK Gábor, *Középkori pálos írásbeliség*, Kandidátusi értekezés, Budapest, 1994. OSZK D632.

⁵⁸ BÁN 1976., 19.

⁵⁹ BÁN 1976., 18.

⁶⁰ JAKUBOVICH Emil, *A Gyécse (Géza) névhez*, Magyar Nyelv 1920 (16)., 124–7. JAKUBOVICH Emil, *A Vászoly (Vazul) névhez*, Magyar Nyelv 1921 (17)., 118–9., ZSOLDOS Attila, *Somogy és Visegrád megye korai története, valamint a „várelemek spontán expanziója.”*, in: VESZPRÉMY László (szerk.), *Szent István és az államalapítás*, Nemzet és emlékezet 1., Budapest, 2002. 433–434., ZSOLDOS Attila, *Somogy vármegye kialakulásáról*, in:

A Karthauzi Névtelen több sermo kompilálásával összeállított beszédei közül Madas a Szent László napra írottat elemezve megállapította, hogy a négy rendelkezésre álló beszédet erősen tömörítenie kellett, ő ezt biztos kézzel hajtotta végre, tudatosan szelektált, elhagyva a későskolasztikus elemeket és a Pelbárt rossz uralkodóra vonatkozó megnyilatkozásait, bár szerkezetileg nem alkotott annyira kiegyensúlyozott beszédet.⁶¹ Ádám a Szent Kereszt felmagasztalására írott prédikációt elemezte, ez esetben azt tapasztalta, hogy a négy rendelkezésre álló beszéd közül alapvetően csak az egyiket követte a Névtelen, kis szerkezeti módosításokkal.⁶² Több beszéde alapvetően csak egy forrásra támaszkodik, ezeket vizsgálva, már többen kiemelték, hogy egyik legnagyobb erénye személyes hangneme, állandó kapcsolattartása közönségével, nagy hangulati töltése, többször jellemző rá a jelzőhalmozás, felsorolás, a részletező leírás, írásaiban nincs nyoma fordítói erőlködésnek, ugyanakkor a bonyolultabb teológiai okfejtéseket elhagyja, többször él egyszerűsítéssel.⁶³

1.3. A vizsgálat módszertani bemutatása

Az alábbi táblázatban foglaltam össze az általam vizsgált beszédeket.⁶⁴

1. táblázat. A forrásösszehasonlításhoz felhasznált szövegek jegyzéke

Beszéd	ÉKa (ÉKb) ⁶⁵	Forráspárhuzam ⁶⁶
Adventben harmad vasárnap	3. 014b–019b (4.018–028.)	TH006.
Karácson éjjeli mise	9. 042b–047 (4.72–80)	PH 016C, PH017.
Karácsonyi nagymise	11. 052a–055b (4.080–083)	PH022.
Vízkereszt innepe között való vasárnap	15. 067–070b (4.104–108).	TH021.
Vízkereszt oktávája	16. 070b–072b (4.109–113)	TH023.
Másod menyegzős vasárnap	17. 076b–079a (4.118–122)	TH029.
Lucia	50. 170a-171b (4.255–258)	LA IV. 49-52.
Szilveszter pápa	55. 184a-190b (4.276–286)	LA XII. 108-119.
Fábián és Sebestyén	57. 193b-197a (4.290–298)	LA XXII. 161. LA XXIII. 162-8
Vince	59. 203a-205a (4.306–310)	LA XXV. 174-179.
Balázs	62. 212b -215a (4.318–322)	LA XXXVIII. 252–255.
Ágota	63. 215a-218b (4.322–328)	LA XXXIX. 256-261.
Bálint	65. 223a-b (4.332–334)	LA XLII. 265-266.
Juliana	66. 224a-225b. (4.334–336)	LA XLIII. 267-9.
Mátyás apostol	68. 230a-233b (4.4.342–346)	LA XLV. 277–284.
Gergely pápa	69. 233b-239a (4. 346-354.)	LA XLVI. 285–306.
Ambrus	72. 258b-262. (4. 378-384.)	LA LV. 378-390.

VESZPRÉMY László (szerk.), *Szent István és az államalapítás*, Nemzet és emlékezet 1., Budapest, 2002., 473.; KERTÉSZ Balázs, *Laskai Osvát és a Karthauzi Névtelen magyarországi forrásairól. Feltételezett elbeszélő művek használatának problémája*, Századok 2008 (142), 474–490.

⁶¹ MADAS 1980., 78.

⁶² ÁDÁM 2006., 111.

⁶³ HORVÁTH 2005²., 643., BÁN 1976., 107–122., MADAS 1980., 79., SZABÓ Zoltán, *A magyar szépirói stílus történetének fő irányai*, Budapest, 1998. 41-54. 45., KÖRÖS 2006., RADÓ 2008.

⁶⁴ Táblázat alapja: <http://sermones.elte.hu/erdy/tabula.html>

⁶⁵ A forrásokat alapvetően MADAS 1977. alapján jelöltem meg, az ettől eltérő esetekben ezt külön lábjegyzetben jelzem.

⁶⁶ Ahol rendelkezésemre állt, ott a készülő digitális kiadást használtam (ÉKa), egyéb esetekben VOLF régi kiadását (ÉKb). Amennyiben ÉKb-t használtam, azt vastagítással jelzem az összehasonlítás során.

Márk	74. 269-271. (4.392-396.)	LA LVII. 399–410.
Fülöp, Jakab	76. 284-288. (4.414-419)	LA LXII. 443–445. LXIII. 446–449.
Szaniszló	79. 295a–300a (4.427–437.)	LS ⁶⁷
Páduai Antal	82. 319a–324a (4.464–474)	CLS69. ⁶⁸
Urbán püspök	83. [294b], 329b–331b. (4.474-485.)	LA LXXII. 515–516. ⁶⁹
Petronella	84. 331b– 332b. (4.485)	LA LXXIII. 517–518.
Vitus és Modestus	86. 336a-338a. (5.005-008)	LA LXXVII. 529–531.
János és Pál mártírok	89. 355a-359a (5.028-034)	LA LXXXII. 552–558.
Leó pápa	90. 359b–361b (5. 034-036)	LA LXXXIII. 556–558.
Péter és Pál apostolok	91. 361a–371a. (5.036-050)	PA018-021 LA. 84. ⁷⁰
László király	94. 387a–394a(–404a) (5.071– 095)	PA014–017.
Elek konfesszor	96. 409a–412a (5.095-101)	LA XC. 621–626.
Krisztina	99. 428a–429a (5.129-132)	LA XCIV. 646–649.
id. Jakab	100. 430a–434b (5.132-141.)	LA XCV. 650–661.
Kristóf	101. 435a–437b (5.141–144)	LA XCVI. 663–669.
Péter vassa szakadása	104., 443b–446a (5.154–158.)	LA CVI. 701–709.
Úr színe-változatja	108. 456–462. (5.175–185)	PA042–045.
István	112. 494a–500a (5.236–247)	PA052–054.
Bernald	113. 500a– 504b (5.247–255)	LA CXVI. 811–826.
Egyed	117. 527a–528b (5.294–298)	LA CXXIII. 887–890.
Szent Kereszt fel- magasztalása	119. 534a–539a (5.307–316)	PA059, PA60, PA061, PA062.
Kozma és Damján	122. 545b-546b (5.328–330)	LA CXXXIX. 977–981.
Móric	123. 547a–549a (5.330–335)	LA CXXXVII. 965–970.
Jusztina	124. 549b–551b (5.335–339)	LA CXXXVII. 971–976.
Ferenc patriarka	127. 567a–572a (5.366–375)	CLS65. ⁷¹
Tizenegyezer szízek (Szt. Orsolya)	130. 590a–593a (5.403–406)	PA078a
Demeter	131. 593b–595a (5.403–406)	PA078b ⁷²
Imre király	135. 613a–617a (5.435–443)	PA 090, 091, 092.

⁶⁷ TÓTH Miklós István, *Szent Szaniszló magyarországi tisztelete és az Érdy-kódex szent Szaniszló-legendája*, *Plaustrum* 2003 (I). http://sermones.elte.hu/?az=319tan_plaus_tothmiklos

⁶⁸ RADÓ 2008.

⁶⁹ MADAS 1985., KERTÉSZ 2004.

⁷⁰ ÁDÁM Edina – BATA Sarolta, *A Karthauzi Névtelen munkamódszere. A Péter-Pál napi beszéd és forrásainak összehasonlítása*, *Plaustrum* 2005 (3).

⁷¹ RAPAVI 2007.

⁷² TÓTH 2007., 125–9. Bán felteleezi a LS használatát, Tóth Péter szerint néhol használja a *Catalogus Sanctorumot* is, ez utóbbi művet Tóth Péter alapján idézem.

Cecília	145. 649b–652b. (5. 493–498.)	LA CLXV. 1180–1187.
Kelemen	146. 652b–656b. (5.498–505)	LA CLXVI. 1188–1202.

A vizsgálatba elsődlegesen azokat a beszédeket vagy beszédrészeket vontam be, melyekről a szakirodalom nyomán – szerkesztési vagy stilisztikai sajátosságok figyelembevételével – már nagy valószínűséggel megállapítható, hogy konkrétan mely szöveget használhatta forrásként a szerző. A kompilálás technikáját nem vizsgálom. Azt vizsgálom elsődlegesen, hogy a szövegek mikroszintjén mennyire képes visszaadni az eredeti jelentést, megvan-e az a humán- és természettudományos ismereti háttére, amely a legendák, exemplumok, teológiai elmélekedések tolmácsolásához szükséges. A forrásösszehasonlítás során különösen figyelemreméltók azok az esetek, mikor a latin szövegtől eltérően fordít, ezek azok a pontok, ahol valóban betekintést nyerhetünk a tudásbázisába, ennek egyik vetülete lehet, mikor a helyi sajátosságokhoz, célközönséghez viszonyítva saját felfogása formálja forrásait, másik vetülete, mikor adott ismeret hiányából fakad a félrefordítás, ugyanakkor a vizsgálat során nem hagyható figyelmen kívül az akkori magyar nyelv szókészletű bázisa sem. A forrásokból kikerülő hiányok beszédesek lehetnek a tekintetben, ha feltételezzük, hogy nem értette meg őket, ugyanakkor ezzel kapcsolatban két szempontot is szem előtt kell tartanunk: egyfelől többnyire tömörítenie kellett a prédikációkat a forrásszöveghez képest, másfelől pedig e vonatkozásban hangsúlyossá válhat célközönség műveltségének szerepe, s tudva, hogy művét alapvetően laikusoknak, apácáknak is szánta, valószínűleg nem számított nagyon művelt befogadóközegre. Az esetleges hozzátoldások vizsgálatánál saját tudása mellett egy újabb forrásra is mindig gyanakodni kell a következtetések levonása előtt.

2. Humán tudományok

2.1. Koncepció: társadalom- és nemzetfelfogás – a korai politikus

A középkor folyamán a keresztény univerzalizmus eszméje mellett a nemzeti gondolat másodlagos jelentőséget kapott, a 13. századtól kezdve jelenik meg az összetartozásnak valamiféle tudata, de ez még semmiképpen sem tekinthető közös célokban gondolkodó politikai nemzeti tudatnak.⁷³ A „kora-nemzettudat”⁷⁴ formálódásában nagy szerepet játszott a kiválasztottság tudata, miszerint a csapásokat az Úr a keresztények Isten elleni, valamint szociális bűnei miatt méri a népére, a bűnökért kollektív bűnhődés jár, a büntetés különböző formákban jelentkezik (eretnekség, betelepülő rácok, török, német, szétszaggatott ország), a végcél pedig e büntetések által a kollektív megtisztulás.⁷⁵ Szűcs Jenő a ferences misztikának,⁷⁶ Tarnai Andor a pálosokhoz kötődő *devotio modernának*,⁷⁷ míg Perjés Géza a reformációnak tulajdonít fontos szerepet a folyamatban.⁷⁸ Szűcs Jenő szerint már az 1430-as évek huszita mozgalmaitól kezdve jelen van ez a gondolat, s megerősödésére az 1470-es évektől kerül sor,

⁷³ Szűcs Jenő szerint adott egyén identitáselemei a következő sorrendben követik egymást: vallás, vazallus, vidék-régió, társadalmi státus, korona, nemzet. Szűcs Jenő, *Nép és nemzet a középkor végén*, in: Szűcs Jenő, *Nemzet és történelem*, Budapest, 1974., 88–90. (a továbbiakban: Szűcs 1974.)

⁷⁴ A felvilágosodás utáni modern nemzetfogalomtól megkülönböztésként ajánlatos e kifejezés használata. ÖZE Sándor, *Apokaliptika és nemzettudat a XVI. századi Magyarországon*, in: BITSKEY István – OLÁH Szabolcs (szerk.), *Religio, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban.*, Debrecen, 2004., 114. (a továbbiakban: ÖZE 2004)

⁷⁵ Gondolat felvetése: Szűcs 1974., 569. A bűnök részletes vizsgálata: ÖZE Sándor: „Bűneiért bünteti Isten a magyar népet.” *Egy bibliai párhuzam vizsgálata a XVI. századi nyomtatott egyházi irodalom alapján.* A Magyar Nemzeti Múzeum Művelődéstörténeti Kiadványai II., Budapest, 1991., 37–54.

⁷⁶ Szűcs 1974., 570–80.

⁷⁷ TARNAI 1984., 109–115.

⁷⁸ Szűcs 1974., 580.

s az 1510-es évekre ez a gondolat már megszilárdul.⁷⁹ Óze Sándor a „kereszténység védőpajzsa” toposzát vizsgálva arra a megállapításra jutott, hogy az 1550-es évekre a latinul nem tudó, nem túlzottan művelt végvári katonaság körében is elterjed az újfajta nemzetképzés,⁸⁰ Imre Mihály pedig a „Magyarország panasza” toposzának elemzésénél mutatja be a pauperizálódás folyamatát, eredetét a humanistákhoz, Piccolominihez köti, majd néhány 16. század eleji példa ellenére 1526 utáni veszteségtudattal összefüggésben mutatja fel szélesebb körű elterjedését.⁸¹ A nemzeti történelmi hősöknek minden kultúrában identitásformáló szerepük és hatásuk van, alakjuk a mentalitásrendszer szerves részévé válik, ezen időszakban a szent királyok kultuszának a jelentőségével számolhatunk.⁸²

A hazai társadalomról alkotott nemesi nacionalista felfogás 1280-as évekbeni formálódásától kezdve egészen a 18. századig alapvetőnek számított, e koncepció szerint a *natio* tagjai a rendek és a bárók.⁸³ E modell számára azonban kihívást jelentett a nemzettudatban bekövetkező változás, mely szélesebb társadalmi kontextus vonatkozásában hirdette a kiválasztottságot, Szűcs Jenő Laskai Osvát *Sermones de sanctis* című gyűjteményének István- és László-napi beszédeivel kapcsolatban egy újfajta társadalomképzés jegyeire mutat rá. Laskai Osvát szerint a magyarok *naturalis ordo vel origo*, vagyis a természeti rend, eredet alapján összetartoznak, a nemzet fogalmába minden ember beletartozik, az *aeqitas* (méltányosság) elve mellett azonban a *virtutes* (erények) elvének is fontos szerepet tulajdonít, jelezve, hogy a nemzeten belüli pozíciók az erények, vagyis szerzett tulajdonságok révén megváltoztathatók.⁸⁴ E felfogás korlátozott érvényét mutatja, hogy Szűcs szerint *Gemma fidei* prológusa már a nemesi nacionalizmus foglalatja, Madas ezzel kapcsolatban rámutat arra, hogy ez egy más történelmi kontextus terméke már, s a romlás okaként az együtt élő népek nyelvben, szokásokban, vallásgyakorlatban, társadalmi hagyományokban megmutatkozó sokféleségére utal, szerinte veszélyt jelentenek ezért belülről az eretnekek, a rácok, az oláhok, bolgárok, zsidók, míg kívülről a cseh huszitizmus és a törökök támadásaira figyelmeztet.⁸⁵ Temesvári Pelbárt beszédeiben nem fukarkodik a rossz uralkodók ostorozásában, a kortárs nemesi magatartás bírálatában, de látóköre ritkán tekint a nemesen túli rétegekre.⁸⁶

A Karthauzi Névtelen kora-nemzettudatának fontos jellemzője a magyar vagy Magyarországgal valamiképpen összefüggésbe hozható szentek tiszteletére írott beszédei (István, Imre, Gellért, László, Erzsébet, Szaniszló, Pál translációja, Demeter, Márton, Jeromos). A bűnök között különösen fontos szerepet játszik nála az egyházhoz tartozók által elkövetett vétkek, kárhoztatja torkosságukat, költekező életmódjukat, sőt hitbéli elköteleződési szándékukat is megkérdőjelezi „*Mastan ees sokan vannak zerzetben kyk az zentseegnek rwhaya alat erdeghnek keresyt kedweet*” (ÉKa 357b–358a), valamint az egyház javak, kolostorok fosztogatása ellen emel szót; ugyanakkor Temesvári Pelbárt „*moderni principes et nobiles ac barones et rectores*” (PA015G) elleni panaszáradatát nem veszi át; a Szaniszló-beszédben a lengyel királyi pár vétkeit is általánosabban fogalmazza meg, hogy így „*gonoz es fesl/o't erk/o'ch*”-ét (ÉKa 295b) rója fel a II. Lajosnak és feleségének, Habsburg Máriaának.

⁷⁹ SZÜCS 1974., 569–70., 581.

⁸⁰ ÓZE Sándor, A „kereszténység védőpajzsa” vagy „üllő és verő közé szorult ország.” *A nemzettudat átfarmálódása a 16. század közepén a dél-dunántúli végvári katonaságnál = Magyarok Kelet és Nyugat közt. A nemzettudat változó jelképei*, szerk. HOFER Tamás Bp., Balassi, 1996, 99–107. Ugyanakkor Óze jelzi azt is, hogy a harcok apokaliptikus síkra emelése már nem alkalmas az egyéges nemzettudat formálására. Óze 2004., 121.

⁸¹ IMRE 1996.

⁸² ÓZE 2004., 121. Az Árpádok „hőseire,” szentjeire: KLANICZAY 2000.

⁸³ SZÜCS 1973., 825.

⁸⁴ SZÜCS 1974., 574–6.

⁸⁵ MADAS 2004b., 52–4.

⁸⁶ VIDA Tivadar, *Temesvári Pelbárt kapcsolata kora társadalmával*, Vigilia 1976 (39), 671–9., MADAS 1980., 78.

A bűnért büntetés jár, II. Lajos halálának megidézése még nem jelentené feltétlenül a kollektív büntetés elfogadásának a gondolatát, de az István beszéd egyértelműsíti, csak Szűz Mária és szent királyaink közbenjárásának köszönhető, hogy „*Netalantan reeghen el veztwnk volna m/y:/ gonoz b/y:/ne/y./nkeert*” (ÉKa 494a). A büntetés eszköze lehet a törököktől elszenvedett nyomorúság („*Zoltanok ess ez orzagtwl el zakadwan nag/y:/ sok n/y:/omorwsaggal fy:/zeteek meg*” ÉKa 496b). Az eretnokség kiemelt szerepet játszik gondolatmenetében, az előszóban is a mű megírásának céljaként tünteti fel, hogy a a terjedő lutheri eretnokséggel igyekszik felvenni a küzdelmet a latin helyett nemzeti nyelvű prédikációírással.⁸⁷ A szétszakadó ország fenyegető veszélyére utalhat az „*erdenseegh az /y:/d/o'/t/w''l foghwa mag/y:/ar orzaghoz halgatot mynd ez /y:/de/y:/glen*” (ÉKa 496a–b) passzus beiktatása. A Demeter ellen küzdő vandál óriás oláh nemzetiségű lesz Karthauzi Névtelennél, ha feltételeznénk is, hogy a vandál fogalmat nem tudta értelmezni, és ezért keresett egy másik nemzetet, tudatos választását nyomatékosítja, hogy „*alf/o'/ld/y:/ v/y:/tez/o'/k*”-ről (ÉKa 593b) tesz említést. A „*mag/y:/ar orzag bel/y:/ n/y:/omorwlt neep*” (ÉKa 494a) említése a kollektíven szenvedő nemzet jelzője lehet.

Temesvári Pelbártot követve „*an/y:/azent eg/y:/hazat m/y:/nd benne valo fe/y:/edelmekkel ess lelky:/ neepekkel eeg/y:/etemb eEss ez zegheen orzagot m/y:/nd benne valo wrakkal . ess zeegheenn/y:/el*” (ÉKa 499a) ajánlja fel Szűz Máriának. Köznemesi szemlélete jegyében a vezetőréteget igyekszik differenciálni: „*ez orzaagh bel/y:/ wrakath ess nemesseket*” (ÉKa 495a), „*az eg/y:/haz/y:/ feyedelmeket ess kyk akkoron /y:/elen valanak parazth wrakat*” (ÉKa 499a), „*Jobaghwrak es Nemessek*” (ÉKa 496b) – olvasható a Karthauzi Névtelen munkájában. E szemléletét tudatos megfogalmazását igazolhatja, hogy a királyválasztásoknál az idoneitás mellett – melyet a István esetén a ölcesség, míg László esetén a harci kiválóság jelent –, a választás szerepét is kiemeli.⁸⁸ A Pelbártnál feltűnő „*veri nobiles*” (PA015F) kifejezést egyértelműen két tényezőre osztja, nála születés szerinti nemesség („*nemes nemb/o'/l*”) az erények gyakorlása („*/y:/ozagok*”) (ÉKa 390a) által még jobbítható.

2. táblázat. Forrásösszehasonlítás a Karthauzi Névtelen politikai, társadalmi ismereteiről

Szent	Érdy-kódex ÉKa(ÉKb)	Forráspárhuzam
Előszó	ac pestifera luteriana heresi 001b	X
István	ez zegheen mag/y:/ar orzag bel/y:/ n/y:/omorwlt neep 494a	nobis PA052A
István	Netalantan reeghen el veztwnk volna m/y:/ gonoz b/y:/ne/y./nkeert ha az eedess azzon/y:/ wnk z/y:/z mariawal az zent k/y:/ral/y:/ok ew kegyess essed/o'/zees/o'/knek m/y:/atta nem taplalnanak 494a	Tertio quia spem salutis specialius per eius intercessionem habemus, cum sit patronus noster. PA052A
István	D/y:/ak twdomanban ees b/o'/lch volna . eeg/y:/be h/y:/wataa ew att/y:/awal ez orzaagh bel/y:/ wrakath ess nemesseket . k/y:/rall/y:/aa teweeek ewtet 495a	Cum enim crevisset et litteris imbutus adolescens factus fuisset, convocatis primatibus Hungariae praeficitur in regem.

⁸⁷ A kérdéskörre az egyháztörténet tárgyalása során térek ki.

⁸⁸ A királyok személyének kijelölésénél két alapvető elv érvényesülhetett: a legitimitás, vagyis a törvényes örökség, és az idoneitás, vagyis a feladatra való alkalmasság. KRISTÓ 1974. Amennyiben a nemesség képezi a koronát, akkor igyekeztek e két elvet is saját ellenőrzésük alá vonni, s így értékelődött fel a választás, ill. az általuk való megerősítés szerepe.

		PA052G
István	Ess erdenseegh az /y./d/o'/t/w"/l foghwa mag/ y:/ar orzaghoz halgatot mynd ez /y:/de/y./glen 496a-b	Universum vero regnum eius latissimum et opulentissimum monarhiae Hungariae adiunxit. Dicitur autem regnum illud Hungarice Erdeelu. TK.ca.57/p.76.
István	Az Zoltan ffe/y./edelem kedeeagh hawas el f/o'/ldeeben nag/y./ erekes leen ess hatalmas k/y./t/w"/l zarmazanak az Zoltanok ess ez orzagtwl el zakadwan nag/y./ sok n/y:/omorwsaggal f/y:/zeteek meg az yoteetelt 496b	locavit ibi unum proavum suum nomine Zoltan, qui postea hereditavit illas partes Transilvanas, et ideo vulgariter sic dici solet: Erdelii Zoltan. TK.ca.57/p.75.
István	nag/y./ n/y./ereeseegb/o'/l nag/y./ sok zent egyhazakat ess kalastromokat rakattata ez orzagban .... kyket ez mastan/y./ Iobaghwrak es Nemessek ffeel eeghetnek . el pwzt/y./thnak es magoknak foglalnak 496b	de eorum possessionibus ecclesias Christi dotavit, et omnia erogavit. PA052G
István	eell/y:/en zent at/y:/akat k/y:/k nem pwzto/y./tortal m/y:/nt az mastan/y:/ak k/y./k gonossagra nem k/o'/lt/o'/tteeek ez zent eg/y:/haaz /y./ozagaat m/y:/nt az mastan/y:/ak k/y:/k el nem reekent/o'/tteeek Cristusnak rezeet /y:/ozagaat m/y:/nt az mastan/y:/ak k/y:/k sem hasartra . sem torkossagra . sem draga rwhazatokra nem vezt/o'/ghetteek az zent alam/y:/snaak m/y:/nt az mastan/y:/ak 497a	X
István	Es bel h/y:/wataa az eg/y:/haz/y:/ feyedelmeket ess kyk akkoron /y:/elen valanak parazth wrakat : ...wtolso testamentom zereent keree ess yntee ewket 499a	Cum enim sibi diem transitus imminere iam novisset, convocatis praelatis et principibus PA052I
István	Azt latt/y:/ok hall/y:/ok hog/y:/ meegh ssem / y:/ob . Sem oll/y./am magyar orzagban nem tamadot . k/y:/ben anne /y./rgalmassaagh es /y:/gassaagh lett volna k/y:/knek m/y:/atta meeltan eerdemlee az zent meenn/y./e/y:/ Confessorssagot ez v/y:/lagh/y:/ es meenn/y:/ e/y./ zent Coronat . Ess m/y:/nd egheez kereztt/y./enseegben valo dycheeretess ffeel magaztalasth 498a	x
István	z/y:/z maria te zentsseegess keze/y:/dben	„O regina caeli, virgo

	esoltalmad alaa adom ess a/y:/anlom an/y:/azent eg/y:/hazat m/y./nd benne valo fe/ y./edelmekkel ess lelk/y./ neepekkal eeg/y./etembe Ess ez zegheen orzagot m/y./nd benne valo wrakkal . ess zeegheenn/y:/el bodoggal eeg/y:/etemben .... ess az en leelk/o'/met 499a	gloriosissima Maria, tuo patrocinio regnum hoc cum primatibus et omni populo ac clero committo, et in manus tuas animam meam commendo.” PA052I
László király	k/y:/ valaztaa m/y:/nden neepek k/o'/zz/o'/l . es m/y:/nden haborwsagh/y:/ban meg otalmazaa Elezer az ew att/y:/aff/y:/anak Salamonnak ellene / es az ⁸⁹ gonoz tataroknak ellene . es ez aldot kerezt/y:/en orzagnak fe/y:/edelemseegere magaztalaa ffel ewtet / k/ y:/nek wtanna meeg hasonlatos es d/y:/cheeretes fe/y:/edelem nem tamadot 388a	Ladislauum, qui fuit iustus et profugus ab ira fratris sui, Salomonis regis, scilicet in Poloniae regnum secundum Chronicas. Hunc iustum deduxit Dominus per vias rectas morum salubrium ... quem etiam unxit in regem huius regni Hungariae Salomone deiecto. PA014A
László király	X	Utrum melius sit regere subditos pietate an severitate? ... Ideo nullum ex omnibus magis clementia, quam regem vel principem decet. Sed heu, moderni principes et nobiles ac barones et rectores sunt immisericordes, munera et taxas a pauperibus extorquentes, munera diligentes et vindictam expetentes, Ecclesiastica bona diripientes. ... Id est nobiles, qui tamquam statuae deberet pauperes sustentare et defensare, in terrenam cupiditatem declinant, ut spolient pauperes. PA015G
László király	X	Sed, proh dolor, moderni multi nobiles in sui perniciem nihil curant de veritate, multa promittunt et non implent, plura appendunt sigilla, sed nulla fiducia in eis, ut videamus impletum illud Ps.: Nolite confidere in principibus. ⁹⁰ Sed o quam perniciosum, o quam confusibile clenodium

⁸⁹ A szó jelöletlen interlineáris betoldás.

⁹⁰ Ps 145,2

		mendacii in nobilibus, quia Proverb. XVII.: Non decet principem labium mendax, ⁹¹ et Ps.: Perdes omnes, qui loquuntur mendacium. PA015H
László király	Az /y:/gaz fe/y:/edelmeknek es Iambor k/y:/ral/y:/oknak . twla/y:/donok . es wr Istentewl k/y:/ adot parancholat . hog/y:/ m/y:/ ndennek /y:/gassagot es /y:/g/y:/enl/o'/ yteletet teeg/y:/enek / meg zabadohaak er/o'//-wel ees . a' meg n/y:/omorwltakat az hatalmasnak kezeeb/o'/l . es meg veeg/y:/eek az arwakat es /o'/zweg/y://o'/ket . az ham/y:/ss pathwarosoktwl / 391a	Regum officium proprium est facere iudicium atque iustitiam, et liberare vi oppressos de manu calumniantium, et pupillis ac viduis auxilium praebere. PA015H
László király	/y:/ /y:/ollehet k/y://w''/l ees . nag/y:/ nemes nemb/o'/l vala . de b/o'/l naggy/y:/al nemesb vala . mert m/y:/ndden /y:/ozagokkal tell/y:/es vala . m/y:/nt egg/y:/ zeep /y:/llatw pat/y:/ka . k/y:/ben dragalatus wggentom kenet/o'/k tartathnak 390a	Queritur, que sunt virtutes, per quas cognoscuntur veri nobiles ... humilitas, pietas, veritas, aeqitas PA015F
Szanisz-ló	Teweek kyrallyaa az ew [Boleslaus] ffyat kynek Mesco vala newe, kynek sem eze sem iamborssaga nem vala hasonlatus az ew Iambor atyahoz. ... Otto chazzar ... adaa neky hwgaat hazas tarsswl ky azon gonoz es feslo't erkochben hasonlatus leen hozyaa es hamar valo napon el vezteek orzagoknak nagy rezeeth mynt layos magyary kyralnak is leen dolga, mert azzon ember tanachaan yaranak, es gonoz halallal halanak megh 295b (4.428)	Post mortem sancti Boleslai magni regis anno domini MXXXV. Mesco filus eius regnavit per eo. Hic fuit sensu minorato ac pietate patris. Quandam ducit uxorem ... sororem Ottonis imperatori quae cum desidia et deliciis resolutio intenderet. Ceperunt extere nationes ... vectigales ... tributa regionum denegare. LS
Szanisz-ló	Azon eztendoben mykoron magyar orzaagh nagyob rezre el vezee mynd laos kyrallal es az wrakkal ezer wt zaaz hwzon heet eztendoben 300a (4.436)	X LS
János és Pál mártírok	Iulianus kedeeg azon meg rettene feelween hogy ewtet ees meg ne ewlethnee.... zerzetben meene be es mykoron zenttesnek mwatathnaa ennen magaath lecorraa teweek ...O atkozott ember Byzonyawal nynchen gonozb barathban lett erdegneel. Iulianus fraterrol mondom ffel vette val a kapaat hogy ne istennek hanem Pokolbely erdeghnek ywthatna vala ismeretyre. Mastan ees sokan vannak zerzetben kyk az zentseegnek rwhaya alat erdeghnek keresyt kedweet. 357b–358a (5.031)	Iulianus vero timens ne exemplo fratris a Constantio perimeretur, monasterium ingressus est ubi magnam religionem simulans lector ordinatus est. LA553.

⁹¹ Prv 17,7

Ambrus	mediolanban /y:/evt vona ott ees ra/y:/tta tamadanak az hwztot erethnekek hog/y:/ k/y:/ we /y:/zn/y:/ek 259b	Mediolanum ... innumeras insidias a Iustina imperatrice pertulit, ... Cum ergo Iustina et multi arianorum eum in exilium pellere niterentur ... LA380.
Demeter	vala keddeeg az Chazarral eg/y:/ gonoz or/y:/aas fa/y:/zat k/y:/ m/y:/ndennel ba/y:/t vonzon vala . es az kereztt/y:/eneket chak /o'/leeben zoro/y:/tta vala . es azonnal k/y:/ keel vala lelk/o'/k . annak okaert az chazarnaal nag/y:/ t/y:/zt/o'/sseegeben es zeretetben . k/y:/nek l/y:/beus vala newe . annak okaert az chazarnaal nag/y:/ t/y:/zt/o'/sseegeben es zeretetben . olaa nemzet .... hog/y:/ az alf/o'/ld/y:/ v/y:/tez/o'/k k/o'/zz/o'/l senk/y:/ nem valhatneek hoz/y:/aa 593b	Erat autem cum imperatore gigas fortissimus et aspectu terribilis nomine Libeus. Qui de mandato augusti cum Christianis dimicans eos brachiis ad se constringens ad terram allidebat statimque spiritum exhalabant. CS191. Erat gigas nomine Lyeum genere Wandalum, qui virtute corporis et magnitudine alios praecelebat, et Romae ac Sirmio et Thessaloniae quam plurimos monomachizando interficeret PA078a

2.2. Történeti műveltsége

2.2.0. Általános vonások

Az idő visszafordíthatatlansága nem magától értetődő, a lineáris idő csak a társadalmi idő egy lehetséges formájának tekinthető, az európai középkori gondolkodásban válik az egyirányúvá, s ezen időszemlélet nyomán kezdett el körvonalazódni a történelem mint folyamat, ebben a vonatkozásban kiemelendő Joachimus de Flore szerepe, aki Atya, Fiú és Szentlélek korszakáról szólva nemcsak periodizálta a folyamatot, hanem haladási irányt is szabott.⁹² Ez azonnal nem járt együtt a kronológia fejlődésével, a korszakban a számmisztikának továbbra jelentős szerepe van, a humanizmus lesz az, amely e tekintetben változást hoz. A középkori elbeszélő forrásokkal kapcsolatban írja Karácsonyi Béla, „Tévedés volna azt gondolni, hogy a középkori szerző csak jólétesültségét akarja fitogtatni, műve hitelét kívánja emelni,” szerinte itt, egy a korszak tudatát döntően meghatározó jelenséggel állunk szemben, amely írónak és olvasónak közös kincse, ugyanis a számokban a mindenség harmóniája nyilvánul meg, és ezt használja fel a világot teremtő princípium dicsőítésére.⁹³ A joachimita eszmék hazai recepciója nem maradt el,⁹⁴ Bán Imre ennek vulgarizált nyomait véli felfedezni a Néma Barát művében, az idő halad nála is előre, s közeledik a világ vége.⁹⁵ A folyamatszerűség regisztrálása azonban nem jelenti azonnal a kronológiai kérdések precíz megközelítését – azt majd a humanizmus kezdi megteremteni –, valamint a folyamatok közötti összefüggések, hatások, eltérő helyeken felbukkanó adatok összekapcsolását.⁹⁶

⁹² GUREVICS, *A középkori ember világképe*, Budapest, 1974., 31. (a továbbiakban: GUREVICS 1974.)

⁹³ KARÁCSONYI Béla, *Néhány kronológiai probléma középkori elbeszélő forrásaink szövegében*, in: HORVÁTH János - SZÉKELY György (szerk.), *Középkori kútfőink kritikus kérdései*, Memoria saeculorum Hungariae, Budapest, 1974., 215.

⁹⁴ Különösen a pálosoknál lesz fontos, khilializmus elnevezéssel illetjük, Báthori László nevéhez köthető leginkább. TARNAI 1984., 111–113.

⁹⁵ BÁN 1976., 33., 44–6.

⁹⁶ BORZSÁK István, *Az antikvitás XVI. századi képe*, Budapest, 1960., 391. (a továbbiakban: BORZSÁK 1960.)

A világrónikák gyakorlatilag csak két témával, Római Birodalom történetével és egyháztörténettel foglalkoztak csak, így az egyes nemzeti elbeszélő forrásokon túl a világtörténelemből a korszaknak leginkább ezekre nyílik kilátása.⁹⁷ Továbbá általánosságban azt mondhatjuk még, hogy bármennyire is regisztrálható azonban a történelem iránti érdeklődés a középkorban, az alkotók történelmi tudata ahistorikus, a múltat jelenbeli kategóriákkal láttatják, valamint a terminusokat nemcsak időben, hanem térbeli vonatkozásban is szabadon kezelik, hasonló jelenségre más-más országban, más-más kulturális környezetben ugyanazt az elnevezést használják.⁹⁸

2.2.1. Római Birodalom

A terminológiai következetesség nem igazán jellemzi. Az *augustus* és *imperator* szavakat császárnak fordítja, a császári méltóságot egyértelműen elkülöníti a királyitól, jelzi ezt, hogy a leírt *kyralne* alakot javítja császárnéa („[*kyraln*]⁹⁹*Chazarnee*” – ÉKa 445a). A *Legenda aurea* szerint Fülöp király *ad honorem* szenteli a városát Tiberius császár neve után (PA020B), a Néma Barát azonban szélesebb mozgásterét mutatja a császárnak, szerinte „*ew atta vala ff/y:/lepnek az k/y:/ralssagot*” (ÉKa 363a–b). A társcsászári intézményt nem mindenütt problematizálja, átülteti császárokként az uralkodókat („*D/y./oclecianos es Maximianos Roma/y:/ czazaroknak wrasagoknak /y:/deyn*” – ÉKa 204b; ÉKa 197a), János és Pál mártírok halálára írt beszédben azonban életében csak kinevezi Gallust, és „*ew wtanna*” rendeli uralkodásra a Karthauzi Névtelen fordítása értelmében („*Constanios .. Azonkozben marattak vala Constantinosnak keth ffyay Gaal es Iulianus. Annak okaert ew wtanna tewee chazaarra Galth*” – ÉKa 357b), ennél is figyelemreméltóbb példa lehet, hogy a Móric-beszédben Diocletianus és Maximianus fejedelmként jelennek meg („*keth hatalmas feyedelmek Romasagban kyk az kosseegnek gongyaat vyselyk vala Dyoclecianus es maximianus*” ÉKb 5.331; ÉKb 5.334), ennek magyarázataként felvethető, hogy az ő ismeretei szerint a császári méltóságot viselőnek egyedülinek és nagyhatalmúnak kell lennie. Az *urbis praefectus*, a *praeses*, a *tribunus*, a *militiae princeps* tisztségek egyaránt megjelennek *feyedelem* alakban,¹⁰⁰ az *urbis prefectus* egy ízben „*warasnak byraya*”-nak fordítja (ÉKa 294b), a „*proconsul*”-t „*roma/y:/ t/y:/ztarto*”-nak (ÉKa 546a, a *duxot* „*hadnad*”-nak (ÉKb 5.331), a centuriót meghagyja eredeti alakjában (ÉKa 077a), a hazai gyakorlatban megfelelőnek számító comes–ispán fordítást itt is alkalmazza (ÉKa 551a). A katonai intézmények közül a cohorsot („*elsew hadnag/y:/sag*” ÉKa 195a), a légiót („*Seregh*” ÉKb 5.330) tartalmilag helyesen fordítja, bár a hazai gyakorlatnak megfelelően, de a tribunus tisztségét már nem ismeri (*Roma/y:/ fe/y./edelem* ÉKa 444a). A *romay dws* kategória tág az ő felfogásában, *senatori* (LA285 – ÉKa 234a), *praefacti* (LA378 – ÉKa 259), *virii nobilissimi Romani* (LA621 – ÉKa 409a) források szöveg egyaránt kap ilyen megjelölést, ugyanakkor azt is megfigyelhetjük, hogy fordításai többnyire tükrözik a patrícius, a consul, a szenátor vezető szerepét, ennek kiemelkedő példája lehet a Demeter-beszéd („[szülei] *Roma/y:/ chazar wdwaraban nag/y:/ newezetesseegben valanak*” (ÉKa 593b) - *ex inclitis... senatoribus nobilibus* CS191), vagyis elképzelhető, hogy a szavak jelentését ismerte, csak a magyar terminust nehezen illesztett hozzá.¹⁰¹ Antonius kis-ázsiai, afrikai tartózkodása számára már a Római Birodalom területéről való kiűzetést jelenti, a provinciákat tartományként, országgént is emlegeti (ÉKa 444b).

Bán Imre szerint „a legenda számára csak a császári név hitelesítő ereje volt fontos,”¹⁰² több római császár nevét megemlíti ugyan, de a császárok személyének nem tulajdonít nagy

⁹⁷ BORZSÁK 1960., 391–392.

⁹⁸ GUREVICS 1974., 109–113.

⁹⁹ Áthúzva

¹⁰⁰ Táblázat 3. Terminológia – tisztségek

¹⁰¹ Táblázat 3. Terminológia – társadalmi rétegek

¹⁰² BÁN 1976., 80.

jelentőséget. Bán állításával szemben megfontolandó, hogy több olyan esetet is találunk, mikor a Karthauzi Névtelen forrásában csak a császárok neve szerepel („D/y:/oclecius” – ÉKa 546a, *Nero – ÉKa 270b, Decius – ÉKa 195a*), ő azonban a közönséghez igazodva, kiegészíti azokat a császár megjelöléssel, e szempontból kiemelhető *Dacianus* neve, akihez első szövegbeli megjelenésekor rögtön hozzáfűzi a császár nevet (ÉKa 203a), a legendából a későbbiekben azonban kiderül, hogy nem ő a császár, ez arra enged következtetni, hogy ismerősen csenghetett neki a *Dacianus* név; Theodosius császár nevébe pedig hozzáilleszti a keresztény jelzőt, mintegy utalva e császár tevékenységére („[Teo[do]¹⁰³sius kereztt/y:/en chazar” ÉKa 444b). Noha természetesen nem vonható kétségbe, hogy a számos név dátummal együtt csak másolás révén került munkájába, eközben azonban egy-egy császárnév tudása részévé vált.

3. táblázat. Forrásösszehasonlítás a Karthauzi Névtelen Római Birodalom ismeretéről

Terminológia		
Terminológia - császárok		
Ambrus	Roma/y:/ chazaar Valentinianus 259a	a Valentiniano imperatore LV379.
Gergely pápa	Trayanos czazaar 238a	Traianus imperator Romanus LA296.
János és Pál mártírok	Constantinos Chazaar 356a	[Constantinus augustus] LA552.
János és Pál mártírok	Constantinos chazaar ees ky mwleek, ew wtanna Constacios .. Azonkozben marattak vala Constantinosnak keth ffyay Gaal es Iulianus. Annak okaert ew wtanna tewee chazaarra Galth 357b (5.031)	Constantino ... defuncto, Constantius Constantini magni filius ariana heresi depravatus imperium tenuit, verum cum Constantius frater Constantini duos filios, scilicet Gallum et Iulianum reliquisset, Constantius imperator dictum Gallum cesarem fecit LA553.
Kelemen	Domicianus chazar 655a	Domitianus imperator LA1197.
Móric	Keth zaaz hethwen heet eztendoben, valanak keth hatalmas feyedelmek Romasagban kyk az kosseegnek gongyaat vyselyk vala Dyoclecius es maximianus 547a (5.331)	Diocletianus autem et Maximianus, qui ceperunt anno Domini CCLXXXVII LA966
Móric	Dyoclecius chazar ... Maximianost kyt tarsswl veett vala melle 547b (5.332)	Diocletianus ... Maximianum quem sibi in collegam imperii assumpserat LA966.
Móric	Annak wtanna ydew el mwlwan Maximianus mediolanom newo varasban Dyoclecius kedee Nicomediaban mynd eeg napon le tewee az fyedelemseegot es az udwarlaast hogy holtyg nywgodalomban gondnaal kyl eelnenek Es hagyaa az vytezkodeest az yffyaknak hogy ewk tanwlwanak es zolgalnaak az kosseeghot, kyknek newok vala Constancius Maximus es Galerius	Post haec autem Maximianus apud Mediolanum, Diocletianus vero apud Nychomediam una die purpuram deposuerunt ut privatam vitam agerent et adolescentiores, scilicet Constantius et Maximinus Galerius quod caesares fecerant, imperarent. LA969.

¹⁰³ A d és o a szó fölötti interlineáris beszúrás

	harom nemes wr ffyak 549a (5.334)	
Péter és Pál apostolok	Roma/y:/ th/y:/berius chazarnak neween / t/y:/zt/o'/sseeg nek okaert. m/y:/eert ew atta vala ff/y:/lepnek az k/y:/ralssagot 363a–b	et ex tunc nominavit eam Caesaream in honorem Tiberii Caesaris PA020B
Péter vassa szakadása	tyberius chazar	Tyberius cesar LA701.
Péter vassa szakadása	Caius leen chazaar 443b	Gaius in imperium sublimatur. LA702.
Péter vassa szakadása	[Teo[do] ¹⁰⁴ sius kereztt/y:/en chazarnak ydeye/y./glen 444b	ad tempus Theodosii imperatoris LA705
Péter vassa szakadása	[kyraln] ¹⁰⁵ Chazarnee 445a	[Eudoxia] LA705.
Péter vassa szakadása	Vala kedeeg ez Teodosius chazaarnak eg/y:/ lean/y./a kynek ewdosia vala newe : k/y:/t hazaswl adot vala Valentinianus chazarnak 444b	Eudoxia ... filia praedicti Theodosii imperatoris uxor Valentiani LA705.
Sebestyén	keth zaaz N/y:/olchwan heet eztend/o'/ben D/y:/oclecianosnak es Maximianosnak chazarsagoknak /y:/de/y./n / 197b	Passus est autem sub Diocletiano et Maximiano, qui ceperunt circa annos Domini CCLXXXVII. LA167
Sebestyén	chazarok 197b	imperatores LA167.
Vince	keth zaaz N/y:/olczwan heet eztendóben D /y:/oclecianos es Maximianos Roma/y:/ czazaroknak wrasagoknak /y:/deyn 204b	Spiritum tradidit circa annos Domini CCLXXXVII sub Diocletiano et Maximiano
Terminológia – tisztségek		
Ágota	Quincianos kedeeg Sicilia/-/bel/y:/ ¹⁰⁶ t/y:/ztartho 215a b/y://-/-/ronak 216a	Quintianus consularis Siciliae LA256.
Ambrus	Roma/y:/ chazaar Valentinianos ffel vewee ewteth t/y:/ztesseegre / k/y:/ldee el ligurianak es emilianak tartoman/y:/ban fe/y:/edelmewl 259a	a Valentiniano imperatore ad regendam Liguriam Emilianque provinciam directus est LV379.
Ambrus	×	[palatius Macedonius] magistri officiorum LV382.
Balázs	M/y:/koron azert eg/y:/ /y:/d/o'/ben azon tartoman bel/y:/ fe/y:/edelem vadazn/y:/ k/y:/ldette vona az v/y:/tezeket 212b	Praeses igitur illius regionis dum milites suos ad venandum misisset LA253.
Balázs	fe/y:/edelem/-/-/nek parancholatt/y:/ara	iussu principis LA253.

¹⁰⁴ A d és o a szó fölötti interlineáris beszúrás

¹⁰⁵ Áthúzza

¹⁰⁶ A szó első / betűje javított betű.

	213a	
Bálint	Claudius chazaar 223a czazaar 223a czazaar	Claudius imperator LA265. Claudius LA265. imperator LA265.
Bálint	t/y:/z/-/-/tartho 223b	praefectus LA265.
Bálint	adaa/-/teek zent Bal/y:/nt eg/y:/ fe/y:/edelem/-/nek /o'/r/y:/zettre 223b	Traditus cuidam principi in custodiam LA266.
Cecília	Almachius fe/y:/edelem 651a	Almachius praefectus LA1184.
Elek konfesszor	felseeges Cha/-/zarok Archadius es honorius az zent Innocencius wr ¹⁰⁷ papawal 411a	Imperatores Arhadius et Honorius cum pontifice Innocentio LA623.
Fábián	k/y:/lomb k/y:/lomb tartomanra 195a	omnes regiones LA161.
János és Pál mártírok	harom zaaz hathwan neegy eztend/o'/ben Ez zent Ianos es paal : valanak Constantinos Chazaar lean/y:/anak z/y:/z zent Constant/y:/anak t/y:/zt tarto/y:/ es ew wdwaraban els/o'/ k	Iohannes et Paulus primicerii et praepositi Constantiae filiae Constantini augusti fuerunt. LA552.
János és Pál mártírok	keth tyzt tarto 356b	duos praepositos LA552..
János és Pál mártírok	az hadnagy/y:/ssagot le tewen 357a	Gallicanus ducatu cessit LA553.
Juliana	Ewlogios feyedelem az fe/y:/edelem 223a, 223b, 224a, 225a	[Eulogius praefectus] Nichomediae praefectus LA267, 268, 268.
Jusztina	az tartomanba eeg/y:/ maga b/y:/ro hatalmas Ispan 551a	Comes regionis LA976.
Kelemen	Mamertinus fe/y:/edelem 655b	Mamertinus urbis praefectus
Kelemen	k/y:/lde eeg/y:/ gonoz Ispant oda . 656a	Quendam ducem misit LA1200.
Kozma és Damján	lis/y:/as roma/y:/ t/y:/ztarto 546a	Lisias proconsul LA978.
Kozma és Damján	h/y:/tetlen fe/y:/edelem 546a	Praeses LA978.
Krisztina	atkozot b/y:/ro k/y:/nek / D/y:/uss vala newe 429a	Iudex iniquus nomine Dius LA648.
Lucia	kezenseeghes t/o'/rwennek k/y://w"/le eelne 170b	contra leges augustorum LA50.
Lucia	pastasiusth megh fogaak es foghwa v/y:/ veek Romanaban . Es be vadolwan 171b	Ministri Romanorum ... ad caesarem secum ducunt. ... Veniens Romam et senatui accusatus LA52.
Lucia	pascasius fe/y:/edelem 170b	coram Pascasio consulari LA50.
Másod	Centurio ... ky dycheeree .. az ew	Centurio collaudat servos de

¹⁰⁷ Jelölt interlineáris betoldás: wr.

menyegzős vasárnap	zolgalt zolgayt enghedelmes zoo fogadasbol 077a	subiectione et oboedientia... Et ego homo sub potestate astiturus habens sub me milites. TH029K.
Móric	Az reeghy zentsseeges thebeus kereztyen Sereghnek elettok yaro feyedelemnek lenny ... Tebeusoknak kedeeg neweztetnek az okaert mert Tebea newo' varasbol tamadanak 547a (5.330–1)	In sacratissima legione que Thebea dicitur dux extitisse perhibetur. Dicti autem sunt Thebei a ciuitate sua que Thebea nuncupata est.
Móric	Móric hadnag 547b (5.331) Onnan az tartomanbol wgy mynt hatt ezeren hatt zazan hathwan haton es meneenek romaban chazaar mellee ... enghedetlen poganok ellen ... elol yaro feyedelem vala zent Morycz vytez mynt eegy hadnagy, es zazlo tartoy valanak Candidus, Innocendus Exuperius, Victor, Constancius 547b (5.332)	Congregantes ... electam militum legionem, scilicet sex milia DCLXVI ... Huic sacratissimae legioni dux erat vir inlitus Mauritius, signiferi Candidus, Innocentius, Exuperius, Victor et Constantius. LA966.
Péter vassa szakadása	Quirinus new/o"/ Roma/y./ fe/y./edelem 444a hermes fe/y./edelem 444a	Quirinus tribunus LA703. Hermes praefectus urbis Romae LA703
Péter vassa szakadása	neeg/y./ zaaz hathwan neeg/y./ eztend/o./ben Vala Otto newo chazarnak romassagban eg/y./ t/y./zartoy./a 445a	Anno Domini CCCCLXIV ... [comitus] Ottonis imperatoris LA706.
Petronella	magabiro Ispan k/y./nek flaccus vala newe 332a	Comes Flaccus LA517.
Petronella	az flaccus fe/y./edelem 332b	praefectus LA517.
Sebestyén	az elsew hadnag/y./sagot ew tartanaa 195a	[imperatores] principatum primae cohortes ei traderent LA162.
Sebestyén	roma/y./ fe/y./edelem Cromacius 196a	Chromatius praefectus LA165.
Sebestyén	fe/y./edelemnek 196b fab/y./an fe/y./edelem 197a	praefectus LA165. Fabianus praefectus LA166.
Szilveszter	Roma/y./ fe /y./edelemseeghnek meltosaga . /y./rgalmassagbol tamad 185a	Dignitas Romani imperii de fonte nascitur pietatis LA110.
Szilveszter	Tranquillinos fe/y./edelem 184b Tranquillinos fe/y./edelmet	Tarquinius praefectus LA109. Tarquinius LA109.
Tizenegy-ezer szízek (Orsolya)	Roma/y./ feyedelmek 592a	principes Romanae militiae PA078a
Urbán	Az Almachios fe/y./edelem az warasnak byraya nagy keg/y./etlenseeghet teezen 294b	Almachius urbis praefectus LA516.

Vince	fe/y./edelmeknek decretoma 203b	decreta principum LA175.
Vitus és Modestus	Valerianos fe/y:/edelem 336b	Valerianus praefectus LA529.
Juliana	az p/y:/aczon veegh/y:/g von/y:/aa 225a	Per totum forum ipsum traxit. LA268.
Szilveszter	nevét egy anyakönyvbe vezettette 184b	in matricula scripta LA109.
Gergely pápa	Romay piacon 235a alja	Per forum urbis Romanae LA287.
Terminológia – társadalmi rétegek		
Ambrus	vala Roma/y:/ dws palogarnak ff/y:/a 259a	Ambrosius, filius Ambrosii praefecti Romae LA378.
Demeter	[szülei] Roma/y:/ chazar wdwaraban nag/y:/ newezetesseegben valanak 593b	ex inclytis... senatoribus nobilitibus LS. nobilis genere PA078b
Elek konfesszor	romay d/w'/znak ff/y:/a k/y:/ az chazaar wdwaraban . elsew vala t/y:/zt/o'/sseg zerent 409a	filius viri nobilissimi Romani et in aula imperatoris primi LA621.
Fábián	roma/y:/ dwss palogar 195a	civis Romanus LA161.
Gergely pápa	zyletese leen senator nemb/o'/l kynek ew attya vala romay dws palogar 234a	Senatoria stirpe progenitus LA285.
János és Pál mártírok	Nagy romay feyedelembol tamadot embert 357b	virum ex patricio et consule LA553.
Kelemen	Roma/y:/ dws palogarssaghnak nemeeb/o'/l 653a	Ex nobili Romanorum ... ortus est LA1188.
Péter és Pál apostolok	Romaban eg/y:/ nag/y:/ dwz . k/y:/nek vala eg/y:/ Galla new/o'/ z/y:/z lean/y:/a 371b	Galla urbis Romae nobilissima puella Symmachi consulis ac patricii filia LA573.
Császárok megnevezése		
Ágota	keth zaaz ewthwen ha/-/-rom eztend/o'/ben : / ¹⁰⁸ Decius czazarn/-/-/ak wrasanak /y:/de/y:/ben 218b	Circa annum Domini CCLIII sub Decio imperatore LA260.
Bálint	chazar zent Balynthnak ottan n/y:/akaat vagataa ... keth zaaz . N/y:/ochwan ha/-/rom eztend/o'/ben 223b	Imperator Valentinum decollari precepit circa annum Domini CCLXXXIII LA266.
Cecília	el temetee . ket zaaz . xxiii eztend/o'/ben x 652a	Passa est ... circa annos Domini CCXXIV tempore Alexandri imperatoris. Alibi tamen legitur quod passa sit tempore Marci Aurelii, qui imperavit circa annos Domini CCXX. LA1187.
Fábián	Decius chazaar 195a	[Decius] LA161.

¹⁰⁸ A virgula rubrummal van kitéve.

Fábián	ff/y./lepp czazaar 195a	[imperator Philippus] LA161.
Gergely pápa	byrtta vona az papassagot tyzen három eztendeeg haat honapyg es tyz napyg ... hath zaaz hath eztendoeben Foca romay czazarnak wrasaga alath 239a	Cum sedisset annis tredecim, mensibus sex et diebus decem ... fluxerant anni ab incarnatione DCVI sub Phoca imperatore. LA301.
Jusztina	keth zaaz kethnegywen eztend/o'/ben D/y./oclecianus keg/y./etlen chazaarnak b/y./rosaga alat 551b	Passi sunt VII Kal. Octobres circa annos Domii CCLXXXVII sub Diocletiano. LA976.
Kelemen	wr ff/y:/w z/y:/letethnek wtanna zaaz eztend/o'/ t/o'/lt volna . Es traianus chazaar wralkodneek 656a	Post tres ... annos Traianus imperator, qui cepit anno Domini C LA1200.
Kozma és Damján	zenwedeenek martyromsagot D/y./oclecianus chazarnak /y:/de/y:/n m/y:/koron /y./rnanak ... keth zaaz keth neg/y:/wen heeth eztend/o'/ben 546a	Passi sunt sub Diocletiano qui cepit circa annos Domini CCLXXVII. LA979.
Krisztina	mart/y:/romsagot zenwede ... keth zaaz kylenczwen heet eztend/o'/ben ... Es D/y./ocletianuss czazarnak wrasaganak /y./deyn 429a	Spiritum Deo tradidit, circa annos domini CCLXXXVII sub Docletiano LA648.
Lucia	Azon /y:/d/o'/ben m/y:/koron /y./rnanak . három zaaz t/y:/z eztend/o'/ben 171b	tempore Constantini et Maxentii circa annos domini CCC. LA52.
Márk	Nero czasarnak y./de/y./ben 270b	... sub Nerone. LA402.
Márk	Nero czasarnak y./de/y./ben M/y:/koron Idwezeytenknek z/y:/leteese wtan /y:/rnanak . ewthwen heeth eztend/o'/ben 270b	... spritum exhalauit sub Nerone qui cepit circa annum Domini LVII. LA402.
Márk	Neeg/y:/ zaaz hathwan n/y:/olch eztend/o'/ben Leo new/o'/ chasarnak /y:/de/y./n 271a	Anno ... CCCCXVII/ CCCCXVIII tempore Leonis imperatoris LA403.
Péter és Pál apostolok	meene el az tengher melle Cesareaban . ff/y:/lep k/y:/ralnak varasaban k/y:/nek reegh/y:/ yd/o'/ben lach/y:/s vala newe . De ff/y:/lep k/y:/ral w/y:/onnan Meg /y:/ltethween A” varasth newezee az ennen neween / es Roma/y:/ th/y:/berius chazarnak neween / t/y:/zt/o'/sseegek okaert. m/y:/eert ew atta vala ff/y:/lepnek az k/y:/ralssagot 363a–b	Venit autem Jesus in partes Caesareae Philippi: et ista civitas prius dicebatur Lachis quia amplavit eam Philippus [...] et renovavit, et ex tunc nominavit eam Caesaream in honorem Tiberii Caesaris PA020B
Péter vassa szakadása	pelagius papa ees el/o'/we hozaa . [az koteleket] ¹⁰⁹ k/y:/wel z/e-/tpetert Nero Chazaar meg k/o'/toztette vala 445a	Papa ... illam catenam protulit qua sub Nerone idem apostolus vincetus fuit. LA706.
Péter vassa szakadása	[Teo[do] ¹¹⁰ sius kerezty:/en chazarnak ydeye/y./glen 444b	ad tempus Theodosii imperatoris LA705.
Péter vassa szakadása	[Octavianus chazaart] ffele nag/y:/t/y:/zt/o./sseege veeteteek . annak	In memoriam itaque et honorem victoriae illius quam prima die

¹⁰⁹ Marginális beszúráás

¹¹⁰ A d és o a szó fölötti interlineáris beszúráás

	okaerth ees /y:/eles Innepet zerzeenek az Roma/y./ak ew neweenek t/y./zt/o./sseegeere / k/y:/ m/y:/nd Teo[do] ¹¹¹ sius kereztt/y:/en chazarnak ydeye/y./glen ere/y./benmaradot vala . Az az m/y./koron yrnak vala Cristus z/y./letet/y./nek wtanna neeg/y:/ zaaz hwzon haat eztendoben 444b	Augusti Octavianus habuit, omnes Romani hac die sollemnizabant usque ad tempus Theodosii imperatoris, qui cepit regnare anno Domini CCCCXXVI. LA705.
Vince	-Dacianos chazarnak azert hagyomasa zerent Valencia newó varasban v/y./teteenek 203a - Dacianos chazar 203b - chazaar 203b - az fe/y./delem 204a - Dacianus chazaar 204b	-Iussu igitur Daciani praesidis Valentiam trahuntur LA174. - Dacianus LA174. - preses LA175.
Vince	keth zaaz N/y./olczwan heet eztendóben D/y./oclecianos es Maximianos Roma/y:/ czazaroknak wrasagoknak /y:/ deyn 204b	Spiritum tradidit circa annos Domini CCLXXXVII sub Diocletiano et Maximiano
Vitus és Modestus	Zenwedeenek D/y:/oclecianos chazar alat... keth zaaz nyoczwan heet eztendoben 338a (5.007)	Sub Diocletiano, circa annos Domini CCLXXXVII LA531.
Eseménytörténet		
Balázs	az /y:/d/o'/ben nag/y:/ haborwsagot tezen vala D/y:/oclecianos czazaar ¹¹² az kerez/-/-/t/y:/en ellen 212b	Ob Diocletiani persecutionem LA252.
János és Pál mártírok	Azon /y:/d/o'/ben , keddeeg m/y:/eert Az z/y:/tt/y:/a bel/y:/ek Dacyat es Trac/y:/at er/o'/wel el akarnak veenn/y:/e es ew b/y:/rtokok alaa h/a'/ytany : h/y:/v/o'/k leween Benne az Romayaknak Adaak az sereghot eg/y:/ Gall/y:/canos newo herczegnek az zytt/y:/a belyek ellen 356a–b	Eo ... tempore cum gens Scithica Daciam et Traciam occuparet et Gallicanos dux Romani exercitus contra praedictam gentem mitti deberet LA552.
János és Pál mártírok	/y:/tk/o:/zny akarnanak az z/y:/tt/y:/a belyekkel meg g/y://o'/zteteek . Az Gallicanus herczeg es fwtha Trac/y:/aban , es m/y:/koron kethseegben es/o'/t vona 356b	A Scithicarum gente eius exercitus frangitur et in urbe Traciarum ab hostibus obsidetur LA552.
János és Pál mártírok	Constantinos chazaar ees ky mwleek, ew wtanna Constanios .. Azonkozben marattak vala Constantinosnak keth ffyay Gaal es Iulianus. Annak okaert ew wtanna tewee chazaarra Galth es kyldee Sydossagra hogy meg hodoltathnaa, de annak wtanna meg oletee ewteth	Constantino ... defuncto, Constantius, Constantini magni filius ariana heresi depravatus imperium tenuit, verum cum Constantius frater Constantini duos filios, scilicet Gallum et Iulianum reliquisset, Constantius imperator dictum

¹¹¹ A d és o a szó fölötti interlineáris beszúrás

¹¹² A szó első z-je más betűnek indult.

	<p>Iulianus keddeeg azon meg rettene feelween hogy ewtet ees meg ne ewlethnee.... zerzetben meene be es mykoron zenttesnek mwtathnaa ennen magaath lecorraa teweeek ... Mykoron ydwe mwlt vona nemynemew zykseeegnek okaert Constancius Iulianost chazarraa teewee es Galliaban kyldee meg hodoltathny. Mykoron mynden keppen yol yarth vona Constantinos halal wtan Iulianus ffelemelkodween az chazarssagban 357b (5.031)</p>	<p>Gallum caesarem fecit et contra Iudeam rebellantem misit, quem tamen postmodum interfecit. Iulianus vero timens ne exemplo fratris a Constantio perimeretur, monasterium ingressus est, ubi magnam religionem simulans lector ordinatus est. Post aliquod tempus urgentibus negotiis Constantius Iulianum caesarem creavit et ipsum in Galliam destinavit, qui omnia strenue agebat. LA553.</p>
Péter vassa szakadása	<p>Octavianus chazaar m/y:/koron nem alkhatot vona Anthal chazaarral megto'ree ew er/y:/t es k/y:/we /y./zee orzagabol 444b Annak felette nag/y:/ orzagokat ha/y./thwan Romasaghnak b/y./rtoka alaa 444b Felette nagy orzagokat haytwan romaságnak birtoka ala 444b</p>	<p>Octavianus imperator et Antonius sibi invicem affinitate coniuncti sic inter se mundi totius imperium diviserunt ut Octavianus in Occidente Italiam, Galliam et Hispaniam, Antonius vero in Oriente Asiam, Pontum et Africam possiderent. Anonius ... Cleopatram reginam Egypti in uxorem accepit. Ob hoc indignatus Octavianus manu armata in Asiam contra Antonium procedit ... Egypti igitur regnum Octavianus destruxit.... Idem Alexandriam perrexit et omnibus eam divitiis spolians Romam ipsas transvexit. LA704–705.</p>
Móric	<p>Annak wtanna ydew el mwlwan Maximianus mediolanom newo varasban Dyoclecianus keddeeg Nicomediaban mynd eeg napon le teweeek az fyedelemseegot es az udwarlaast hogy holtyg nywgodalomban gondnaal kyl eelnenek Es hagyaa az vytezkodeest az yffyaknak hogy ewk tanwlnanak es zolgalnaak az kosseeghot, kyknek newok vala Constancius Maximus es Galerius harom nemes wr ffyak De mykoron meeg ees az gonoz Maximianus kegyetlenssegot zerezne, Constancius az ew yppa wtanna erede erette es ffelemel akaztaa magaat mergheeben Maximianus 549a (5.334)</p>	<p>Post haec autem Maximianus apud Mediolanum, Diocletianus vero apud Nychomediam una die purpuram deposuerunt ut privatam vitam agerent et adolescentiores, scilicet Constantius et Maximinus Galerius quod caesares fecerant, imperarent. Sed cum Maximianus iterum tyrannice imperare vellet, a Constantio genero suo persecutus suspendio vitam finivit. LA969.</p>
Móric	<p>Keth zaaz hethwen heet eztendoben, valanak keth hatalmas feyedelmek Romasagban kyk az kosseegnek</p>	<p>Diocletianus autem et Maximianus, qui ceperunt anno Domini CCLXXXVII, volantes fidem</p>

	gongyaat vyselyk vala Dyoclecianus es maximianus kyk myeert poganok es kegyetlenek valanak tamadanak ffeel hogy az kereztyenseegot el reekkencheek mynd ez egheez vylagon 547a (5.331)	Christe penitus extirpare LA966.
Lucia	Maximianuss czasar halwa feksz/y:/k Es d/y:/oclecianosth az Roma/y:/ak zank/y:/ veeteek 171b	Maximiano hodie mortuo et de regno suo Dioclatiano expulso LA52.
Szilveszter	Constantin/9/ Czazar haborgathwan az kereztt/y./eneketh : 185a	Persequente Constantino Christianos... LA110.
Ambrus	×	Cum viri Thessalonice civitatis in imperatorem aliquid deliquissent ¹¹³
Márk	Neeg/y:/ zaaz hathwan n/y:/olch eztend/ o'/ben Leo new/o'/ chasarnak /y:/de/y./n az venecz'eeseek m/y./koron Alexandriaban mentenek 271a	Anno ... CCCCXVII/ CCCCXVIII tempore Leonis imperatoris Veneti corpus sancti Marchi de Alexandria Venetias transtulerunt LA403.

2.2.2. Egyháztörténet

Az egyházi terminológia alkalmazásában meglehetősen következetes (diaconus–„*ffel pap*” [LA174, ÉKa 203a; LA161, ÉKa 195a], archidiaconus–esperes [PA090I, ÉKa 616b], episcopus–püspök [pl.PA090H, ÉKa 616a], cardinalus–„*gardinal*” [PA078a, ÉKa 592a], érsek [Dec.60., ÉKb 5.465], papa, „*episcopus urbis Romae*” [LA109] – pápa [ÉKa 184b], zsidóknál pontifex–„*papi feyedelem*” [LA283, ÉKa 232b; LA653, ÉKa 434a]), ugyanakkor a presbiter megnevezéssel már bizonytalanabb, egyszer papnak (190a), máskor pedig papnak és püspöknek fordítja (ÉKa 286a), a „*sanctus Eusebius, Caesareae Palaestinae metropolitanus*” (PA090I) kifejezést szintén püspökként ülteti át („*Ewsebius p/y:/spek*” ÉKa 616b). Forrásaival összhangban a pápákat a nép választja meg (ÉKa 195a, 236a), a városon belüli templomalapítást a forrás *antistes* megjelölésével szemben ő a római pápa jogának tulajdonítja (ÉKa 186a), a Szaniszló-beszédben pápai áldást és privilégiumot kap a krakkói püspökség, e rangemelését ő érsekségként képzelel el, ezt jelzi az *erseksegh* kifejezés használata, mikor Szaniszló új jószággal bővíti az egyházmegyét („ersekseghet zaporo/y./tan/y:/ akarwan” – ÉKa 297a), de a forrásnak megfelelően a vezetőket továbbra is püspöknek nevezi meg („Aaron Craccay p/y:/spek,” „Stanyzlot teweeek p/y:/spekee” ÉKa 296a). Bán szerint a pápák számbavétele felesleges, mert „szerepük mindig ugyanaz, s legendás alakjukon még annyi egyéni szín sincs, mint a római császárokén.”¹¹⁴ A pápák neveit átveszi forrásaiból, itt csak egy olyan eset fordul elő, mikor a névhez ő fűzi hozzá a pápa megjelölést („*zent Marcellus papa*” 331b).

A pogány kultuszok közül a kövek imádása (ÉKa 217b), az antik mitológiából Jupiter (ÉKa 337a, 551b, ÉKb 5.032), Hercules (ÉKa 551b), Venusz (ÉKa 216a), Apolló (428a–b), az *aruspex* (LA381) a szöveggörnyezet alapján *Balwan pap* lesz (ÉKa 260a), de specifikumát, miszerint belekből jósol, már nem tudja megnevezni. A szittyia magyarokkal kapcsolatban utal a forrás Mars tiszteletére, ő azonban ezt kihagyja, ezen hiány háttérben a magyar pogányság görög kultusztól eltérő voltáról szóló ismeretet feltételezhetünk („*z/y:/-/-/tt/y:/aban ... fogattatek meeg az poganoktwl / es keezere/y:/-/-/tet/y:/k vala hog/y:/ az balwan /y:/ste/-/-/neknek aldozneek*” ÉKa 286a).

¹¹³ A *Legenda aurea* nem minden változata tartalmazza. 382.

¹¹⁴ BÁN 1976., 81.

A rendtörténetek iránti kiemelt érdeklődését, a célközönség igényeihez való alkalmazkodását nemcsak a rendalapítók napjára írott beszédek tanúsítják, de a Pál translációba illesztett kolostorfelsorolások, a Benedek-beszédbe beszúrt szerzetesrend-alapítási időpontok, ez utóbbi abból a szempontból is érdekes, hogy itt a kolostoralapítások által a szerzetesség történetének egyfajta folyamatjellegét mutatja be („*Ez szent szerzet mynden zerzetnek elette valo, yollehet voltanak annak elette es barátok, pwsztaaban lakozok, de senkynek nevezeti raytok nyncsen. Annak wtanna regen, ezer nyocvan negy eztendo 'ben tamada az nema barátoknak szerzetek Karthusiaban. Annak wtanna esmeg regen, ezer szaz hwz eztendo 'ben tamada az bodog aszszon szerzete premonstratensium, az prepost szerzet. Annak wtanna lassan lassan mind az teb zent zerzetek*” - ÉKb 5.275–284).¹¹⁵ A Gyöngyösi által említett kolostorok közül kihagyja Szentkeresztet, Szentlászlót, Nosztrát (Dec. 60.), három pilisi kolostor török pusztításai következtében azonban elnéptelenedett 1526 körül, így az aktualizálás szándékát láthatjuk ebben.¹¹⁶

Az idők folyamán támadt különféle eretnek mozgalmakat (eboinita – LA444, arianus - LA379–380, nesztorianus – LA557) nem különíti el egymástól, ezt aligha magyarázhatjuk fordítási, szókészleti nehézséggel, talán inkább saját jelenének eretnekmozgalmait igyekezett ilyen módon is megbélyegezni, hiszen a prédikációkban egyértelmű, hogy ezek mindig *haborwsagokat* okoztak, igazolhatja ezt az is, hogy Ambrus legendájában a katolikusok és arianusok harcai katolikus és huszita, eretnek harccá lesznek a Karthauzi Névtelen lapjain („*multi arianorum*” - LA380, „*hwztot erethnekek*” – ÉKa 259b)

4. táblázat. Forrásösszehasonlítás az egyháztörténethez

Egyházi terminológia		
Balázs	Valaztaak m/y:/nden aka/-/-/ratt/y:/anal k/y:/l pispekkee Sebasta new varasban Kapadociaban 212b	in Sebaste, civitate Cappadociae in episcopum elegerunt LA252
Egyed	zent Cesarius pyspek 527a	cum sancto Caesario civitatis episcopo LA888.
Fábián	eg/y:/be g/y://w”/lweenek hog/y:/ papaat valasztananak 195a	pro alio [papa] eligendo populus convenisset LA161.
Fábián	fe/y’/eer galamb zalla ew fe/y:/eree ... es meg ereek hog/y./ wr Isten ewtet valasztotta vona az papasagra es ottan papawa zen//t/o’leek 195a	Et ecce columba candida super caput eius descendit; quod ... ab eis in papam eligitur. LA161.
Fábián	heet d/y:/aconos ffe/ pa /pokat heet subd/y:/a /conos ffe/ papokat 195a	septem diacones ... et septem subdiacones LA161.
Fábián	papasaganak t/y:/zen harom eztendeyben 195a ×	pontificatus sui anno tredecimo LA161.
Fülöp	p/y:/spekeketh papokat es ffe/ papokat zen/-/-/telween 286a	Presbiteros et diacones ordinans LA443.
Gergely pápa	cardinarossa zentolee 236a	cardinalem ordinavit. LA288.
Gergely pápa	eegy mas akaratyawal valasztakk zent Gergert az papassagra 236a	Gregorium licet totis viribus retinentem plebs omnis elegit. LA288.
id. Jakab	Ab/y:/athar new/o’/ pap/y:/ feyedelem 434a	Abiathar pontifex LA653.
Imre király	Ewsebius p/y:/spek 616b	sanctus Eusebius, Caesareae

¹¹⁵ ÉKa: 515–520., ÉKb: 5.275–284. Idézi Bán 1976., 74.

¹¹⁶ HORVÁTH 2005.

		Palestinae metropolitanus PA090I.
Imre király	Esperesth 616b	archidiaconus PA090I.
Imre király	Es frater Maurust azonnal pech/y:/ p/y:/spekkee tewee 616a	[Stephanus] Maurum ... episcopum Quinque ecclesiarum paulo post sublimavit. PA090H.
Klára	hag/y./aa az fe/y:/edelemseeg/o//t 472a	officium abbatissae declinavit PA 050H
Leó pápa	zenthseeges feyedelem 360a	Summus pontifex LA555.
Márk	pogan papy fe/y:/edelmek 270a	pontifices templorum LA402.
Mátyás apostol	papy fejedelem 232b	Pontifex LA283.
Pál transz- lációja	Thamas erssek 5.465	Thomas cardinalis Dec. 60.
Szaniszló	papa/y:/ aldomasaat k/y:/ldee az orzagnak hog/y:/ Cracconak varasaban ... lenne ffee pyspekseegnek ees lako hel/y:/e 296a	a papam benedictum colonie consecrat et priuilegio patus insignit LS
Szaniszló	Aaron Craccay p/y:/spek 296a	Aaron archiepiscopus LS
Szaniszló	m/y:/koron meg holt volna Lompert ... zent Stanyzlot teweeek p/y:/spekee 296a	Stanislaus succedit eidem [Lampertum] in episcopatum LS
Szaniszló	Annak okaert an/y:/zent eg/y:/haznak erseksegheet zaporo/y./tan/y:/ akarwan egy pether new/o' v/y:/teztewl veen, ara zeshwe, az vyzla new/o' vyznek parttyan egy falw bel/y:/ jozagot 297a	Stanislaus episcopus Cracoviensis ecclesiae volens ampliare redimit quandam super ripam Wisle positas petruim dictas a petro milite LS
Szilveszter	Czazaar Romaban azonkeppen . az Roma/y./ papa fe/y:/e lenne m/y./nd ¹¹⁷ ez v/y./lagnak 186a	Quarta, ut sicut imperator Romae sic Romanus pontifex caput ab universis episcopis habeatur LA111.
Szilveszter	Hatod nap . hog/y:/ senk/y:/ eg/y:/hazat ne rakhathna . Az Roma/y:/ papanak aldomasanaal k/y:/l vala meel/y./ varasban 186a	Sexta, ut nullus nisi de licentia sui antistis ecclesiam aedificet intra muros alicuius civitatis. LA111–112.
Szilveszter	keth papok 190a	Duo presbyteri LA119.
Tizenegy- ezer szízek (Orsolya)	Gardinaloknak 592a	Cardinales PA078a
Vince	Valerius p/y:/speknek ffe pap/y./a vala 203a	beati Valerii episcopi diaconus fuit LA174.
Pápák		
Imre király	Corlath ... meene romaban Wr papahoz k/y:/nek h/y:/ldebrandus vala newe 617a	Conradus ¹¹⁸ ... Romam adiit ... Tunc erat papa Hildebrandus ... PA090K.
Móric	Wr papa vala Marcellinus 547b (5.332)	[Sanctus Marcellinus papa] LA966.
Péter vassa szakadása	Alexander hatod papa vala zent peter apostolnak wtanna 444a	Alexander papa qui sextus post beatum Petrum rexit ecclesiam LA703.

¹¹⁷ Kb. 2-3 betűnyi törlés.

¹¹⁸ Editio: *Conrardus*

Péter vassa szakadása	Zent pelagius papa 445a	[Beatus Pelagius papa] LA705.
Petronella	zent Marcellus papa 331b	Sanctus Marcellus LA517.
Szaniszló	Benedek papa 295b	papa benedictus LS
Szilveszter	Melk/y:/as papa 184b	Melchiade, episcopo urbis Rome LA109.
Tizenegy-ezer szízek (Orsolya)	k/y:/ vakaraak neweek az eel/o'/ken/y:/b/o'/l kyben az papakat zoktaak yrn/y:/a 592a	nomen eius [Cyriaci] de catalogo pontificum idem clerus abrasit PA078a
Urbán	kalyxtus papanak Wtanna 294a	Calixto papae successit. LA515.
Pogány kultuszok		
Ágota	se/m-//y:/ ertelm/y:/ n/y:/nchen m/y://-/keppen akarod . hog/y:/ en ez k/o'we/-//-/keth /y:/magg/y:/am 217b	Quomodo vis ut lapides adorem ....? LA258.
Ágota	Leg/y:/en oll/y:/an az te feleseeghed . m/y:/nth az te venus Isten azzon/y:/od . Es te oll/y:/an leeg/y:/ . m/y:/nt az te Iupiter istened / 216a	Sit talis uxor tua qualis fuit Venus dea tua, et tu talis sis qualis extitit deus tuus Iuppiter. LA257.
Ambrus	Egyk az Balwan papok kozzol erdeggy twdomanyawal erdegheket hyw es el kyldee ewketh hogy zent amborusth meg fognaak 260a	... aruspex daemones advocabat et ipsos ad nocendum Ambrosio transmittabat LA381.
Fülöp	z/y://-//-/tt/y:/aban / Es m/y:/koron ott hwz ezten/-//-/deegh predicallot vona / fogattatek meeg az poganoktwl / es keezere/y://-/tet/y:/k vala hog/y:/ az balwan /y:/ste/-//-/neknek aldozneek 286a	Cum XX annis per Scythiam praedicasset a paganis tenetur et ad immolandum statuae Martis ab eisdem compellitur. LA443
János és Pál mártírok	A my wrwnk Iulianus ym ez Iupiter istennek ozlopaat ty hozyatok kyldette hogy temyennek aldozyatok ewneky 358b (5.032)	Dominus noster Iulianus statunculum aureum Iovis ad vos misit ut eidem thura incendatis. LA555.
Juliana	/y:/ncheleg teghed az /y:/steneknek aldoznod / 224b	ut te debeam commonere ... diis sacrifices LA268.
Juliana	az fe/y:/edelem ottan meg atkozaa az ew balwan isten/y:/t 225a	maledixit prefectus diis suis LA268.
Jusztina	vala egy Balwan istennek pap/y:/a 549b	Filia sacerdotis ydolorum LA971.
Jusztina	Nag/y:/ vag/y:/ te O hercules isten Ess isteneknek att/y:/a O iupiter 551b	Magnus est deus Hercules et pater deorum Iuppiter. LA976.
Krisztina	vonnaak ... az apollo Istennek templomahoz 428a–b	Ad Apollinem duci LA648.
Krisztina	Isteneke es zerezween ewnek/y:/k ez/y:/stb/o'// aranbol 428a	Deos argenteos et aureos habens LA646.
Márk	vong/y:/ok ez ek/o'//r paztort Buculuss eg/y:/hazhoz . meel/y:/ eg/y:/hazat azon varasban rakattatot vala . eg/y:/ kew z/y:/klanak alatta 270a-b	... iuxta mare in rupibus ecclesiam construxerant in loco qui dicitur Bucculi, id est Bubulci ... Trahamus bubalum ad loca Bucculi.

		LA401.
Vitus és Modestus	V/y:/week el ottan az Ju/-/piter Isten templomához az aghebet / es eressen kezdee fogadn/y:/ ha az Balwan zeme v/ y:/lagaat meg adnaa . Aran/y:/ bor/y:/wt /o'/ttethne ewnek/y:/ 337a	Ad templum ... Iovis deducitur et pro recuperatione luminis taurum cum cornibus aureis pollicetur LA530.
Rendtörténet		
Bernald	barattaa lenn/y:/ ... Ezer za/a:/z t/y:/zen keth eztend/o'/ben . Cisterc/y:/ensis zerzethnek tamadasa wtant/y:/zen ewth eztend/o'/re 501b	Anno ab incarnatione Domini MCXII a constitutione domus Cisterciensium XV ... Bernardus ... ordinem Cisterciensium ingressus est. LA814.
Bernald	tekeelletes es /y:/o lelk/y:/ eeletew vala Clarevallensis hazban Apathwrra teweek 501b	Abbas Cisterciensis fratres ad aedificandum domum Clarevallensem misit et eis Berndardum in abbatem prefecit. LA815.
Márk	ezer keth zaaz Neg/y:/wen eg/y:/ eztend/o'/ben vala papias new/o'/ varasban az zent Domoncos ff/y:/a/y./ k/o'/'-zot 271	Circa annum domini MCCXLI apud Papiam in conuentu ordiis fratrum predicatorum LA404.
Másod menyegzős vasárnap	Vala egy Iambor zerzetes frater, ky mykoron halalara ywtot volna neky yeleneek zent Benedek appatwr 079a	Quidam Fratres Cisterciensis ordinis cum ageret in extremis vidit beatum Benedictum TH029R.
Páduai Antal	zent ferencz at/y:/ank k/y:/sseb zerzeteeben 319b	in ordine beati Francisci CLS69.
Páduai Antal	meene be zeerzetben . zent agoston doctor regula/y:/a <.> nak ala/y:/a / zent V/y:/ncze mart/y:/rnak Calastromaban 319a	habitum canonicorum regularium sancti Augustini suscepit ... fuit in monasterio vero sancti Vincentii CLS69.
Pál transzlációja	[Gombazeg, Porwa, Tokay, wyhel, Terebes, chalady, Chewtt, Sambok, Buda felot feyeer egyhaz, zent yog, Laad, wason, zenth andras, mynd zenth, zent peter] 5.465	Sancti Laurentii, Sanctae Crucis, Sancti Spriritus, Sancti Ladislai in Pilisio, Noztre, Onguar, Porua, Gombazeg, Tokaii, Vuyhel, Terbes, Chaladi, Cheut, Sambock, Albam Ecclesiam, Zenthiogh, Laad, Moniorokerek, Uason, Mindzent, Petri in Simigio Dec.60.
Eretnekek		
Ambrus	t/o'/rteneek nag/y:/ haborwsaag az erethnekek k/o'/z/o'/t es az kerezty:/enek k/o'/z/o'/t 259a	cum inter Arianos et catholicos LA379.
Ambrus	nag/y:/ sok ffe/o'/l az erethnekektewl zamtalan haborwsagokat zenwede 259b	[episcopi] electioni Iustina imperatrix et alii haeretici contradicerent volentes ut de sua secta aliquis ordinaretur, una de arianorum virginibus ... Ambrosium per vestimentum apprehendit volens ipsum ad partem

		mulierum trahere ...LA380.
Ambrus	×	- Iustina mater Valentiniani imperatoris ariane hereseos alumna conturbare coepit ecclesiarum statum LA387. - opposuit se Ambrosius contra impratorem LA387.
Ambrus	mediolanban /y:/evt vona ott ees ra/y:/tta tamadanak az hwztot erethnekek hog/y:/ k/y:/we /y:/zn/y:/ek 259b	Mediolanum ... innumeras insidias a Iustina imperatrice pertulit, ... Cum ergo Iustina et multi arianorum eum in exilium pellere niterentur ... LA380.
Fülöp	meene Ieropolim new varas/-/ban . es az gonoz erethnekseeget el rekkentee k/y:/k azt predicall/-//-/y:/aak Vala hog/y:/ m/ y:/wel /xp-/usnak b/y:/zon ember/y:/ testee nem volth vona 286a	Ibique [Hierapolin] heresim Hebionitaru, qui Christum carnem phantasticam assumpsisse dogmatizabant, extinxit LA444
János és Pál mártírok	byraa az tyztot Constantius az nagy Constantinos chazaarnak ffya 357b	Constantius, Constantini magni filius ariana heresi depravatus imperium tenuit LA553.
Leó pápa	y./ra esmeg egy lewelet Constantinapol bel /y./ erethn/o'/k/o'/k ellen 360b	beatus Leo epistolam ad Fabianum episcopum Constantinopolitanum adversus Euthichium et Nestorium scripsisset. LA557.
Páduai Antal	/y:/nkab d/y:/cheer/y:/k t/y:/zt/o'/l/y:/k Az v/y:/zben lakozo halak az aldot teremto'/t (+)istent ¹¹⁹ honnem . az h/y:/tetlen Erethnekek 322a	Deus ...honorant pisces Deum, quam homines haeretici CLS69.
Páduai Antal	Ar/y:/minon new/o'/ varasban predicallana . hol ott sok erethnekek lakoznak vala 321b	Ipse Ariminum praedicaret, ubi haeticorum magna copia morabatur CLS69.
Urbán	zent Orban papanak wrasaga /y:/de/y:/en leen nag/y:/ kereztyen haborgatas az pogan neepekt/w"/l 294a	Cuius tempore cum fuisset maxima persecuto Christianis LA515.
Egyéb egyháztörténeti adatok		
Péter vassa szakadása	Zent Pelagius papa nag/y./ sok zamtalan Bwlchwkkal h/y:/w kereztye/ enekkel lelk/o./k Idwesseegeere 445a	x
Úr színe-változtatja	enghed/o'/t bwlchwnak haznalatt/y:/aert . k/y:/t kalixtus papa Bullazot vala k/y:/ 458b	[indulgentiae consecutiones],quia Callixtus papa pro huius festi celebritate officio instituto concessit ... patet in bulla. PA042A.
Ferenc patriarka	halwan k/y:/lenczed zent Gergel papa ez zent at/y:/anak Bodog k/y:/ mwlasaat. m/y:/ert n/y:/lwan meg /y:/smertte vala meeg eelteeben es az ew zentseeges eeleteet ez erdemes voltaat. Sok choda teetel/o'/ket /y:/rgalmakat /y:/eg/y:/eket ees hallot <vala> ¹²⁰ volna ew fel/o'/le:	Cum enim pastor ecclesiae Gregorius nonus non solum ex miraculis auditis post mortem Francisci, verum etiam ex experimentis in vita ipsius oculis visis et manibus contactatis sanctitatem eius mirabilem plena fide certificatus agnosceret, ac per hoc in

¹¹⁹ istent szó a bal margón beszúrva

	kele ffele m/y:/nd az Cardinalasokkal es / y:/ewe assisban es m/y:/nd zokas. nag/y:/ t/y:/zt/o'/sseegehel megh zent/o'/le az ew zent testeet es bel /y:/raa az zent/o'/knek zamok k/o'/zzee. 572a	caelis glorificatum a Deo nullatenus dubitaret, catalogo sanctorum ascribendum statuit. Qua de re servatis omnibus, quae fieri debent in canonizatione sanctorum et examinata causa per cardinales ad hoc deputatos veniens personaliter ad civitatem Assisii cum maximis, quae longum foret enarrare, sollemniis beatum patrem canonizavit. CLS65.
István	Canonizalasnaal zent lazlo k/y:/ral k/y:/ m/y:/koron Wr papanak leweleet ess at /y./a/y:/ zent aldomasaat erdemlette vona venn/y:/ : Eg/y:/ben h/y:/waa m/y:/nd egyhaz/y:/ fe/y:/edelmeket . mynd orzagbely wrakat 499b	Ex Romane sedis institutione apostolicis litteris sancitum est.... Rex Ladizlaus ... habito colloquio cum episcopis et primatibus et totius Pannonie sapientibus ... per manifestationem signorum a Christo deberet esse querendum. SRH .II.433.
Leó pápa	Annak wtanna Calcedoniumbely Conciliomot meg tolgaltathwan 360a	Calcedoniense concilium celebravit LA556.
id. Jakab	x	VIII. Kal. Augusti Compostellam translatus est LA654.
Márk	mastan Venecz/y./eben vag /y:/on / az ew zenth testeenek erekl/y./e/y:/e / 270b	X
Jusztina	[testokket] Romaban v/y:/veek mastan keddeeg placenciaban n/y:/wgoznak 551b	[corpora] Romam translata sunt, nunc autem, ut dicitur, Placentie requiescunt. LA976.
Szilveszter	az k/y:/ralnee azzon . zent Elona . az b/y:/raak . az doctorok es m/y:/nd az teb neepek k/y:/k ott valanak ez vetek/o'/desen ez zent h/y:/ttre tereenek 190a	regina, Iudei, iudices et ceteri omnes conuersi sunt ad fidem. LA118.

2.2.3. Egyéb világtörténet

A Római Birodalmon kívüli államok vezetőit következetesen királynak nevezi,¹²¹ a császár felette áll a hatalomban, joga van királlyá koronázni a herceget („[Ottó] ennen maga feyeb/o'l le vewwee chazary koronayaat és Boleslausnak feyeeben n/y:/maa es coronas kerall/y:/aa zent/o'/lee Annak okaert ees adaa az chazar”- ÉKa 295a). A Szaniszló-beszédben megfigyelhető, a király–herceg szakkifejezések pontos elkülönítése, az uralkodókat a koronázás előtt hercegnek, majd királynak fordítva következetesen (ÉKa 295a–297b). Fejedelmek mint valamilyen vezető tisztséget betöltő alakok itt is szerepelnek. Ha a társadalmi rétegek megnevezését vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy az olasz, a burgundiai *nobilest* egyaránt nemesként ülteti át (pl. „olaz orzaghnak jeless t/y:/ron new/o'"/varasabol es nag/y:/ nemes nemb/o'l” ÉKa 428a, „Bwrgund/y:/a orzagbol...Nemes nemb/o'l” ÉKa 500b), emellett pedig megjelenik a „keral/y:/ nem is. (ÉKa 527a). A források világtörténeti jellegű információit átveszi, Britannia, poroszok hódoltatása szerepel nála. Hispánia, Anglia, Szicília – a Karthauzi Névtelen gondolkodásában mind-mind pogány országnak számít.¹²² A Német-római Birodalomról való hiányos ismereteire vethet fényt az, hogy Ottó császár

¹²⁰ Át van húzva.

¹²¹ Táblázat 5: terminológia - tisztségek

¹²² Táblázat 5: eseménytörténet

környezetében „roma/y:/ wrak”-atfeltételez (ÉKa 295a). János és Pál mártírok életéről szóló beszédbe beleszótt megjegyzése, miszerint „gottos nevo neepeke” megjelennek (ÉKb 5.033), történetileg elképzelhető, azonban a többi beszéd tükrében (Szilveszter: „barbaros, extraneas nationes” LA110, „/y./deghen nemzet” ÉKa 185a) túlzottnak tűnik annak a feltételezése, hogy saját kútfőből egészítette volna ki. A zsidó nép történetében valamelyest járatosságát mutatja, hogy a Herodes Aprippa említése számára rögtön „Herodes k/y./ral”-t juttatja eszébe (ÉKa 434a).

5. táblázat. Forrásösszehasonlítás a világtörténeti eseményekről

Terminológia		
Terminológia – tisztségek		
Szaniszló	Kasimir kiral/y:/ 296b	Casimirus LS
Szaniszló	Boleslaus kiral/y:/ 297b	Rex Boleslaus LS
Szaniszló	egy iambor kereztt/y:/n herczegh, k/y:/nek Bolezlaus vala newe lengel országban Az ag/y:/ reghy hatalmas es iambor kereztt/y:/n herczegnek ff/y:/a kynek Mesco vala newe 295a	sub rege victoriosissimo Boleslao pio Christiano filio Mesconis qui primus fuit Christianus [princeps Boleslaus] LS
Egyed	kral 528a	Rex Karolus LA889.
Szaniszló	Te/w ⁷ /eek kirall/y:/a ew f/y:/aat knyek mesco vala newe 295b	post mortem sancti Boleslai magni regis anno Domini MXXXV Mesco filius eius regnauit LS
Ambrus	m/y:/nd az oolaz országbel/y:/ fe/y:/edelmek 261b	comes Italiae cum Mediolani nobiles LV384-5.
Szaniszló	Otto romay chazaar 295a	Otto Romanorum imperator LS
Szaniszló	[Ottó] ennen maga feyeb/o ⁷ /l le vewwee chazary koronayaat és Boleslausnak feyeeben n/y:/maa es coronas kerall/y:/aa zent/o ⁷ /lee Annak okaert ees adaa az chazaar ... zent Mor/y:/cz mart/y:/rnak czwczay:/aat es wrwnk Iusznak eegg/y:/k vas zegheet 295a	de capite suo coronam deposuit et capite regis Boleslai imponens, ipsum in regem Polonie et omnium circum adiacentium regionum quas suo subegerat imperio consecrare percepit. Deditque imperator Boleslao regi per regalibus insigniis lanceam beati Mauricii et clavum Domini. LS
Lucia	fe/y:/edelm/y:/dnek paranczolat/y:/ 170b-171a	principum tuorum decreta LA50.
Ambrus	m/y:/nd az oolaz országbel/y:/ fe/y:/edelmek 261b	comes Italiae cum Mediolani nobiles LV384-5.
Sebestyén	Med/y:/olan bel/y:/ dws palogar 195a	Narbonensis genere, eruditus Mediolani LA161.
Mátyás apostol	Leui nemzeteb/o ⁷ /l ... Jeles embernek nemeeb/o ⁷ /l tamadwan 232b	...de tribu Iuda ... illustri prosapia oriundus fuit. LA282.
Krisztina	nemzetseege zerent tamada olaz orzaghnak jeless t/y:/ron new/o ⁷ /varasabol es nag/y:/ nemess nemb/o ⁷ /l 428a	Nobilissimus parentibus orta in Tyro Italie LA646.
Bernald	tamada Bwrgund/y:/a orzagbol ¹²³ [z/y:/letwen] fontanos new/o ⁷ /varban / Nemes nemb/o ⁷ /l 500b	In Burgundia castro Fontanis ex nobilibus valde ... ortus est. LA811.
Egyed	tamada ... m/y:/nt /y:/ras vet/y:/ vala	ex regia stirpe progenitus LA887.

¹²³ Jelölt marginális betoldás: z/y:/letwen

	keral/y:/ nembol 527a	
Klára	z/y./le/y./ nemes nemb/o//l volnanak Assis new/o'/ varosban 470a	cum esset de genere nobili, et progenie tota militari, et civitate Assisii PA 050D.
Eseménytörténet		
Bálint	az k/o'/ssegh megh/o'/reghbewl 223b	res publica augebitur LA265.
Gergely pápa	Kerdee meg az kalomarovkat honnan es mely orzabol hoztaa vona, mondanak azok Britania orszagbol ... kerdee meg, my newel newezteth neep az koz neep, mondanak [Illyricy newek] Anglici newek monda. Az tartomannak ees meg kerdee neweet, es mondanak Deyry newe ... Esmeg kerdee meg az kyrálnak neweet, es mondanak hog alle vona newe 235b	Interrogat ... mercatorem de qua illos patria attulisset. Qui respondit: De Britannia. Interrogat ... quod esset vocabulum gentis illius. Cui ille: Anglici vocantur. Interrogante ... eo quod nomen haberet illa provincia, ait mercator: Provinciales illi Deiri vocantur. Rurusus de nomine regis interrogante, ait mercator quod Aelle diceretur. LA287.
Gergely pápa	küldy ... Agostont es Ianosth <i>Anglya orzagban</i> 237a	Augustinum, Mellitum et Iohannem ... in <i>Angliam</i> misit LA294.
id. Jakab	ha/y:/oban zerezween gallicia orzagban v/y:/teteek ... ott vala eg/y:/ k/y:/ralne azzon k/y./nek lупpa vala newe 434a	Compostellam translatus est ... in Galiciam in regno Lupae applicuerunt. Erat enim in Hyspania regina quaedam sic dicta nomine et merito vitae. Regina ... ad regem Hyspanie destinavit. LA654.
István	k/y./lencz zaaz k/y:/lenczwen heet eztend/oł/ben ... Zent Albert p/y:/spek ees azon eztend/oł/ben menween az pruzok k/oł/zzee predicallan/y:/ess mart/y:/romsaghnak korona/y:/aat vewee 495a	anno Domini nongentesimo nonagesimo ... Adalbertus eodem anno in Prusciam praedicationis causa transiens martyrio est coronatus ibidem. PA052G.
János és Pál mártírok	Vala az gottos nevo neepeknec ydeyn ez ayo'yatos ozwegy azzonyallat ky ez zent Ianos es zent palatinus egyhazahoz gyakrotaa menween zolgal vala ewnekyk 359a (5.033)	Quaedam matrona dum ecclesiam horum martyrum frequentius uisitaret LA555.
Kelemen	/y:/wttanak volna az ten/-/ger z/y:/gheteeben . keth ezer kereztt/y:/enek/-/neel tebbet talalanak ott k/y:/ket az / vezedelmes pogan fe/y:/ edelmek oda hantanak vala m/y:/welny 655b	Profectus ... in insulam invenit ibi plus quam duo milia Christianorum ibidem iam dudum ad secunda marmora damnatorum. LA1199.
László király	Azon /y:/d/o'/ben t/o'/rteeneek hog/y:/ ..... ¹²⁴ meg nem akarnaak adn/y:/ a adot... 395b	Tunc vero Pomorani annuas pensiones duci Poloniorum, cum tenebantur, reddere recusarunt. Dux vero census sibi debitum a Pomoranis armatu

¹²⁴ tíz betűnyi üresnek látszó hely

	<p>- Bela ... modwan : v/y:/wam ew /a'/ ba/y:/t . ez orzagnak haznalatt/y:/aert : es az feyedelem nek t/y:/zt/o'/ssegheert . Azt halwan az leng/y:/elek nag/y:/ yo keddel veveek 396b</p> <p>- M/y:/ska herczek az pogan fe/y:/edelemnek /y:/ozagawal ennen lean/y:/aat nek/y./ adaa</p> <p>- Bela ... keth magzattot fogada ge/y:/saat es lazloot .... nemes zent lazlo Ann/y./arol leng/y./el Lazlonak newezween az ew /o'/s/y./nek neweere 396b</p>	<p>manu cepit exigere. Pomoranis itaque paganis et Polonis Christianis communiter placuit.</p> <p>- Dux ... in Bela duce collaudans cum toto censu Pomoranico ei tradidit filiam suam in uxorem 65/84</p> <p>-Bela... duos genuit filios, quorum unus Geysa. alter autem Ladislaus nomine avi sui est vocatus TK.ca.66/p.84</p>
Leó pápa	Azon yd/o'/ben keddeeg At/y./la keral olaz orzagoth Dwlyya vala akarwaan hatalma alaafoglaln/y: 360a–b	Eo quoque tempore Attila Italiam devastabat LA556.
Leó pápa	At/y./la keralhoz ment vona az /y./ambor feyedelem mynt az zent /y./ambor papaat lataa ottan le zalla lowarol es labahoz esEEK mondwan keer zent atyam vala m/y./t 360b	Cum igitur ad Attilam appropinquasset, ille ut beatum Leonem vidit de equo dexcendit eiusque pedibus provolutus rogavit ut peteret quidquid vellet. LA556–7.
Szaniszló	Kaz/y:/myr ... k/y:/ az ellenseeg/o'/knek el/o'/tt/o'/k az lengyel wrak, mynd ew annyawal v/y:/wwk nem/o'/t orzagban 295b	[kazimirus] ... per nobiles Poloniae in Alemoniam [expugnavit] LS
Szaniszló	n/y:/motot vala Gallya orzagban es allot vala be zent Benedek appath zerzeteeben 295b	[Kazimirus] ex Alemani Galliam transiens in monasterium ... sub habitu beati Benedicti LS
Szaniszló	Annak wtanna [1045] t/y:/zen három eztendew bel tel/w'een Kazymyr k/y:/ral ez v/y:/lagbol ky mwleek 296a	MLVIII rex Kazimirus vita discedit et Boleslaus filius eius in regnum successit LS
Szaniszló	Boleslaus herczegnek /y:/deyn, halwan h/y:/reet Otto romay chazaar, zent Alberth p/y:/speknek ... yewe lengel orzagban... gnysnam new/o'/ varasban 295a	In diebus eiusdem illustrissimi principis Boleslai crebrescentibus beati Adalberti pontifices miraculorum signis venit Otto Romanorum imperator in Gnysnam LS
Szaniszló	roma/y:/ wrak 295a	[Romanii socii] LS
Szaniszló	Otto chazaar ... adaa nek/y:/ hwgaat hazas tarsswl ... es hamar valo napon el vezteek orzagoknak nagy rezeeth m/y:/nt layos magyar/y:/ k/y:/ralnak is leen dolga, mert azzon ember tanachaan yaranak, es gonoz halallal halanak megh 295b	ducit uxorem ... sororem Ottonis imperatori ... Cum desidia ... non conibus utilitatibus intenderet. Ceperunt extere nationes ... vectigales ... tributa regionum denegare. LS
Szent Kereszt felmagasztalása	/y:/d/o'/ben az Cronica zerent m/y:/koron v/y:/laag kezdet/y:/nek wtanna . /y:/rmanak Neeg/y:/ ezer hat zaaz eztendoben . Es wr ff/y:/w z/y:/letethnek elette hath zaaz eztend/o'/ben M/y:/koron wr /y:/sten az s/y:/dokra	X

	megh haragwan . az nag/y:/ Balwan /y:/ madaseert . Adaa ewkwat m/y:/nd orzagostwl Nabogodonozor ¹²⁵ <Baby> k/y:/ralnak kezeeben k/y:/ v/y:/wee ewket Bab/y:/llon/y:/aban . holott k/o'zt/o'k vala zent Ezek/y:/el proffeta es 535a	
Szilveszter	/y./deghen nemzet 185a	barbaros, extraneas nationes LA110.
Tizenegy- ezer szízek (Orsolya)	Britania orzagban vala egg/y:/ kyal k/y:/nek Nochus vala newe 591a	passio celebrata fuit in Britannia PA078A Rex quidam nomine Nothus 078A PA078a
Tizenegy- ezer szízek (Orsolya)	angliay pogan kyal 591b	Rex autem Angliae PA078a
Tizenegy- ezer szízek (Orsolya)	Sicilia/y:/ k/y:/ralne azzon Gerwsina neeg/y:/ z/y:/z leanywal hoz/y:/a/y:/okmeene 592a	Regina quoque Siciliae, nomine Gerasina .. cum quattuor filiabus ... in Britanniam navigavit PA078a
Tizenegy- ezer szízek (Orsolya)	Zent Ciriacus papa nag/y:/ eremmel es t/ y:/zt/o'/sseeggel fogadaa ewket : mert m/y:/koron ew ees Britania orzagbol valo volna 592a	papa Cyriacus cum et ipse de Britannia esset oriundus PA078a
Péter vassa szakadása	Caius leen chazaar . Es herodes k/y:/ hozattateek . az temleczb/o./l . es azs /y./ dosagban bel /y:/ k/y:/ralsaag nek/y:/ adateek 443b	Gaius in imperium sublimatur. Qui quidem Herodem ... magnifice sublimatum regem in Iudeam misit. LA702.
Péter vassa szakadása	herodes aggr/y:/ppa Romaban meent vona T/y./berius chazarnak/y:/de/y./n . eseek Caius nag/y:/ /y./smeretes barathsagaban . k/y:/ az chazarnak wnoka/y:/a vala 443b	Herodes Agrippa Romam adiit et ibi Gaio nepoti Tyberii caesaris familiarissimus extitit. LA701.
Péter vassa szakadása	herodes k/y:/ral 445a	sub Herode LA705.
László király	Saul Daud / az orzag/y:/ ¹²⁶ k/y:/ralsaghnak b/y:/rtokaat / nag/y:/obban zent alazatossagbol eerdemletteek 390a	Exemplum de Saulo, qui cum esset humilis, electus est a Deo in regem, sed cum superbivit, postea deiectus est, et in locum eius humilis David praelectus est. PA015F
Mátyás apostol	fogaak meg ewtet az sydo nepek ees von/y:/aak az tanaczban 233a	Iudei ... in concilio statuerunt LA283.
id. Jakab	v/y:/week Herodes k/y:/ralnak 434a	Ipsium ad Herodem Agrippam adduci fecit LA653.
János és Pál mártírok	[Constantinus Galt] kyldee Sydossagra hogy meg hodoltathnaa	[Constantinus Gallum] contra Iudeam rebellantem misit LA553.

2.2.4. Magyar történelem

¹²⁵ A *bo* szótag javított.

¹²⁶ Az *o* *a*-ból javított betű.

A magyar történelmi vonatkozású beszédek elsősorban István és László királyok napjára írottak, Karthauzi Névtelen *az orzagnak reeghy Cronicaia*t nevezi forrásának, mivel ezt pontosan nem tudjuk meghatározni, így a forrásösszevetés kissé nehezkesebb, Kézai krónikája mellett a Thuróczi Krónikával is összevettem ezeket a beszédek, annak megállapítása, hogy mely tényeket emeli át, és melyeket hagyja ki művéből, csak a feltételezhető ősforrás megállapítása után lehetséges,¹²⁷ azonban semmiképpen sem tanulságmentes.¹²⁸

Az István-beszédben „*Sc/y:/tt/y:/a/y:/ magyarok*”-kal (ÉKa 495a) kezdi a magyar történelem felvázolását, a Fülöp és János, valamint Pál mártírok halálára írt beszédek során azonban nem ejt szót a magyarokról, bár a Fülöp beszédből Mars isten tiszteletét kihagyja. Az Orsolya-legendában a még „*[princeps] gentis Hunorum*” (PA078a) szerepel, a Karthauzi Névtelennél azonban már „*z/y:/ttyay magyaroknak feyedelm/o'k.*” (ÉKa 592a), ez azon túl, hogy Thuróczy-krónikájának az ismeretét megerősíti, arra is utal, hogy törekszik a történelmi összefüggések felismerésére. A történelem folyamatként való szemlélését igazolja, hogy a László-beszédet István halálával kezdi, a királyi névadásokat forrásához képest bővíti, „*newezween az ew /o's/y:/nek neweere*” (ÉKa 396a, 397b) kétszeri beiktatásával a hercegség intézményének felállításakor pedig megjegyzi, hogy a „*aztas az /y./d/o'twl foghwa koronkeed haborwsaghnak*” (ÉKa 397a) oka lett, illetve a Szaniszló-legendában is megtalálja a kapcsolódási pontot a magyar történelem felé a László-rokonság révén („*k/y:/nek Mesco vala newe k/y:/r/o'l nylwan emlekez/o'k az orzaagh Cronicaya, k/y:/nek zent lazlo kiral lean/y:/a ffya vala*” ÉKa 295a). Árpád-korra utaló adatot olvashatunk a Bernát-beszédben, 1153-as halálához hozzáfűzi, hogy hazánkban ekkor II. Géza uralkodott, továbbá Erzsébetnél is megemlíti, hogy apja magyar király volt, történik utalás Anjou Lajosra is Pál testének transzlációja során.¹²⁹

6. táblázat. Forrásösszehasonlítás magyar történelmi ismereteiről

Bernald	k/y:/we mwleek vala ...ezer zaaz ewtwen három eztend/o'be. Es az orzagh Cronica/y:/a zarent m/y:/koron mag/y:/ar orzagban wralkodneek masod ge/y:/ssa kerezty:/en k/y:/ral k/y:/ vala vak Bela k/y:/ralnak elssew z/y:/l/o'tte 504b	Anno Domini MCLIII ... obdormivit in Domino. LA826.
Erzsébet	Ezer Keth zaaz tyz awa/g'/ közel hoz/y:/aa eztend/o'/ben Adateek ez zent meennyey magzat . Mag/y:/ar orzagbel/y:/ Andras kyalnak az ew Iamborsaganak erdemes voltaeert .Jelölt marginális betoldás: k/y:/nek annya vala gertrudis morwai herczeg lean/y:/a. 639a	- ¹³⁰
Fülöp	z/y:/-/-/tt/y:/aban / Es m/y:/koron ott hwz ezten/-/-/deegh predicallot vona / fogattatek meeg az poganoktwtl / es keezere/y:/-/-/tet/y:/k vala hog/y:/ az	Cum XX annis per Scythiam praedicasset a paganis tenetur et ad immolandum statuae Martis ab eisdem compellitur. LA443.

¹²⁷ Szakirodalmi áttekintés Vö. l. 60. [Függelék 1](#): István-beszéd forrásösszehasonlítását mutatja a krónikákkal és néhány legendaváltozattal, igyekeztem feltüntetni, hogy a sermo mely részletéhez mi lehetett a legvalószínűbb forrás, ennek nyomán PA, TK és a Hartvik-legendá tünik biztosnak.

¹²⁸ [Függelék 1.](#), [Függelék 2.](#)

¹²⁹ Táblázat 6.

¹³⁰ Nem végeztem forrásösszehasonlítást.

	balwan /y:/ste/-//-/neknek aldozneek 286a	
János és Pál mártírok	Azon /y:/d/o'/ben... keddeeg m/y:/eert Az z/y:/tt/y:/a bel/y:/ek Dacyat es Trac/y:/at er/o'/wel el akarnak veenn/y:/ e es ew b/y:/rtokok alaa h/a'/ytany : h/y:/v/o'/k leween Benne az Romayaknak Adaak az sereghot eg/y:/ Gall/y:/canos newo herczegnek az zytt/y:/a belyek ellen 356a–b	Eo ... tempore cum gens Scithica Daciam et Traciam occuparet et Gallicanos dux Romani exercitus contra praedictam gentem mitti deberet LA552.
János és Pál mártírok	/y:/tk/o:/zny akarnanak az z/y:/tt/y:/a belyekkel meg g/y://o'/zteteek . Az Gallicanus herczeg es fwtha Trac/y:/aban , es m/y:/koron kethseegben es/o'/t vona 356b	A Scithicarum gente eius exercitus frangitur et in urbe Traciarum ab hostibus obsidetur LA552.
Pál transzlációja	Pryny emre nadryspan 5.465	dominus Emericus de Peren palatinus regni Hungariae Dec.60.
Szaniszló	k/y:/nek Mesco vala newe k/y:/t/o'/l nylwan emlekez/o'/k az orzaagh Cronicaya, k/y:/nek zent lazlo kyal lean/y:/a ffya vala 295a	X LS
Úr színe- változatja	X	Sed postea anno Domini MCCCCLVI., cum foetidissimus Thurcus obsidisset exercitu validissimo castrum Nandor Alba dictum, ut exinde totam demoliretur Hungariam ac consequenter Christianitatem totam, cruciferis ex adverso resistentibus, Deus dedit victoriam Christianis, Thurcos turpiter effugato isto die transfigurationis PA045E.

2.2.5. Összegzés

Tematikailag hangsúlyos szerepet kap a Római Birodalom története és az egyháztörténet, a magyar történelem iránti érdeklődése valószínűleg nemzetképzésével hozható összefüggésbe. A lényegi folyamatok összekapcsolása elmarad a Karthauzi Névtelennél, nincs rendszeres történelemképe, törekszik világtörténeti és magyar történelmi események összekapcsolására (László lengyel rokonsága [ÉKa 295a]),) törekszik az összefüggések meglátására, a párhuzamok felismerésére (rendtörténetek), de a különböző történetek ugyanazon személyekre vonatkozó adatainak összekapcsolására nem képes (István-legenda „M/y:/ska” [ÉKa 497b], Szaniszló-legendában „Mesco” herceg [ÉKa 295b]). A Karthauzi Névtelen számmisztikához fűződő hozzáállására a későbbiekben még visszatérek (3.5.), az évszámok vonatkozásában annyi megállapítást tehetünk, hogy a forrásban előtte fekvő időmegjelöléseket átveszi, kritikai jellegű megnyilatkozást csak az Ágoston halálával kapcsolatban tesz, itt három forrás („kezenseeges iraa,” „világ chronicaya,” „Eusebius pispek” – ÉKb 5.278.) adatait állítja egymással szembe.¹³¹

¹³¹ ÉKa: 515–520., ÉKb: 5.275–284. Idézi BAN 1976. 75.

2.3. Teológiai tudás

Madas Edit vizsgálata szerint a *Legenda aurea*ban viszonylag kevés idézet fordul elő, Temesvári Pelbárt műveiben azonban Bibliából és keresztény egyháztanítóktól való idézetek mellett pogány szerzők is előfordulnak, gyakran idézte Arisztotelészt a skolasztikus teológiában betöltött szerepe, valamint Senecát és Cicerót a keresztény etika hasznosságáról írott művei miatt, ezért ezen elemzéshez Pelbárt-forrás alapján készült beszédeket választottam.¹³²

Ókori szerzőket lehetett idézni a középkorban, sőt ajánlatos volt az egyház javára felhasználni, bár csak mértéktartóan, hogy nehogy hiúvá váljanak,¹³³ de az antik auktorok erkölcsi megítélése pogány voltak miatt meglehetősen negatívnak számított.¹³⁴

A Karthauzi Névtelen a legendákban előforduló bonyolultabb teológiai okfejtéseket mellőzi. A forrás-összehasonlítás ugyanakkor a Biblia mély ismeretéről tanúskodik, több helyen előfordul, hogy megjegyzést fűz a forrásbeli bibliai citátumhoz (pl. átkozott városokat megnevezi, Sodoma és Gomora; Krisztus megjelölése az Atya által, Jordánnál keresztelés és Tábor hegyi jelenet, Jessze törzséhez hozzáfűzi, hogy Dávid apja; Jákob és Izsák története az Imre-beszédben, Kaneus nemzethez kapcsolna Kán és Kánaán története), néhány helyen pedig más bibliai idézetet választ, gyanakodhatunk valamilyen más segédeszköz használatára is; ez nagy valószínűséggel feltételezhető, mikor a László-beszédet több, az alázatosságról szóló részlettel bővíti, ugyanakkor ugyanebben a beszédben idézi Mt 5,16-ot, de csak a tartalmat rögzíti, s kihagyja a helyet a pontos caputmegjelölésnek, s hasonlóképpen, a vízkereszti beszédnél csak annyira emlékezhetett, hogy Máténál olvasható az általa citált rész, s csak utólag szúrja be a pontosabb locust, továbbá a karácsonyi nagymisére írott beszédben Mt 12-re hivatkozik, az idézet pedig Mt16-ból való. Előfordul továbbá az is, hogy forrásában csak a Szentírás adott könyvére vonatkozik, s ő ezt pontosítja. A keresztény egyházatyák műveit tudja azonosítani (Ágoston, Gratianus), Márton és Eusebius nevéhez pedig mindig hozzáfűzi, hogy püspökök. Az alábbi táblázatból kitűnik az is, hogy a pogány auktorokat kerüli, különösen Arisztoteléstől vesz át kevés idézetet.

7. táblázat. A hivatkozott források összehasonlítása¹³⁵

Másod menyegzős vasárnap	17. 076b–079a (4.118–122)	TH029. ¹³⁶
1. engedelmesseeg 077a	I Pt 2 Pál: Róm 13. Lyra	[Mt. 8,9] I Pt 2 [13, 18] Paulus: Rm 13, [1-2.] Nicolaus de Lyra

¹³² MADAS Edit, *Említett és idézett klasszikus auktorok a középkori magyarországi prédikációsirodalomban*, Magyar Könyvszemle 1999 (115.), 281., 283. (a továbbiakban: MADAS 1999.)

¹³³ „Verum doctrine tales quoad vera et utilia, que ibi sunt contemni non debent, ex eo quod auctores fuissent viciosi. Nam veritas, secundum Abrosium, a quocunque dicatur a Spiritu Sancto est ... secundum venerabilem ratianum dis XXXII quod aurum sapientie et argentum eloquentie licet accipere ab infidelibus quasi iniustis possessoribus ex suis doctrinis, et convertere in utilem usum ecclesie. ... Verum in sermonibus ad populum nec videtur honestum nec pium eos imlere doctinis et allegationibus infidelium, quasi sacra scriptura, que est vera domina omnium facultatum ancillari videatur, tanquam insufficiens, et ille vere ancille dominari. Inde enim vilescit scriptura, augetur curiositas magis quam devotio in auditoribus et vanitas loquentibus. Sed sufficit aliquando ancillas vocare, ut sancti fecerunt ad mais confirmandum ea que sunt fidei, per testimonia inimicorum eius.” ANTONIUS FLORENTINUS (1389—1459) *Summa theologica* című művét idézi MADAS 1999., 285. 45.j.

¹³⁴ MADAS 1999., 284.

¹³⁵ A táblázatban Madas Edit által használt bibliai rövidítéseket alkalmaztam. MADAS 2004. 323–324, az Érdy-kódex esetében a magyar, a források esetén a latin jelölést használva. [-]ben a forrásban nem szereplő, de a szakirodalom által pontosított locustmegjelöléseket közlöm.

¹³⁶ Úr és szolga. Ford. Váradi Béla. In: V. KOVÁCS SÁNDOR 1982. 25–33.

2. ygyenloseeg ees igassaagh 077a	secundum fratrum Angelum	Petrus Lombardus Thomas Aquinas [Act 5,29] Frater Angelus Clavasio
	Keresztelő Szent János	Augustinus
3. tyzoletes bewchwlet 077b	Nicolaus de Lyra Bernardus Eelyen pelda	Eph 6[,5] Nicolaus de Lyra Bernardus Exemplum Apc. 16[,10]
4. hywseeg tartaa awagy ygaz mondas 077b	Ef 6.	Eph. 6[,5–6] Nicolaus de Lyra Ps [Ps. 48,13] János [Ioh 8,34] Glossa [Eccli 31,18]
5. haznalattal valo zolgalt 077b		Augustinus 14 Richardus de Sancto Victore Thomas Aquinas Petrus Ravennensis Lc 11[,41., 6,38] Mt 25[,41–42.] Richardus de Sancto Victore
6. idwesseeges gond vyselees 078a	Mt 6. Ef 6.	II Cor 6[,4] Mt 6[,33] Eph 6[,7]
II. mywel tartoznak ymaran ez vylaghy wra we alattok valo zolgaknak		
1. zeretnek formaya 078a	Mt 22. Sir 33. Sap 7.	Mt 22[,39] Eccli 33,31 Ambrosius Sap 7[,5] [Hbr 9,27] Gregorius Magnus [Mt. 23,9]
2. meg fyzetees 078a	Mózes 3: Lev 19. Jak 5. Sir 24.	Lv 19[,13] Iac 5[,4] Eccli 34,[27]
3. kegyes yrgalmassag 078b	Seneca	Apostol [I Cor 12, 26-27] Seneca
4. igenlo yteelet kowetseege 078b	Dávid	Ps. 105[,3]
5. seghedelem zykseegees latogatasa 078b	I Tim. 5.	I Tim 5[,8]
6. haznalatus birodalmassag 078b		Bernát [Bernardus]

7. beer 078b	Róm. 12.	Rm 12[,1–8] [Lc. 3,14] Helinandus Vincentius Bellovacensis Vincentius Bellovacensis:
Példa 4. xpustwl 176b Karácsonyi nagymise	11. 052a–055b (4.080–083)	PH022.
Elszew tanwsagot lasswnk az z/e-/t Ewangeliombol az zentsseegees ygheenek ertelmeerol 054a	Jn 1. Beda Venerabilis Augustinus Mt 12,50	Ioh 1. 022A Beda Venerabilis Augustinus
Masod tanwsagot lasswnk azon zent /y:/gheeknek tyztoletes meltosagokrol 054b	Bernardus Préd 2. Dávid: Zsolt 158. Leo Magnus Evangélium	Is 11. 022H Bernardus Eccl 2. Leo Magnus Mt 4. Mt 5.
Sziénai Katalin	Petrus Aureolus I Kor. 11,7. I Kor. 11,3.	Petrus Aureolus CLS 70. I Kor. 11,7. Richardus de Sancto Victore Thomas Aquinas Gregorius Magnus
Szent Kereszt felmagasztalása ¹³⁷	119. 534a–539a	PA 059., PA 060., PA 061., PA 062.
elsew tanwsagwnk lezen Az zent kerez ffanak m/y:/woltarol 535b	Fil 2[,7] Zsolt 8[,6] Iz 53[,2-5] I Kor 2[,8] Lk 23[,28.] Zsolt 22[,16] Zsolt Bölcs 4. Augustinus Gal 6[,1]	PA061. PA059. PA062. PA059.
Masod tanwsagwnk leezen ez zent kerezthnek hatalmas /y:/ozagarol 536b	Fil 2[,10] Bernardus Augustinus Gregorius Magnus Damascenus Io 22[,2] Kol 1. Chrysostomus Origenes Bernardus	PA061. PA060. PA061. PA061. PA061. PA061. PA061.

¹³⁷ Az összehasonlítás Ádám Edina munkája: ÁDÁM 2006.

	Chrysostomus	PA061.
	Chrysostomus	PA061.
	Augustinus	PA061.
	Damascenus	PA061.
	Eusebius	PA061.
	Papa Stephanus	PA061.
	Ambrosius	PA061.
	Damascenus	PA061.
Harmad tanwsagwnk leezen az zent kerezt /y:/madasanak mogg/y:/arol : k/ 538a	Mtörv 6.	PA059.
	Alexander de Hales	PA059.
	Bonaventura	PA059.
	Thomas	PA059.
	Angelus	PA059.
	Damascenus	PA059.
	Bonaventura	PA059.
Vízkereszt oktávája	16. 070b–072b (4.109–113)	TH023.
Elssew tanwsagwnk leezen arrol m /y:/keppen wrwnk Iesus Cristus zerzee fundamentu<m> 071a	Richardus de Sancto Victore	Richardus de Sancto Victore 023F
	Beda Venerabilis	Beda Venerabilis
	Damascenus	Damascenus 4
		Lc. 2.
		Ps 91.
	Augustinus	Augustinus
	Bernardus	Bernardus
	Richardus de Sancto Victore	Richardus de Sancto Victore
		Ioh 3.
		Lc 10.
	Jn 19.	Io 19.
	Mt. [28]	
		Augustinus
Masod tanwsagwnk leezen arrol M/y:/nemew haznalatt/y:/a vag/y:/on 071b		023Q
	Augustinus	Augustinus
		Mt. 4.
	Iel 14.	Apc 14
	Gregorius Magnus	Gregorius Magnus
		Bonaventura
		Richardus de Sancto Victore
	Jn 12.	Ioh 12.
	Róm. 8.	Rm. 8.
	Hilarius püspök	
Vízkereszt innepe között való vasárnap	15. 067–070b (4.104–108).	TH021.

Miért maradt el Jézus szüleitől Jeruzsálemben? 68a	Augustinus Is Gregorius Magnus Bölcs Jel Jn 2. Jn 16. Augustinus	Augustinus 021K. Mal 2. Ioh 8. Is 5. Gregorius Magnus Arisztotelesz Pe.Alfonz Beda Venerabilis Eccli 7. Apc 3. Ioh 2. Io 16. Augustinus Bonaventura 021N
Hol kell keresni 69b	Dávid Zsolt. 75. Iz Lv Is 55. Beda Venarabilis	Ps 75. Augustinus Is 56 Lv Mt 19. Mt 10. Is 55. Beda Venerabilis
Karácson éjjeli mise	9. 042b–047 (4.72–80)	PH 016C, PH 017I, PH017L–N.

m/y:/nemew nag/y:/ eedesseege adat/y:/k az ol/y:/ a/y:/o/y:/tatus lelke embernek 043b	Iz 11. Bernaldus	Dionysius 017B Bonaventura Is 11 Bernardus Filozófus Is 35. 017C Nicolaus de Lyra Isidorus Albertus Magnus Is 7. Ez 44. Augustinus Leo Magnus Ludolphus de Saxonia 017D Augustinus 017E Augustinus Aristoteles Mt 1. [Lc 1] Ioh 9. Lc 1 Dionysius 017F Richardus de Sancto Victore Bonaventura Ps 8. Origenes Ps [44.] I Pt [1]
	Augustinus Ez 44. Iz Ludolphus de Saxonia	
	Dávid: Zsolt8. Origenés Dávid Bernardus Scotus 4. Augustinus	Scotus 4. Ex 34 Ps [8] 016C Gregorius Magnus Bonaventura 3 Thomas Aquinas Damasus. 016C Dionysios Areopgites Martinus Rm 5. Is [1] Augustinus 017I Bernaldus Augustinus Mt 25 Ps [118] TH006.
M/y:/ oka leen hog/y:/ az keg/y:/elmes wr isten k/y:/nek m/y:/ndenek ... es m/y:/ndden allatok hatalmassaga alat vannak 045a	Zsid 2. Gregorius Magnus Bonaventura Thomas Aquinas Damasus Dionysios Areopgites Márton püspök Augustinus Róm 5.	
Harmad tanwsagwnk ¹³⁸ leezen arrol m/y:/ nemew zentsseegees zolgalattal zolgala . az eedes z/y:/z an/y:/a maria 046b	Bernardus Augustinus	
Adventben harmad vasárnap	3. 014b–019b (4.018–	

¹³⁸ Az *mw* betűkapcsolat tagjai függőleges vonallal el vannak választva.

028.)

I. leezen elsew leez/o'n arrol :
m/y:/keppen valtoz/y:/k el z/y:/neeben ez
v/y:/laag /y:/teelethnek wtanna .015a

a) felelnek zent Doctorok 015a

Thomas Aquinas	Thomas Aquinas	006K
Richardus de Sancto Victore	Richardus de Sancto Victore	
Petrus Aureolus	Petrus Aureolus	
Is 65.	Is 65.	006K
Lc 21, Mt 24.		
Guwilermus		
II Pt vltimo	I Pt ult.	
Jel 21.	Apc 21.	
I Kor 7.	I Cor 7.	
Vince		

b) De /y:/maran lassok meg okaat 016a

Jn 1.	Io 3., Ioh 10.	006L
Doctorok	Bonaventura	006L
Jn 4	Ioh 4.	
Aranyszájú	Petrus Aureolus	006M
	Thomas Aquinas	
Richardus de Sancto Victore	Richardus de Sancto Victore.	006N
Jn 3	Ioh 5.	
	Sap 14.	

Masod tanwsagwnk leezen arrol
m/y:/keppen t/y:/zwtlat/y:/k meg ez v/y:/
laagh es m/y:/nek m/y:/atta 017b

Richardus	Richardus	006P
Thomas Aquinas	Thomas Aquinas	
Beda	Augustinus	
Augustinus	Beda Venerabilis .	
	Haymo Halberstatensis	
Thomas Aquinas	Thomas Aquinas	006Q
	Richardus	006R
	Beda Venerabilis	
Zsolt 101.	Ps	006S
1 Pt 3.	I Pt 3	
Richardus de Sancto Victore	Richardus de Sancto Victore	
Thomas Aquinas	Thomas Aquinas	
Augustinus	Augustinus	
Jel 21.	Apc 21.	

Harmad tanwsagwnk leezen arrol
m/y:/nemew allapatban aal meg meen/y:/
f/o'/ld es eeg/y:/eb teremt/o'/t allat
veegkeppen erekkewl erekkee 018b
László király

	Augustinus	006T.
	Ez 30.	006X
	Rm 8.	
94. 387a–394a(–404a) (5.071–095)	PA014–017.	
Bölcs 10 [8–9]	Prv 12,28.	014A.
	Ioh 27.	

I. /y:/gaz wtnak /y:/arasarol 388b

Bölcs: Péld 12.

Prv 12. 014A

Aristoteles 8. 014A–C

Jób 1.

Job 1.

Bölcs 7.

Sap 7.

Sap 7.

Nicolaus de Lyra

Bernardus

I Tim 6.

I Tim 6.

Aristoteles

Eccli 41.

Mt 19.

Eccli 10.

Bernardus

Mt 5.

Gregorius Magnus

Bernardus

Bernardus: Liber de libero

arbitrio 014D

II. Idwesseeges wtnak meg
kereseese389b

Isa 30.

Is 30.

Mt 7.

Mt 7.

Ef 5.

Eph 5.

Mt 21.

Nicolaus de Lyra

Mt 21.

Ex 28.

Bernáld

Sir 3.

Innocencius pápa

I Kir 15.

A) Lelki jószág

	Pál	Bernardus Eccli 3. I Rg 15–6	015F
	Mt 11. Mt 9. Lk 23.	Seneca Prv 20., Eccli 4. I Tim 4. Gratianus Aristoteles Ez 22.	015F–G
	Jn 14. 2Ezd 4.	Ioh 14. Eph 4. 2Ezd 4. Prv 12. Ps 145. Prv 17.	015H
	Dávid király: Zsolt 5.	Ps 5. Ps 54. Ps 83.	
	Pál Jn 2 Dávid: Ps 44. Hieronymus Törvén kenyv 23.	Ps 44 Hieronymus Regum 33, 5. Bernardus Is 30.	015I 014D
B) m/y:/eert emlek/o’/zeenk az Idwesseeges vthnak keressesseer/o’/l 391b	Zsid 13[,14] Kol 3[,2] Mt 7.	Mt 7. Eph 5., 10. Mt 28. Nicolaus de Lyra Ex 28. Mt 16. Hbr 11.	014E
	Zsid 11 Augustinus	Ioh 14. Bernardus	
	Mt 19. Jel 21. Mt 22. Augustinus	Mt 19. Apc 21. Mt 22. Auctor De spiritu et anima 11.	014E 014E 014E
	Törvén kenyv Dávid próféta	Gratianus Ps 137. Glossa	014E
	Mt 3 Leó pápa Lk 18. Gergel	Mt 3. Glossa Mt 10.	014E 014E

III. Harmad tanwsaagwnk leezen . m/y:/nemew /y:/ozagoknak zeertartasawal . keel embernek ffellyeb feell/y:/eb meenne garad/y:/ch zerent 393a	Iuvenalis Arisztotelész	x	017D
	Beda Venerabilis Anselmus	Beda Venerabilis Anselmus Gregorius Magnus Eccli 19. Hieronymus	017D
	Bernaldus	Bernardus Jb 14.	017D
	Richardus de Sancto Victore	Richardus de Sancto Victore Bernardus Cassianus	017D
	Sir 32.	Eccli 32.	017E
	Bernardus	Isidorus Cassianus Bernardus Vitas patrum (senex)	017E
Imre király	Augustinus Isidorus 135. 613a–617a (5.435–443) Ter 27.	Augustinus: Isidorus: PA 090, 091, 092. Gn 27.	017E 090A
Elssew tanwsagwnk leezen arrol my nemew yozagus teetemen/y:/eknek myatta leen eell/y:/en /y:/ghen kellemetes 613b	Hieronymus Catho	Chrysostomus Bernardus Hieronymus Cassiodorus [Aristoteles] Ethicorum 8. Eccli 13. [Aristoteles] Ethicorum 9. Chrysostomus Ier 6. I Io 4. Prv 8.	090B 090B 090B 090B
	Aranyszájú János Bonaventura Richardus de Sancto Victore	Chrysostomus Bonaventura Richardus de Sancto Victore Hieronymus Ioh 5. Nicolaus de Lyra Thomas Aquinas Bernardus Ioh 8. Franciscus Maro	090D–E
	Hieronymus	Hieronymus	090G

Masod tanwsagwnk leezen ez ma/y:/ zent /y:/nnepnek meltosaga mellee 614b	Mt 16.	Mt 16.	092F
		Ps [54.]	092F
	Hugo de sancto victore	Hugo de Sancto Victore	
	Hieronymus	Hieronymus	092F
		Gregorius Magnus	
	Bölcs 4.	Sap 4.	092F

8. táblázat. Forrásösszehasonlítás liturgikus tudásáról

Bővítés		
Szilveszter	az nazarethbel/y:/ Iesus xp/u-/snak neweeben 190a	in nomine Ihesu Galilei LA118.
Kristóf	zerent tamada kananeuss nemzethb/o'/l k/y:/k ewssf/y:/ zerent valanak Noe patriarkanak nemzeteeb/o'/l k/y:/knek att/y:/ok vala kanaan Noenak eegg/y:/k ff/y:/a . de meg atkozta vala ewtet az zemeeremseegeert k/y:/t ra/y:/tta tettek vala reezegseegeben : Ez kanaan ff/y:/anak azeert nemzeteeb/o'/l nag/y:/ess er/o'/ss neepok leznek vala : m/y:/nt az reeghy or/y:/asok 435a	Christophorus genere Cananeus ... erat. LA663.
Móric	Tebea newo' varasbol tamadanak ky vagyon helheztetwen paradychombol ky folyo Nylus vyznek partyan es oly nagy varas volt reeghen hogy zaaz kapwya volt es mynden felee eelettel kazdagssaggal bewseegees kyben zent Iacob apostol predicallott 547a (5.331)	Est autem ipsa regio in partibus Orientis ultra fines Arabie, habilis opibus, fructibus fertilis, arboribus delectabilis Ipsa autem civitas centum portas habuit et super Nilum fluvium qui de Paradiso egreditur et Gyon dicitur sita fuit. LA965.
Karácson nagymise	M/y:/koron meg kerezto//lee zent Ianus az Iordan v/y:/zeeben ott meg /y:/eleneek ew byzon istenseege mynt meg hall/y:/ok eede elowe Masodzor m/y:/koron el valtoztataa zent z/y:/neet Az Thabornak hee/g"/en ezek ew zent halalanak elette wtanna keddeeg zama n/y:/nchen myg men/y:/ben ffeel meene ew zent orzagaban 055a	Et vidimus glorias eius glorias quasi veni a patre 022H
Karácson éjjeli mise	zent Esa/y:/as proffeta mondasa zerent oll/y:/anak ¹³⁹ m/y:/nt az atkozot varasok <i>Sodoma es Gomorra</i> 46b	sub damnatione PH016C
Hivatkozás módosítása		
Adventben harmad vasárnap	Masod b/y:/zonsaag az zent ewangeliom Luc xxj et Math xxiiij . Men/y:/ es f/o'/ld el mwlnak ./ az az Gw/y:/llemus doctornak mondasa zerent zeeb z/y:/nre valtoznak 015a	Secundo idem etiam accedat scriptura evangelica, Caelum et Terra transibunt... TH 006K.
Imre	Ewsebius p/y:/spek 616b	sanctus Eusebius, Caesareae

¹³⁹ A második o a-ból javított betű.

király		Palestinae metropolitanus PA090I.
Imre király	Ez nemes Idwesseeghnek forma/y:/aat /y:/o eelethnek tyk/o'/reet zeep liliom v/y:/raghnak eedes /y:/llattyaat z/y:/z es zent emre kyral ffywnak aldót ynnepet k/y:/t m/y:/keppen wr isten malaztt/y:/anak m/y:/atta zent g/y:/ekerr/o'/l zarmazeek azonkeppen ¹⁴⁰ k/y:/lomb k/y:/lomb zent g/y:/melchoket teremte es eerlele ew eeteeben k/y:/nek zeep /y:/llatt/y:/aat megh erezween az ew zent att/y:/a meltan mondhataa az zent /y:/saak /p-/riarchanak mondasaat: Iacob ff/y:/arol Es Iacob zemeel/y:/eeben wrwnk Iesus Cristusrol k/y:/nek nemzeteeb/oE/l z/y:/leteek test zerent az aldót istennek zent ff/y:/a k/y:/meg vag/y:/on /y:/rwan Genesis xxv/y:/yme az en ff/y:/amnak zeep yllatt/y:/a m/y:/nt az zeep vyragokkal t/o'/lt mez/o'/nek /y:/llatt/y:/a k/y:/t megh aldót az wr isten 613a	Ecce odor filii mei, sicut odor agri pleni, cui benedixit Dominus. Gen. XXVII. Haec verba sunt Isaac ad suum filium.... PA090A
Karácson éjjeli mise	Tamad vezz/o'/ zaal /y:/esseenek g/y://o'/kereeb/o'/l meel /y:/esse vala dauid k/y:/ralnak att/y:/ 044a	Egrediet virgina Maria de radice Iesse. et flos et radice eius ascendae PH017B
Karácson nagymise	Zent Mathe yrta meg az zent ewangeliomban ca XII Quicumque fecerit voluntatem patris mei qui est in celis Ipse meus pater et mater et frater est 054a–b	PH022. X Mt 12,50
Karácson nagymise	emlek/o//zyk zent david proffeta ees ps clvij Excelsus est dominus sed humilia respicit in celo et in terra Magassagus az wr isten ¹⁴¹ de az alazatosokat neezy m/y:/nd mennyen mynd f/o//ld/o//n 054b	PH022 X Ps 112, 4–7. excelsus super omnes gentes Dominus super caelos gloria eius, quis sicut Dominus Deus noster qui in altis habitat, et humilia respicit in caelo et in terra , suscitans a terra inopem et de stercore erigens pauperem
László király	Mathe /y:/rtta meg ke/n''/ weenek [......] N/y:/lwan teeg/y:/etek a''m/y:/ /y:/ot teeztek hog/y:/ lassaak es d/y:/cheer/y:/eek az t/y:/ menn/y:/e/y:/ zent at/y:/atokat bel/o'/lee :389a	Úgy világítson a ti világosságotok az emberek előtt, hogy lássák a jötteiteket és dicsőítsék Atyátokat, aki a mennyekben van. Mt 5, 16.
László király	Mt 5., Gergely 389a Bernáld, Bölcs: Sir 3., Innocencius pápa, 1Kir 15. 389b	X
László	Alazatossaag . honnan	X (Bernardus, Eccli 3., I Rg 15–6)

¹⁴⁰ Kereszttel jelölt beszúrás a margón: ez nemes vyragzaal

¹⁴¹ A fenti két sor mellett nehezen értelmezhető marginália, valószínűleg a hivatkozás kiemelése.

király	b/y:/zono/y:/tt/y:/ok / zenth paal apostol mondasabol . . Az aldot Cristus Iesus . m/y:/koron nag/y:/ felsseeges vona ew isten/y:/ nag/y:/ssagaban meg alazaa magaat ./ m/y:/koron kazdag vona / magaat meg zeghene/y:/tee m/y:/koron er/o ² /ss hatalmas vona koor természetet veen / m/y:/koron halha<l>tatlan ¹⁴² vona . halandosagban /o ² /t/o ² /zeek . m/y:/koron nag/y:/ t/y:/zt/o ² /sseegben vona . nag/y:/ z/y:/dalmassagot es veegre zern/y:/w ² / halalt ees zenwede 390	PA014D
László király	zent paal apostolnak mondasa zerent az hazwgok istennek orzagaat veenn/y:/ nem eerdeml/y:/k 391a	X
László király	az t/o ² /rween ken/y:/nek hwzon harmad rezeeben 391a	XXIII. q. V. Regum PA015I
László király	Agoston doctor 392b	Auctor De spiritu et anima 11. PA014E
László király	t/o ² /rween ken/y:/v 392b	De poenitentia, dist III. Si quis non habens PA014E
László király	wg/y:/ mond zent paal apostol S/y:/doknak /y:/rth leweleenek t/y:/zen eegg/y:/ed rezeeben : ygaz h/y:/thneel k/y:/l lehetetlen ¹⁴³ kellemetessee lenn/y:/ / y:/stennek Azeert mong/y:/a zent Agoston doctor . /y:/rwan eg/y:/ /y:/o baratt/y:/anak ... / m/y:/nden poganok S/y:/dok . herethnekek . h/y:/ttewl zakattak . es m/y:/nd k/y:/k an/y:/azenth eg/y:/haznak k/y://w ² /le vannak : pokolnak erek t/y:/zeere vetend/o ² /k ./ 392a	Hebr. XI. Sine fide impossibile est placere Deo. PA014E
László király	zent <Mathe> lucacz ¹⁴⁴ /y:/rtta meg ken/y:/weenek . t/y:/zen n/y:/olchat reezeeben k/y:/r/o ² /l <...> 392b	(Mt 10.) PA014E
László király	elezer . termeezethnek /y:/ndwlattyaert . wg/y:/ mond rola zent Agoston doctor . Ember . teremtet/o ² /t a ² mwkara . m/y:/nd az egh/y:/ madaar az . reppeseesre / Masodzor newek/o ² /deseerth . ... harmad eggheessegeert ... Neeg/y:/edzer . tebbet tebbet tanwl ember A ² g/y:/akortaa valo dolog tetellel ... Az/-/onkeppen vag/y:/on . m/y:/ndden lel/y:/ /y:/ozagoknak ees g/y:/e/y:/teeseben . w/g ² / mond rola zent Agoston doctor zerelmes	Augustinus, Sermone dedicationis: „Laboremus – inquit – ut nobis bonorum operum clavibus ianuam

¹⁴² A második *h* *a*-ból javított betű.

¹⁴³ A második *l* javított betű.

¹⁴⁴ A szó betoldás a törölt szó fölé, a sorközbe.

	at/y:/amff/y:/a/y:/ mwkalkogg/y:/wnk . m/ y:/g eelewnk hog/y:/ az /y:/o m/y:/welk/o ² /dethnek kwccchawal meg n/y:/thassok men/y:/orzagnak kapw/y:/aat 394a	regni celestis aperire possimus...” PA017E.
Víz- kereszt oktávája	Math vultimo ¹⁴⁵ . Ite docete omnes gentes baptizantes eos . 2c . menn/y:/etek el tanohatok m/y:/nden neepek ² et awa/g ² ’/ nemzet/o ² /ket 071b	X TH023. Mt 28[,16]
Szilvesz- ter	/y:/raa megh Cesarea bel/y:/ Ewsebius p/y:/spek 184a	compilavit Eusebius Caesariensis LA108.
Karácson éjjeli mise	Marton p/y:/spek 45b	sanctus Martinus PH016C.
László király	X	„rectum est, cuius medium non exit a suis extremis” Philosophi VIII. Physicorum PA014B.
Karácson éjjeli mise	x	Dicit ... Philosophus ... quod in Arabia est ... avis magna et regia nomine ornimella ... sole sibe procreat aves PH017B
Teológiai fejtegetés		
Cecília	eeg/y:/ isten . eeg/y:/ h/y:/th . eeg/y:/ kerezsseeg 650a	Unus deus, una fides, unum baptisma. LA1182.
Cecília	predicaciot teen ewnek/y:/ zent haromsaag wr istennek zemeel/y:/r/o ² /l . es wr Iesus Cristusnak z/y:/leteseer/o ² /l zenwedeseer/ o ² /l ffe ² l tamadasarol es men/y:/be menet/y:/r/o ² /l 651a	Omnia enim quae facta sunt filius ex patre genitus condidit. Universa autem quae condita sunt ex patre procedens spiritus animavit. Hic igitur filius Dei in mundum veniens verbis et miraculis aliam vitam esse nobis monstravit. Cui Tyburtius: Certe unum Deum esse asseris et quomodo nunc tres esse testaris? Respondit Cecilia: Sicut in una hominis sapientia sive anima sunt tria, scilicet ingenium, memoria et intellectus, sic in una divinitatis essentia tres personae esse possunt. Tunc cepit ei de adventu filii Dei et passione praedicare et multas congruitates ipsius passionis ostendere. „Nam ideo, inquit, filius Dei est tentus, ut genus humanum dimittatur peccato detentum; benedictus maledicatur ut homo maledictus benedictionem consequitur; <i>illudi se patitur</i> ut homo ab illusionem daemonum liberetur, <i>spineam coronam accepit in capite</i> ut

¹⁴⁵ Math vltimo – utólagos beírás. Helyzete: az áthúzott Ioh xix szövegrész felett.

		a nobis sententiam auferat capitaleam; fel suscepit amarum ut sanaret hominis dulcem gustum LA1183-1184
Szilvesz- ter	Azert wg/y./ mynt Isten lathatatlan es zenwedhetetlen . Wg/y./ m/y:/nt ember . latando es zenwedend/o// leen . Azt halwan az ees fel felee alla . Az t/y:/zed/y./k k/y:/nek thara vala newe monda . B/y:/zo/n’oha meg silvester ezth 189a	... est vere Dei filius invisibilis, iam visibilis est Christus LA116.... Decimus, qui et Thara, dixit: Non mihi placet istud exemplum quia simul color torquetur cum lana. LA116

3. Természettudományos műveltség

A korszak gondolkodásában a természet elsődlegesen Isten teremtette világ, Isten elgondolásainak, terveinek anyaggá lényegítése, ilyen módon egyben ezen isteni tervek szimbólumtára is.¹⁴⁶ A 13. századtól kezdve az exemplumok használatának terjedése a természettudományos ismeretek terjedését is jelentette, az exemplumok beiktatásának a célja a hallgatóság érdeklődésének a felkeltése volt, az exemplumokkal szembeni – Jacques de Vitry által megfogalmazott – követelmények, hogy szervesen illeszkedjen a beszéd mondanivalójához, vigyázzanak a kibontásnál, nehogy a hívek tévelygéséhez vezessen.¹⁴⁷ Különösen az állatokról, asztronómiáról és orvoslásról találkozhatunk így több információval.

3.1. Földrajz

Miközben a magyarországi adatok ismertetésénél pontosságra törekszik, a világföldrajzról való ismeretei hiányosak, s a tájékozódásra való törekvés sem mutatkozik. Minek tulajdoníthatuk ezt? Gurevics nyomán felvethető a középkori ember térlátásáról az a válasz, miszerint makrovilága véletlenszerű, összefüggéstelen rendszer, nem differenciált, nincs hiteles képe, ezért mikrovilágát helyettesíti be a makrokozmosz helyére, ezért a mikrovilág válik hangsúlyossá.¹⁴⁸

Mészáros István az iskolai tananyagokat elemezve mutatja be, hogy a klerikusi műveltség keretei között a *computus* nevelés során a földrazi ismereteknek kiemelt jelentősége volt, előbb csillagászatot, majd természeti jelenségek magyarázatát, földrajzi elnevezéseket tanultak, ez a hagyományos deák műveltségnek is részét képezte, kiegészítve gyógyászati ismeretekkel, a humanista deák tananyaga pedig asztrológiai, alkímiai, fizikai ismeretekkel volt ezeknél gazdagabb.¹⁴⁹

3.1.1. Magyar földrajz

A magyarországi földrajzi nevek vonatkozásában megfigyelhető, hogy a Délvidékről, Pest környékéről több helynevet idéz, sőt forrásaihoz képest pontosítja ezek lokalizálását (pl. *Taksony az alföldön*).¹⁵⁰

3.1.2. Világföldrajz

A világtérképen azonban kevésbé tájékozódik jól:¹⁵¹ az egyes helyneveket egyáltalán nem lokalizálja, olyannyira, hogy néhol még a forrásban előforduló lokalizálást is elhagyja

¹⁴⁶ GUREVICS 1974., 50.

¹⁴⁷ SCHINAGL-PEITZ, Elisabeth, Naturkundliches Wissen in lateinischen und deutschen Predigten des Spätmittelalters = Die deutschen Predigt im Mittelalter: International Symposium am Fachbereich Germanistik der Freien Universität, Berlin von 3–6. Okt. 1989, Hrsg. MERTENS, Volker–SCHIEWER, Hans-Jochen, Tübingen, Max Niemeyer, 1999, 285–300, 285–7.

¹⁴⁸ GUREVICS 1974., 36–41.

¹⁴⁹ MÉSZÁROS István, *A Szalkai-kódex és a XV. század végi sárospataki iskola*, Budapest, 1972., 50-52.

¹⁵⁰ Részletes elemzése: HORVÁTH 2005². Vö.: [Függelék 3.](#)

¹⁵¹ BÁN 1976., 91.

(pl. „*In Asiam in ciuitatem Hierapolin*” [LA443] – „*Ieropolim new varas*” [ÉKa 286a], „*sanctus Eusebius, Caesareae Palaestinae metropolitanus*” [PA090I] – „*Ewsebius p/y:/spek /y:/aar vala processiot Cesareaban*” [ÉKa 616b]), Athénhoz egy ízben hozzáfűzi, hogy Görögországban található („*Gh/o’/r/o’/gh orzagbol Athenas new/o’/varasbol*” ÉKa 527a), Caesareat a tenger mellé helyezi („*az tengher melle Cesareaban*” ÉKa 363a), s hasonlóképpen a portugál vidéket is. („*portwgal/y:/anak tartomaban . k/y:/ az nag/y:/ tenghernek partt/y:/an vag/y:/on*” ÉKa 322b), de Kölnnt mint tenger melletti várost átveszi forrásából, nem javítja (ÉKa 592a). A Tiberis („*t/y:/berisnek v/y:/zee*” ÉKa 332b) és a Rhone egyaránt vízként („*Rodanus vyz*” ÉKb 5.332) jelenik meg nála, valamint Sirakusai (ÉKa 170a), Pentapolisz (ÉKa 270a) és Valencia mellé beszúrja (ÉKa 203a), hogy városok, Chersonesest – helyesen – mint szigetet szerepelteti („*tersona z/y:/get*” ÉKa 655b). Több helynevet eredeti alakjában meghagy, ezen városok vonatkozásában tájékozatlanságát jelzi az, hogy egyszer még Lucana newo városról beszél („*lukan/-/a new/o’/ varas*” 337a), majd pedig másutt Vítus Lucanus kifejezést két embernek fordítja („*Lucanos es zent Wyd oda mennek*” ÉKa 337b). Aquileyát („*Aquileyya*” ÉKa 269a), Jeruzsálemet („*Ierwsalem*” ÉKa 444b, 617a, 069b) és Krakót („*Crakka*” ÉKa 295a) fordítja le helyesen, Catania Karthagóként (ÉKa 215a, 170b) való szerepeltetése azonban téves. Florenciát nem fordítja ugyan le, de három város közül ezt választja ki, amivel a vidéket meg akarja nevezni („*Florenzia tartoman/y:/aban*” ÉKa 434b).

Az iskolai tananyagának elvileg részét képezte az orzagnevek megtanulása, Itália „*oolaz orzag*”-ként (ÉKa 261b), Alemannia nem/o’/t orzag”-ként (ÉKa 295b), Júdea pedig „*Sydossag*”-ként (ÉKa 357b) meg is jelenik, Hispánia nevét ugyan nem fordítja le (ÉKa 433a), de valamiféle ismeretei lehettek az Ibériai-félszigetről, mert Portugáliát tartományként fordítja (ÉKa 322b), találkozunk *Bwrgund/y:/a orzag*-gal (ÉKa 500b) és „*Galyia orzaag*”-gal (ÉKa 295b), „*Anglya orzag*” és „*Britania orzag*” kifejezéseket váltakozva használja (ÉKa 591a).

9. táblázat. Forrásösszehasonlítás a világföldrajzi ismereteiről

Kelemen	Mamertinus fe/y:/edelem ... va/-/dola be Traianus chazarnak ... az teng/o’/r elwee tersona z/y:/getben zank/y:/ vethnee ewtet . ten/-/ger z/y:/gheteeben 655b	Tunc Mamertius de eo Traiano imperatori scribens responsum accepit quod aut sacrificaret aut trans Pontum mare in heremo quod adiacet civitati Tersone ipsum in exilium mitteret. LA1199.
Bernald	nag/y:/ sok varasok keewann/y:/aak ees keer/y:/k p/y:/sp/o’/kseege 503a	A multis ... civitatibus vir Dei in episcopum electus, precipue a civitate Ianuensi et civitate Mediolanensi LA819.
Tizenegyez er szízek (Szt. Orsolya)	keleenek az tengh/o’/rre es eredeenek Romaban hog/y:/ kedeege Nag/y:/ Colonn/y:/aban /y:/wtottanak volna 592a	[omnes] ad Coloniam cum venissent PA078a
Páduai Antal	X Onnan . meene mas kalastromban azon zerzet alaa 319b	Fuit in monasterio Sanctae Crucis in Colimbria CLS69.
Imre király	zent Ewsebius p/y:/spek /y:/aar vala processiot Cesareaban 616b	sanctus Eusebius, Caesareae Palaestinae metropolitanus cum in processione cum clero et populo incederet PA090I.
Fülöp	meene Ieropolim new varas/-/ban 286a	In Asiam in civitatem Hierapolin venit LA443.
Vince	Dacianos chazarnak azert hagyomasazerent Valencia newó	Iussu igitur Daciani praesidis Valentiam trahuntur LA174.

	varasban v/y:/teteenek 203a	
Petronella	testeet vettete az t/y:/berisnek v/y:/zeeben 332b	In Tyberim corpus proicitur LA518.
Péter és Pál apostolok	el eredween meene el az tengher melle Cesareaban . ff/y:/lep k/y:/ralnak varasaban	Mt 16,13
id. Jakab	Florenzia tartoman/y./aban 434b	in quodam castro quod dicitur 'Pratum', inter Florentiam et Pistorium sito LA661.
Egyed	tamada z/y:/leteese zerent Gh/o'/r/o'/gh orzagbol Athenas new/o'/varasbol 527a	Athenis ... progenitus LA887.
Egyed	alaa bochaata az t/y:/ber/y:/s v/y:/z/o'/n 528b	Dimittens ea in Tyberim LA890.
Móric	Dyoclecianus chazar ... Maximianost kyt tarsswl veett vala melle kyldee valasztwan Gallia orzagban ... Az nagy heegyeket atal menween ywtanak volna octodorus helre ...vala meg Nyolcz olaaz meel feldon ew hozyayok eegy nemes zep kyes mezon kynek koz hyrrel Agawnom newe, az nag Rodanus vyznek felette le telepodeenek 547b (5.332)	Diocletianus ... Maximianum .. Galliam cum infinito exercitu misit ... Cum uiversus exercitus montes Alpium transmeaddet et Octodorum advenisset ... Sancti milites ... in quodam loco amoeno cui Aganum nomen est iuxta Rodanum consederunt. LA967.
Mátyás apostol	Az s/y:/dosaghban kezde predicallan/y:232b	Cum per Iudeam praedicaret LA283.
Ambrus	az oolaz orzagbel/y:/ 261b	Italiae cum Mediolani LV384-5.
Márk	eg/y:/ptombel/y./ ember 271a	Egyptii corpus LA403.
Bernald	tamada Bwrgund/y:/a orzagbol ¹⁵² [z/y:/letwen] fontanos new/o'/ varban / Nemes nemb/o'/l 500b	In Burgundia castro Fontanis ex nobilibus valde ... ortus est. LA811.
Páduai Antal	h/y:/spaniaban s/y:/ethne	Hispaniam pergeret CLS69.
Páduai Antal	tamada h/y:/spaniabol . es varasbol k/y:/ nek Vlixebona newe . portwgal/y:/anak tartomaban . k/y:/ az nag/y:/ tenghernek partt/y:/an vag/y:/on . 322b	[in civitate Ulixbona, sita in regno Portugaliae PA 09E]
Vízkereszt innepe között való vasárnap	Z/y:/z maria ees Egiptomban fwtwan nem vetzee el 068b	Maria in fuga in Egyptum et in tribulationibus non perdidit TH021K.
Vízkereszt innepe között való vasárnap	Vala Angliaban 070a	In Anglia TH021O.
Szaniszló	nem/o'/t orzagban 295b	in Alemoniam LS
Szaniszló	Gallya orzag 295b	[Gallia] LS
Ágota	Lakoz/y:/k vala karthago new	in urbe Cataniensium ... colebat

¹⁵² Jelölt marginális betoldás: z/y:/letwen

	vara/-//-/sban 215a	LA256.
Márk	Aquileyyaban predicallan/y: 269b	ipsum Aquilegiam destinavit LA400.
János és Pál mártírok	Sydossag 357b (5.031)	Iudea LA553.
Leó pápa	olaz orzagbol 360a	Italia LA556.
id. Jakab	predicallot vona Sydosagban . es Samariaban 433a	per Iudeam et Samariam praedicaret LA651.
Péter vassa szakadása	meene Ierwsalemben 444b	Iherosolimam perrexit LA705.
Kelemen	meene S/y:/dosagh /-/ban zent peter apostolhoz 654a	In Iudeam ad Petrum ... properavit LA1191.
Vízkereszt innepe között való vasárnap	Ierwsalem magyaraztat/y:/k bekeseegnek laasa 069b	Hierusalem significatus et interpretatus 'visio pacis' TH021N
Imre király	Ierwsalemben 617a	Ierusalem PA090K.
Szaniszló	k/y:/k [korona, ládza, vasszeg] mynd ez may nap/y:/glan tartathnak ... Crakkay zent eg/y:/hazban 295a	Regalia insignia ... in armaariolo Cracoviensis ecclesiae conferunt. LS
Lucia	m/y:/keppen en m/y:/attam az Chartagonak varasa ffe magasztatot . x/p-/ustwl Azon-/keppen te m/y:/attad S/y:/racusanak varasa ees meg ekes/w"/ltet/y:/k te m/y:/attad 170b	sicut civitati Catanensi soror mea Agatha est data protectrix, sic et ego civitati Syracusane concessa sum interventrix LA52.
Sebestyén	Med/y:/olan bel/y:/ dws palogar 195a	Narbonensis genere, eruditus Mediolani
Elek konfesszor	laod/y:/ciaban /y:/ewe es ha/y:/ot kerese hog/y:/ Cilic/y:/aban menne . /y:/me Istennek zerzeese zerent ellene valo zeel tamada . es Az Roma/y:/ parttra veree k/y:/ 410b	Laodiceam venit, ibique navem ascendens cum in Tharsum Ciliciae vellet pergere, dispensante Deo navis a ventis pulsa in Romanum portum devenit. LA623.
Lucia	tamada S/y:/racusana new varasbol 170a	virgo Syracusana LA49.
Szilveszter	az S/y:/rapt/y:/m new/o' heg/y:/ben... lakoz/y:/k 185b	apud montem Siraptim latitat LA111.
Szilveszter	zent Elona azzon ... Bethan/y:/aban lakozik 186b	Helena ... in Bethania consistens LA112.
Balázs	Sebasta new varasban Kapadociaban 212b	in Sebaste, civitate Cappadociae LA180.
Mátyás apostol	Leui nemzeteb/o' /l és Bethleemnek varasabol 232b	...de tribu Iuda et civitate Betlehem LA282.
Mátyás apostol	halalnak wtanna trewer/y:/sben v/y:/week temethn/y:/ 233a	Cuius corpus de Iude Romam, deinde de Roma Trevirim est translatum. LA283.
Mátyás apostol	predicalwan xpus h/y:/tit Macedoniaban 233a	In Macedoniam advenisset et fidem Christi predicaret LA283.
Gergely pápa	haat Calastromokat rakattata Siciliaban 34a	... sex monasteria in Sicilia construxit LA285.

Ambrus	mediolanban 259a	Mediolanum LV379.
Márk	k/y:/ldee el Alexandriaban 269b	Alexandriam missus est LA400.
Márk	meene pentapol/y:/s new/o'/ varasban 270a	Pentapolim perrexit LA401.
Márk	(Pentapolisból) yewe esmeg hattra Alexandriaban 270a	Alexandriam rediit LA401.
Márk	mastan Venecz/y./eben vag/y:/on / az ew zenth testeenek erekl/y./e/y:/e / 270b	X
Márk	venecz'eések m/y./koron Alexandriaban mentenek 271a	corpus ... Venetias transtulerunt LA403.
Márk	papias new/o'/ varasban 271a	apud Papiam LA404.
Vitus és Modestus	az eghez lukan/-/a new/o'/ waras 337a	Tota civitas Lucana LA530.
János és Pál mártírok	Azon /y:/d/o'/ben , keddeeg m/y:/eert Az z/y:/tt/y:/a bel/y:/ek Dacyat es Trac/y:/at er/o'/wel el akarnak veenn/y:/e es ew b/y:/rtokok alaa h/a'y/tany : h/y:/v/o'/k leween Benne az Romayaknak Adaak az sereghot eg/y:/ Gall/y:/canos newo herczegnek az zytt/y:/a belyek ellen 356a–b	Eo ... tempore cum gens Scithica Daciam et Traciam occuparet et Gallicanos dux Romani exercitus contra praedictam gentem mitti deberet LA552.
János és Pál mártírok	[Gallicanos] Alexandriaban meent vona 358a (5.031)	Ille [Gallicus] Alexandriam perrexit LA554.
Krisztina	nemzetseege zerent tamada olaz orzaghnak jeless t/y:/ron new/o'"/ varasabol es nag/y:/ nemess nemb/o'/l 428a	Nobilissimus parentibus orta in Tyro Italie LA646.
id. Jakab	meene be H/y:/spanyaban	in Hyspaniam ivit 651.
Péter vassa szakadása	Colon/y:/aban 445b	Apud Coloniam LA708.
Bernald	papa Mediolanom varasban k/y:/ld/o'/tte vona hog/y:/ ewket an/y:/a zent eg/y:/hazzal megbekeeltethnee 503b	Cum a summo pontifice Mediolanum missus fuisset ut ipsos cum ecclesia reconciliaret LA822.
Bernald	papiat eerte vona 503b	Papia redisset LA822.
Bernald	Aquitania varasban meent volna 504a	Apud Aquitaniam ... mulier erat LA823.
Bernald	yme az l/y:/ban heeg/y:/ere meeg/y://w'"/ nk es teet lakoz/y:/aal 504b	Ecce, ad montem Libani venimus et tu hic manebis LA826.
Egyed	/y:/wthwan azert Arelaten varosban 527a	Cum ... Arelatem uenisset LA888.
Egyed	Newmasensis 528a	Nemausensem urbem LA890.
Kozma és Damján	Egea new/o'"/ varasbol tamadanak ... Am/y:/ hazank Arab/y:/a 545b	In civitate Egea ... nati sunt LA977. – Patria autem nostra Arabia est LA978.
Móric	Tebea newo' varasbol tamadanak ky vagyon helheztetwen paradychombol ky folyo Nylus vyznek partyan es oly nagy varas volt reeghen hogy zaaz kapwya	Est autem ipsa regio in partibus Orientis ultra fines Arabiae, habilis opibus, fructibus fertilis, arboribus delectabilis.

	volt es mynden felee eelettel kazdagssaggal bewseegees kyben zent Iacob apostol predcallott 547a (5.331)	Ipsa autem civitas centum portas habuit et super Nilum fluvium qui de Paradiso egreditur et Gyon dicitur sita fuit. LA965.
Jusztina	Tamada Anth/y:/ochiabol 549ba	De civitate Antiochie LA971.
Jusztina	[testokket] Romaban v/y:/veek mastan kedeege placenciaban n/y:/wgoznak 551b	[corpora] Romam translata sunt, nunc autem, ut dicitur, Placentiae requiescunt.
Kelemen	k/y:/lde el ewtet Athenasban 653b	Uxorem .. Athenas misit LA1189.
Klára	Assis new/o'/ varosban 470a	civitate Assisii PA 050D.
Demeter	lakozneek Tessalonica varasban 593b	praeditus urbem subiit Thessalonicensem PA078b
Páduai Antal	Ar/y:/minon new/o'/ varasban predicallana 321b	ipse Ariminum praedicaret CLS69.
Páduai Antal	Vercellensis varasban ment volna 321a	Et accesserunt ad abbatem Sancti Andreae de Vercellis CLS69.
Ferenc patriarka	/y:/ewe assisban 572a	Veniens ... ad civitatem Assisii CLS65.
Vízkereszt oktávája	Ky menween zent Ianushoz az Iordan vyze mellee 070b	Venit ad Ioannem qui baptizabat in Iordane TH023.
Kristóf	meene Sam/u-/ neww varasban 436a	Post hoc autem Samon, in civitatem Licie, venit LA666.
Ambrus	romaban menne zalla meg eg/y:/ falwban ... thwss/y:/aban 260b	Ambrosius Romam pergeret in quadam villa Tuscie ... hospitatus fuisset LV383.
Vitus és Modestus	Lucanos es zent Wyd oda mennek 337b	Vitus Lucanus LA530.
Gergely pápa	Thyberis vyz oly yghen megh aradaa hogy romanak az kew falan ees be megyen vala 236a	Tyberis fluvius alveum suum egressus in tantum excrevit et super muros urbis influeret LA288.
Gergely pápa	Gergel pap lataa az Crescencia war felett istennek zen angyalat ... annak okaert az varat annak wtanna nwewzeet angal waraanak 237a	Gregorius videt super castrum Crescentii angelum Domini qui gladium cruentatum detergens in vaginam revocabat, intellexitque Gregorius quod pestis illa cessasset et sic factum est. Unde et castrum illud 'castrum angeli' deinceps vocatum est. LA290.
Leó pápa	Romaban nag/y:/ bodog an/y:/aeg/y:/hazanaal 360a	in ecclesia sancte Marie maioris LA557.
Cecília	el k/y:/ldee ewtet ¹⁵³ zent Vrban p/y:/spekhez 650a	Vade igitur in tertium miliarium ab urbe via quae Appia nuncupatur, et pauperibus quos illic invenies. Dice: Cecilia me misit ad vos ut ostendatis mihi sanctum senem Urbanum LA1181
Elek konfesszor	meene Laodic/y:/aban / onnan . meene S/y:/r/y:/a orzagban . es zalla meg ed/y:/	Laodiceam usque devenit indeque pergens in Edissam civitatem Syrie

¹⁵³ A szó első e-jén egy tollpercenet.

	ssa new/o' / varasban 410a	profectus est LA622.
Szilveszter	az nazarethbel/y:/ Iesus xp/u-/snak neweeben 190a	in nomine Ihesu Galilei LA118.
Úr színe- változatja	az tabornak magass heg/y:/ee ... k/y:/ neeg meel f/o'ld/o' /n vag/y:/on Nazareth varasahoz nap kelettre 459a	mons dictus est Thabor, quod 'accessio lucis' interpretatur, et esse dicitur quarto miliario a Nazareth contra orientem. PA. 043B.

3.1.3. Földrajzi fogalmak

A földrajzi fogalmak használatkor érezhető az iskolarendszer hatása, lényegében minden forrásban szereplő terminust igyekszik lefordítani, a nehézséget a szókincs hiányaiból adódnak, e szempontból kiemelendő az Ágota-beszéd vulkánkitörésének a leírása, a vulkán és a láva szavak hiányában tulajdonképpen elmagyarázza, hogy miként is játszódik le a folyamat („kettee valeek . es nag/y:/ sebes t/y:/z langh fakada k/y:/ az heeg/y:/bol”- ÉKa 218b). Az Advent harmad napi beszéd leírásával kapcsolatban érdemes kiemelni szövegének azt az erényét, hogy igyekszik rendszerbe foglalva láttatni az eseményeket.

10. táblázat. Forrásösszehasonlítás a földrajzi fogalmak használatáról

Ágota	ottan nag/y:/ feld /y:/ndwlaas leen es az . egheez . varasnak nag/y:/ob rezeet el veztee 218a	Ecce terrae motus nimius factus est et totam civitatem ita concussit LA260.
Ágota	e/g' / nag/y:/ heeg/y:/ az varas k/y://w' /l kettee valeek . es nag/y:/ sebes t/y:/z langh fakada k/y:/ az heeg/y:/bol es az va/-/rasra kezde /y:/ewn/y:/ / 218b	mons quidam maximus iuxta civitatem ruptus eructavit incendium. Qui quasi torrens de monte descendens et saxa terramque liquefaciens ad urbem cum magno impetu veniebat LA261.
Gergely pápa	tyzes nylak yewnek az egboel 236a	Sagittae caelitus venire LA288.
Márk	zeel veez . es nag/y:/ k/o'wes esew tamada az egben es nag/y:/ meen/y:/ d/o'rghees / 270b	aër turbatur, grande exoritur, tonitrua intonant fulguraque coruscant LA402.
Vitus és Modestus	Wr Istennek hatalmassaga myath az eegh meg haborodeeg az feld meg yndwla, kezde nagy meendorghess hallathne. Az balwan isteneknek templomy mynd lee hwllanak 338a (5.007)	Aër turbatur, terra concutitur, tonitrua mugiunt, ydolorum templa corruunt
Kelemen	harom meel f/o'ld/y:/k meg zarada az tenger v/y:/ze . ... talalanak eeg/y:/ zeep kewb/o' /l faragot Capolnaat ¹⁵⁴ wr istennek hatalmasaga zerent es benne eeg/y:/ eekes kew Coporsoot . es benne az zent mart/y:/rnak testeet : mellette kedeeg az nag/y:/ kewet : es megh /y:/elenteteek ¹⁵⁵ ewnek/y:/k hog/y:/ onnan k/y:/ ne v/y:/nneek az zent test/o' / t : De wg/y:/an ott azon hel/y:/en t/y:/zt/	Statimque mari per tria miliaria recedente omnes per siccum ingressi inuenerunt in modum templi marmorei habitaculum a Deo paratum et ibi in arca corpus sancti Claementis et ancoram iuxta eum. ... Omni autem anno tempore passionis per septem dies ad tria miliaria mere recedit et siccum iter advenientibus tribuit. LA1200.

¹⁵⁴ A *t k*-ből javított betű.

¹⁵⁵ A második *t e*-ből javított betű.

	o'/ltethneek : m/y:/ndden eztend/o'/ben azeert az ew zenwedeeseenek nap/y:/an megh zarad vala az tengernek v/y:/ze harom meel f/o'/ld/y:/k octaua/y:/gh es vala k/y:/ oda eerk/o'/z/y:/k vala . hoz/y:/aa mehet vala 656a	
Páduai Antal	tamada nag/y:/ feergheteg es nag/y:/ essew 322a	turbatus est aër, tonitrua sonare coeperunt et pluvia spargi CLS69.
Adventben harmad vasárnap	m/y:/ndent : az az f/o'/ldet kewet chontot vasat ercz/o'/k faat f/y:/wet . es heeg/y:/eket el emeeznek es le olwaztnak : teng/o'/rt ¹⁵⁶ es eeg/y:/eb v/y:/zeket meg t/y:/zto/y:/thnak .... hog/y:/ oll/y:/annaa leezen ez f/o'/ld ennen magaban m/y:/nt m/y:/koron az elszew teremteesnek /y:/de/y:/n volt m/y:/nt az zeep Cristal ees /y:/g''/enes 017b x mert ez mastan/y:/ abrazatt/y:/aat hog/y:/ heeg/y:/es erd/o'/ss f/y:/wes [eltörletik] 017b es k/y:/lemb kylemb kwt fe/y:/ek nag/y:/ folyo ¹⁵⁷ v/y:/zek es Apro v/y:/sek vannak ez v/y:/lagon 017b	exuret et purgabit omnes montes et colles, omnia mixta corpora, ligna lapides, ac totam superficie, terrae purissima substantia remaneat TH 006P Et sic patet cummodo undi partis inferioris ignis. ille purgabit descendendo a superiori parte medii interstitii aëris in quo exuret et purgabit omnes nubes, ventos vapores. Nam summus idolante usque ad partem illam ascendendo infecit TH 006P Item exuret et exsiccabit omnes fontes et flumina ut amplius non fluant nec irrgent terram ... Mare non est ... non de oceano TH 006P

3.2. Növények, állatok

A kódexben előforduló növény-, és állatnevek többségét hűen lefordítja, hazai és nem honos állatokat egyaránt idéz, forrását követve a Biblia nyomán topikussá váló neveket gyakran átveszi (pl. oroszlán – bátorság [ÉKa 650d], kígyó – támadó csúszómászó [ÉKa 188a], farkas – veszély [ÉKa 190b], madar – tápláló, segítő [ÉKa 212b], sárkány – kízás [ÉKa 338a], galamb – kiválasztottság jele [ÉKa 195a], vadak – támadók [ÉKa 216a]), tudatossága néhány momentum révén mégis megfigyelhető. A „*marinis belvis*” (LA178.) általi gyötretés „*tengher bel/y:/ halak*”-ként (ÉKa 205a) jelenik meg nála, a nemhonos állatok nevét általában ismeri (*oroszlán* ÉKa 411b, *teve* 287a, *elefánt* 654a), sőt az Egyed-beszédben a szarvas helyett eredetileg oroszlánt ír (ÉKa 527b), illetve a Jakab-beszédben a „*Totiens in oratione genura flexerat, ut callos in genibus sicut in calcaneis uideretur habere*” (LA448.) a teve beiktatásával fordítja („*Ol/y:/ g/y:/akortaa /y:/mathkozik hog/y:/ az ew terdee wg/y:/an ffe/ cho/-mosot vala . m/y:/nt az tewe hata*” ÉKb 287a).¹⁵⁸ A honos állatok közül kiemelhető „*fekethe eeh hollo*” (ÉKa 205a) megnevezés, noha forrása csak az éhségre utal (LA177–178), az „*impleuerunt ut quasi hericius*” (LA167) „*Oll/y:/an vala m/y:/nt az zewl*” (ÉKa 197b) fordítása a korabeli nyelvállapotot tükrözi, megfigyelhető hazai viszonyokhoz való alakításra törekvése, a „*Duos aspides, duas uiperas duosque colubros*” (LA648.) „*keet /o'/reeg varas*

¹⁵⁶ Az *e/o'*-ből javított betű.

¹⁵⁷ Az *fo* betűkapcsolat *v*-ből javított.

¹⁵⁸ Elképzelhető a *calcaneis* – *camelo* alakok félreolvasása is, de ebben az esetben is bizonyos, hogy fejében konkrét elképzelések vannak a tevéről.

bekakat keth /y:/aspysokat es keth zomakokat” (ÉKa 429a) alakban ülteti át, a „*camelus*” (LA979.) helyett pedig „*eg/y:/ nag/y:/ b/y:/aal*” (ÉKa 546a) szerepel. Ugyanakkor megfigyelhető az is, hogy nem tartja szükségesnek a beszédeibe áttemelni a forrásokban megjelenő összes állat- és növénynevet.

11. táblázat. Forrásösszehasonlítás az állatokra vonatkozó ismereteiről

Ferenc patriarka	nag/y:/ sok Aproo madarkaak g/y:/ewltének eg/y:/be 570b	non sunt aves commotae de loco CLS65.
Lucia	yga barmot 171a	[boves] LA52.
Szilveszter	az hall tetemee akada meg torkan 184b	os piscis in eius gutture sic versatur LA109.
Szilveszter	az k/y:/g/y:/o . az az a’ Satan 188a	serpens LA115.
Szilveszter	hoz/y:/atok I./y:/ keg/y:/etlen fene twlкот ede 189b	... taurus ad me ferocissimus adducatur LA118.
Szilveszter	zaal le az Sarkanhoz 190a	Securus ad draconem descende LA119.
Szilveszter	az Istennek /y:/oha/y:/t : az d/y:/hess farkasoktwl otalmaznaak 190b	gregem a luporum morsibus custodirent LA119.
Fábián	fe/y’eer galamb zalla ew fe/y:/eree ... es meg ereek hog/y./ wr Isten ewtet valasztotta vona az papasagra es ottan papawa zen//t/o’leek 195a	Et ecce columba candida super caput eius descendit; quod ... ab eis in papam eligitur. LA161.
Sebestyén	be t/o’lteek ew testeet n/y./lakkal hog/y:/ Oll/y:/an vala m/y./nt az zewl 197b	Eum sagittis impleverunt ut quasi hericius uideretur LA167.
Vince	holt testet vethneek k/y./ /a’/ mez/o’/re . az vadaknak madaraknak 205a	Corpus eius in campum ab avibus et bestiis devorandum exponitur LA177.
Vince	nagy feketehe eeh hollo . es az teb madarakat ew zarn/y:/awal m/y./nd el /y:/zee 205a	Corvus ingluviei deditus alias aves impetum alarum abegit LA177–178.
Vince	x	Et lupum accurrentem morsibus et clamoribus effugavit LA178.
Vince	az tengher bel/y:/ halak m/y:/at meg hannaa zaggathatn/y:/ 205a	Iubet ergo corpori eius ... in pelago proici in pelago a marinis belvis devoretur. LA178.
Balázs	ott az egh/y:/ madarak hordnak vala eenn/y:/ Es az pwztaban lakoza vadak 212 b	Cui aves pabulum afferebant ac fere ... confluebant LA252.
Balázs	az ew ff/y:/aat k/y:/nek hall chonth akadot vala ew torkan 213a	In cuius [filii] gutture os piscis transversum erat LA253.
Balázs	esmeg eg/y:/ zeghe/n’/ azzonnak eg/y:/ d/y:/zna/y:/a ¹⁵⁹ : m/y:/koron az farkas el raga/-/-/tta vona 213a	Mulier ... paupercula unum solummodo porcum habens, quem tamen violenter lupus rapuerat LA253.
Ágota	Ha fene vadakkal fen/y:/e/-/ghetz . x/p-/ usnak neweet halwan meg z/y:/l/y:/g/y:/ ewlnek / 216a	Se feras promittas, audito Christi nomine mansuescunt LA258.

¹⁵⁹ A z s-ből javított betű. A javítási szándék látszik, de az s nincs törölve.

Ágota	torteneek hog/y:/ az lowak eg/y:/ masth rwghnaak . eg/y:/ fol/y:/o v/y:/z partt/y:/ ank : egg/y:/k fogawal le ragadaa . az masod/y:/k wg/y:/ rwgaa . hog/y:/ az v/y:/zbe eseek 218b	Duobus equis (inter se) fremitum dantibus calcesque iactantibus, unus eum morsu appetiit, alter calce percussus in flumine proiecit LA260.
Gergely pápa	×	Locusta superveniens eum coegit a legendo quiescere LA288.
Gergely pápa	Thyberis vyz oly yghen megh aradaa ... vyzen yewe nagy sok zamtalan kygyo esegy nagy sarkan ... azoknak dogheetwl meg dogleteek az eegh 236a	Per Tyberim fluvium multitudo serpentium cum dracone magno in mare descendit ... totum aërem sua putredine corruerunt LA288.
Ambrus	nagy ray meeh yewe reea mynt mykoroen erezteneek es mint zemeet zayaath el bamlak mynt ha az kaptarba menneenek 259a	examen apum subito adveniens faciem eius et os ita complevit ut quasi in alveolum suum intrarent pariter et exirent LV378.
Ambrus	meelsseghnek magassagara ragattateek m/y:/nt az egh/y:/ madaar : megmeerween az nag/y:/ eresseeget m/y:/nt az meel tenghert 262a	
Jakab	Ol/y:/ g/y:/akortaa /y:/mathkozik hog/y:/ az ew terdee wg/y:/an ffeel cho/-/mosot vala . m/y:/nt az tewe hata 287a	Totiens in oratione genura flexerat, ut callos in genibus sicut in calcaneis videretur habere LA448.
Vitus és Modestus	egh/y:/ kesel/y://w"/ madar hord vala eetelt 337b	Aquila eis [Vito, Modesto] cibum afferebat LA530.
Vitus és Modestus	Annak wtanna nagy kegyetlen Sarkant bocsattata ew reea hogy meg zagathnaa 338a (5.007)	... leo terribilis ad eum devorandum mittitur
Vitus és Modestus	Az eghy madarak oryzyk vala ew zent testeketh 338a (5.007)	Quorum corpora ab aquilis costodita LA531.
Elek konnfessor	ann/y:/a mynt az n/o'/steen <orz> orozlan 411b	Mater ... quasi leona rumpens rete LA624.
Krisztina	hozata keet /o'/reeg varas bekakat keth / y:/aspysokat es keth zomakokat es hoz/y:/aa vettete De sem/y:/t ewnek/y:/ nem artanak 429a	Duos aspides, duas viperas duosque colubros ad eam dimitti fecit LA648.
Bernald	almaat lataa / haat ol/y:/ m/y:/nt egy zeep fe/y:/eer k/o'/l/y:/k/o'/chke k/y:/nek az hataa or/y:/a tarka barka /y:/o k/o'/l/y://o'/knek leez teann/y:/a . k/y:/ an/y:/a zent eg/y:/haznak otalma leezen az erethneket ¹⁶⁰ ellen 501a	[mater] vidit somnium praesagium futurorum, catellum scilicet totum candidum, totum in dorso sub rufum et latrantem in utero se habere LA812. Optimi catuli mater eris, qui domus Dei custos futurus magnos contra inimicos dabit latratus
Bernald	sok leg/y:/ bogaar /y:/ewt 503b	Monasterium ... occupasset muscarum incredibilis LA822.

¹⁶⁰ Sic!

Egyed	meerges k/y:/g/y./o meg fwlt vala 527a	Vir ... a serpente percussus LA887.
Egyed	Az nesteen orozlan [zarwas] ¹⁶¹ eedes te/y:/eewel eeltet/y:/ vala 527b	Cervam ... praeparatam habuit in nutricem, quae ... lactis prebebat. LA888.
Egyed	vadaznanak az pwztaban . talalaak meg az zarwast leghelween . es wtanna valtanak 527b	Cum ... regis pueri venarentur praedictam videntes cervam ... cum canibus insequuntur LA888.
Egyed	eg/y:/ hag/y:/tasneera sem az zolgaak . sem az best/y:/eek hoz/y:/aa nem meheteenek 527b	cum canes ut prius accedere non praesumerent LA888.
Kozma és Damján	eeg/y:/ nag/y:/ b/y:/aal oda /y:/ewe es ember/y:/ zozattal manda 546a	Camelus advenit et humana voce proclamans LA979.
Kozma és Damján	meene k/y:/g/y./o feeregh za/y:/aban 546b	Serpens in eius venturum ingressus est LA979.
Jusztina	meeg/y:/en vala hazanak a/y:/ta/y./a ele/y:/ben k/y:/lemb k/y:/lemb Allatnak kepeebe 550b	[Cyprianus] ad ostium virginis diu vigilavit et quandoque in feminam quandoque in avem se ... [Acladius] in passerem cum ad fenestram Iustinae volasset LA974.
Jusztina	testokket az eebeknek hannaak 551b	Horum corpora, cum sex diebus ad canes proiecta mansissent ... LA976.
Cecília	Iesus Kristus t/y:/zta tanacchnak palantalo/y:/a weegyed fogagg/y:/ad az zent tanacchnak g/y:/melcheet k/y:/nek magwaat z/y:/z Cecilia lean/y:/odban bel h/y:/mt/o'/ttel : k/y:/ /y:/ollehet orozlanhoz hasonlatus f/y:/rff/y:/at vett tarsswl . k/y:/t m/y:/nt eeg/y:/ alazatus z/y:/l/y:/g barant k/y:/ld/o'/t tehoz/y:/-/aad . 650a	Suscipe seminum fructus quod in Cecilia seminasti ... Nam sponsum quem quasi leonem ferocem accepit ad te quasi agnum mansuetissimum destinavit. LA1182.
Kelemen	M/y:/ oka hog/y:/ az zwn/y:/oghnak ¹⁶² k/y:/ oll/y:/an k /y:/sded lelko'/s allat leeg/y:/en hat laba vag/y:/on annak felette zarn/y:/a ees vag/y:/on / Az elephantnak sem zarn/y:/a n/y:/nchen sem hath laba de chak neeg/y:/ . m/y:/eert oll/y:/an nag/y:/ allat leeg/y:/en . 654a	Cum culex animal sit exiguum, quid est quod sex pedes habet et insuper alas possidet, elephans autem cum sit ammane animal nec alas possidet et tantum quattuor pedes habet? LA1190.
Kelemen	/y:/me laata taw/o'/l eeg/y:/ zeep fe/y:/eer barant az /y:/ob labawal verm/o'/t va/y:/wan 655b	vidit agnum stantem qui pede dextro erecto quasi locum episcopo ostendebat. LA1200
Tizenegyez er szizek (Szt. Orsolya)	eegg/y:/eg/y:/ew baranyt azonnal kewr/w'/l fogaak m/y:/nt azd/y:/hes eeh farkasok 592b	barbari ... quasi lupi saevientes in oves, totam illam multitudinem occiderunt PA078a

¹⁶¹ A szövegben áthúzva, a sor mellett jobb oldalt (egyben az áthúzott szó mellett) a *zarwas* szó szerepel.

¹⁶² Az *o* javított betű.

Páduai Antal	zola az v/y:/zbe lakozo halaknak 322a	Audite ... pisces maris et fluminis CLS69.
Páduai Antal	/y:/nkab d/y:/cheer/y:/k t/y:/zt/o'/l/y:/k Az v/y:/zben lakozo halak az aldott teremt/o'/t (+)istent ¹⁶³ honnem . az h/y:/tetlen Erethnekek 322a	Deus ...honorant pisces Deum, quam homines haeretici CLS69.
Páduai Antal	leanzo gyermek . k/y:/nek m/y:/nd keze/y:/ laba/y:/ meg swgorottak vala . hog/y:/ m/y:/nt az (+) k/y:/g/y:/o' ¹⁶⁴ <k/y:/g/y:/o> wg/y:/an chwz maz vala . 322a	[filia] more serpentum reputans, et morbo caduco laborans CLS69.
Vízkereszt oktávája	x	Ad id exemplum accipiamus de Unicorni TH023G.
Vízkereszt oktávája	. Az oka hog/y:/ Cristusra . zeep fe/y:/eer galamb kepeeben /y:/ewe az zent leelek artatlansagnak /y:/egzeeseere 071b	In huius lignum super Christum Spiritus Sanctus in columbae specie venit. TH023Q.
Adventben harmad vasárnap	Barmokkal es vadakkal madarakkal v/y:/z bel/y:/ bel/y:/ halakkal /y:/nd el mwlnak 018a	Exuret etiam omnes pisces maris TH 006P
László király	x	Alia enim animalia in nativitate secum portant in mundum ea, quibus teguntur, scilicet bruta pilos, aves pennas, pisces squamas ... Flores etiam suum ornatum et herbae et plantae habent ex naturali origine. PA014B
László király	x	Qui divitias nimium amant, quia tales a Christo comparantur camelis PA014C
id. Jakab	ennekem tanwlt /o'/kre/y:/m vannak ... - Twgg/y:/a vala kedeeg az rawas lупpa ...vad b/y:/kakath hog/y:/ m/y:/nt oda meenneenek ottan m/y:/nd meg /o'/lnek ewketh - meg talalaak az b/y:/kakate es . es m/y:/nt ha koronkeed z/y:/lyg/o'/k voltanak vona . meg hag/y:/aak magokat foghn/y:/ 434b	Accipite boves quos habeo – [Lupa] sciebat enim boves tauros esse indomitos ... et ideo putavit quod non possent iungi nec applicari – Tauros mansuescunt LA655.

A növények esetében a rózsa, a liliom mint a szépség, kellem, fájdalommentesség jelenik meg többször is a forrásokkal megegyezően (pl. ÉKb 216b, 649a), figyelemreméltó, hogy az István-beszédbe ő maga iktatja be a rózsa mint kiválasztottság motívumot („m/y:/nt az zeep rosaat az t/o'/w/y:/sk k/o'/zz/o'/l azonkeppen zent Isthwant az pogan z/y:/lektewl maganak valaztaa” ÉKb 494b). A „*Baculum ... ad modum palme frondes et dactilos protulisse*” (LA666.) „az nemess palma ffa g/y:/melch/o'/t teremt/o'/t” (ÉKb 436a) fordítás háttérében a hazai célközönséghez való igazodás állhat.

12. táblázat. Forrásösszehasonlítás a növényekre vonatkozó ismereteiről

¹⁶³ istent szó a bal margón beszúrva

¹⁶⁴ bal margóról beszúrt szó

Sebestyén	zeep rosa v/y:/ragokon /y:/arneek 197a	... super roseos flores incedam LA166.
Ágota	m/y:/keppen az t/y:/zta gabonat addegh az kasban nem tehetnek m/y:/glen annak elette az ew p/y:/lwa/y:/abol /y:/ol k/y:/nem t/y:/zto/y:/-/tt/y:/aak ¹⁶⁵ 216b	Non enim potest triticum in horreum poni nisi theca eius fuerit fortiter conculcata et in paleas redacta. LA258.
Kristóf	az nemess palma ffa g/y:/melch/o'/t teremt/o'/t 436a	Baculum ... ad modum palmae frondes et dactilos protulisse. LA666.
Bernald	ewnek/y:/ egy mestere sem volt De m/y:/nd az erden harazton es faak k/o'/z/o'/t /y:/arwan elmeelk/o'/dween es gondolk/o'/dwan wr istentewl adot m/y:/ndden 501b	Quicqid in scripturis didicerat maxime in silvis et in agris meditando et orando se confitebatur accepisse et nullos se aliquando magistros habuisse nisi quercus et fagos inter amicos dicere solebat. LA816.
Bernald	Nem /y:/z engh/o'/met eennen k/y:/ ez en madarkambol .. k/y:/ pareet kap/y:/ztaat ragogat 503b	Non me de anicula mea hic porrulos edens et brassicas devorans pellet. LA822.
Egyed	Romaban meent ... keere ... Cippessus fabol z/o'/rz/o'/t aztokat : meel/y:/ A/y:/ tokat m/y:/ndden vezernel k/y:/l 528b	Romam adiit ... Duoque ostia cypressina in quibus sculptae erant ymages apostolorum a papa impetrans LA890.
Cecília	Elezer / mondat/y:/k meenn/y:/e/y:/liliomnak : az ew nag/y:/z/y:/zesseegeenek es t/y:/ztassaganak eek/o'/sseegeert . /y:/o lelk/y:/ /y:/smeret/y:/eerth 649b	Fuit enim caeleste lilium per virginitatis pudorem, vel dicitur lilium quia habuit candorem mundititae, virorum conscientiae, odorem bonae famae. LA1180.
Cecília	[Ang/y:/al] k/y:/nek keth zeep rosabol k/o'/t/o'/t Corona vala kezeeben 650b	duas coronas ex rosis et liliis in manu habebat LA1182.
Karácson éjjeli mise	M/y:/ndden fa/y:/dalomnaal serelemnel es /y:/a/y:/naal k/y:/l annak okaert hasonlattat/y:/k az zeep liliomhoz . k/y:/nagy zeep/o'/n z/y:/l/y:/ az ew zeep /y:/llatw v/y:/ragaat 044a	Maria Christum pulchritudine peperit ... sine omni dolore, sine omni debilitate, sine omni gravamine ... Sic ... lilium in portando vel pariendo flores non ... gravari PH 017B
László király	x	Alia enim animalia in nativitate secum portant in mundum ea, quibus teguntur, scilicet bruta pilos, aves pennas, pisces squamas ... Flores etiam suum ornatum et herbae et plantae habent ex naturali origine. PA014B
István	ang/y:/al/y:/ /y:/zeneth m/y:/nt az zeep rosaat az t/o'/w/y:/sk k/o'/zz/o'/l azonkeppen zent Isthwant az pogan z/y:/lektewl maganak valaztaa . 494b	angelicae annunciationis PA052F.
Cecília	Oh zeep v/y:/ragok nemes /y:/ff/y:/ak	O iuventutis flos purpureus LA1185.

¹⁶⁵ A z s-ből javított betű.

3.3. Ember

3.3.1. Emberi test

A kínzások leírásánál szerepelnek a forrásokban több helyütt is különféle emberi testrészek, a „*tagh/y:/a ... hwsaa és bewree*” (ÉKa 204a), „*w/y://y:/aa*” (ÉKa 269a), „*emle/y:/t*” (ÉKa 216b), „*meehe*” (ÉKa 389b) kifejezések átültetése nem jelent problémát, azonban „*et solutis costarum compaginibus viscera interna paterent*” (LA176.) esetében még logikailag, saját ismeretei jegyében fordít („*bel/y:/ ees k/y:/we tetzeneenek*” (ÉKa 204a), a „*omnia eius ossa usque ad medullarum exitum sunt confracta*” (LA268.) kifejezésből azonban az általa valószínűleg nem ismert velót egyszerűen elhagyja („*m/y:/nden hwsa m/y:/nden teteme el zakadoza eg/y:/mastwl*” ÉKa 225a). A fordítási kísérletek azt mutatják, hogy szeretné a megfelelő hatás elérése érdekében a hallgatóságával közölni ezeket a kínzásokat, azonban erre lehetőségei korlátozottak. Az anyatejjel való táplálás tulajdonságoknak hoz köti kal való összekapcsolása

13. táblázat. Forrásösszehasonlítás az emberi testre vonatkozó ismereteiről

Vince	- az oztorwra von/y:/ataa . es myndden tagh/y:/aat el zagattataa .203b - az hoherek nag/y./ was gherebenekkel . m/y:/nd az chont/y./k le zaggataak ewnek/y:/ m/y:/nd hwsaat m/y:/nd bewreeth w/g'/ hog/y:/ m/y:/nd ew tell/y:/es testeeból veer folna k/y:/we . es m/y:/nd az bel/y:/ ees k/y:/we tetzeneenek . 204a	Vincentius ... in equuleo destentum membris omnibus dissipari LA175. - Tunc carnifices pectines ferreos usque ad intima costarum fixerunt, ita ut de toto eius corpore sanguis efflueret et solutis costarum compaginibus viscera interna paterent. LA176.
Vince	az ew bel/y./ es hwra/y:/ ees / m/y:/ndenfelől alaa f/y./ghnek vala / 204b	Ipsa interna viscera de eius corpore extra labuntur LA176.
Juliana	m/y:/nden hwsa m/y:/nden teteme el zakadoza eg/y:/mastwl 225a	omnia eius ossa usque ad medullarum exitum sunt confracta LA268.
Krisztina	vass gherebenekkel mynd le zagattataa ew g/y./engheseeges hwsaat 428b	[pater] iussit carnes eius unulis radi et membra eius tenera dirumpi LA647.
Ágota	z/y:/z emle/y:/t g/y:/ettreenek ... monda z/y:/z zenth Agatha azzon / nem zeg/y:/enled el metthethny azth eg/y:/ azzon/y:/allatban k/y:/t t/e-/magad zoptaal te an/y:/adban 216b-217a	Quintianus iussit eius mamillam torqueri ... Cui Agatha: „... non es confusus amputare in femina quod ipse in matre suxisti?”
Márk	w/y://y:/aat el vagtta vala hog/y:/ chak pappaa ne lehehne 269a	pollicem sibi amputasse ... ut sacerdotio reprobis haberetur LA399.
Bernald	twla/y:/don te/y:/eevel tartt/y:/a vala ffeel es nem akar/y:/a vala ez b/o'/lch azzon/y:/allat hog/y:/ vala meel/y:/ gonoz termeezet/w'/' da/y:/katwl gonoz /y:/degh/o'/n termeezet/o'/t veenneenek 500b	[mater] alienis uberibus ipsos nutrir refugiebat, quasi cum lacte materno materni quodammodo boni infundens eis naturam LA811.
Karácson éjjeli mise	maria Cristust z/y:/zesseeges te/y:/eewel eeltete / k/y:/nek termeezet zerent fe/y:/eerseege es	Tertio virgo Maria Christum lactavit, in lactem est color albus significans sinceram intencionem. Est et sapor

	eedesseege vag/y:/on / k/y:/n mag/y:/araztat/y:/k a/y:/o/y:/tatus embernek leelkeeben 47a	dulcoris significans pietates. PH017I.
Szilveszter	meereggheh /y:/tatot 187a	felle potatum LA114.
László király	an/y:/amnak meehe 389b	doloris parientis uterus matris PA014B

3.3.2. Betegségek, gyógyítás

A betegségek megnevezéseit többnyire precízen, az akkori nyelvéllapotnak megfelelően, az egyes betegségeket differenciáltan kezelve fordítja le: „*poklossag*” (ÉKa 185b), „*weer korssag*” (ÉKa 170a), „*torkanak betegsseghee*” (ÉKa 215a), „*yakokat, santhakat*” (ÉKa 232b), „*chonkasaag*” (ÉKa 654b), „*gyomranak betekseeghe*” (ÉKa 235a). Kivétel akad: a *febris* (LA517) és a *paraliticus* (LA653.) is „*kozwen*”-ként (ÉKa 239a, 331a, 653b) jelenik meg nála, nem helyes a „*cancri ulcere in mammilla*” fordítása, a Gergely-beszédben olvasható szívbetegség („*incisionem juitalium, quam Greci syncopim uocant, patiens crebris angustiis per horarum monumenta ad exitum propinquaret*” LA286.) azonban már meghaladja a Karthauzi Névtelen ismereteit.

14. táblázat. Forrásösszehasonlítás a betegségekre vonatkozó ismereteiről

Balázs	vala k/y:/ ew torkanak betegsseghee/-/-/ben awag/y:/ eeg/y:/eb nemew korssagaban az ew seghedelmeet kernee es k/y:/w/-/-/annaa . azonnal erdeml/y:/en megh halgattathn/y:/ . 215a	Ipse oravit ... ut quicumque pro infirmirate gutturis vel alia quacumque infirmirate eius patrocinia postularet, exaudire continuo meretur. LA255.
Gergely pápa	... oly kemeenseggheh gyetryt vala ew testeet, hogy az ew gyomranak betekseeghe myatta yngen sem alhatna es gyakortaa halalara koezlgheetnee ew gyettrelmenek myatta 235a	Tante ... corpus suum afflixit ut infirmato stomacho subsistere vix valeret et incisionem vitalium, quam Graeci syncopim vocant, patiens crebris angustiis per horarum monumenta ad exitum propinquaret. LA286
Gergely pápa	Thyberis vyz oly yghen megh aradaa ... vyzen yewe nagy sok zamtalan kygyo esegy nagy sarkan de mykoron mynd az vyzben holtanak vona, azoknak dogheetwl meg dogleteek az eegh es tamada nagy deegh halaal 236a	Per Tyberim fluvium multitudo serpentium cum dracone magno in mare descendit... totum aërem sua putredine corruperunt, sicque plaga pessima quam inguinariam vocant secuta est LA288.
Gergely pápa	kylemb kylem beteghseghoeket zenwede ... oly nagy kozwenbe es faydalmakban gyettrettem myndden napon 239a	Unde factum est quod semper aut deinceps febribus laboravit aut podagrae molestia pressus fuit aut validis doloribus conquassatus aut dolore stomachi mirabiliter cruciatus LA298.
id. Jakab	eg/y:/ zegheen n/y:/awal/y:/as k/o'/zweenes 434a	Paraliticus invia iacens LA653.
Kelemen	gaz/-/da/y:/a azzonra ees k/o'/zween eseek hog/y:/ nem kezde /y:/arhatn/y:/ 653b	Illa ... paralisim incurrit et de lecto surgere non valebat LA1189.
Kelemen	chonkasaag eseeek reeam/y:/nd keth	Manus eius quas crebris morsibus

	keze meg azot volna 654a	laceraverat sine sensu et mortuae adeo sunt effectae LA1189.
László király	an/y:/amnak meeche 389b	doloris parientis uterus matris PA014B
Lucia	ann/y:/awal k/y:/ ... weer korssagot zenwed vala 170a	cum matre ... fluxum sanguinis patiente LA49.
Lucia	×	lotio fugarentur maleficia LA52.
Mátyás apostol	Nagy sok czodakat tezen vala az nep kozot, korokat vygazt vala, vakokat, santhakat gyogytt vala 232b	Caecos illuminbat, leprosos mundabat, daemones expellebat, claudis gressum, surdis auditum, mortuis vitam restituebat. LA283.
Péter és Pál apostolok	az ew eml/o'//y:/ ffele fwalkodanak :	Tandem canceri ulcere in mammilla percussa LA573.
Petronella	k/o'/zween korssag 331b kezde esmeg nag/y:/ few fa/y:/asban faradozn/y:/ 332a	... febribus laboraret LA517. Ut prius febribus laborare coepit LA517.
Sebestyén	Zoe new/o' / azzon Niko /stratusnak felesseeghe ... nema vala ....Ottan monda zent Sebest/y:/en ha en x/p-/us Iesusnak b/y./zon zolgaia vag/y./ok ... N/y:/ssa meg za/y:/aat ewnek/y:/ 196a	Zoe uxor Nicostrati, ... quae loquelam amiserat, ... Tunc Sebastianus ait: Si ego servus Christi sum ... aperiat os eius LA164.
Szilveszter	eg/y:/ v/y./zes toot mwttat k/y:/ben ha háromzor belee martandod magadat ottan m/y./nden poklossagodbol meg v/y./gazol 185b	Hic tibi piscinam ostendet in qua immersus tertio ab omni curaberis leprae morbo. LA111.

3.5. Számtan

A középkor folyamán a számok, mértani idomok nem csupán matematikai fogalomként értelmezendők, hanem mágikus, erkölcsi jelentést tulajdoníthatunk neki, Gurevics szerint a számok révén feltárhatókká válhatnak a Isten gondolatai.¹⁶⁶

Temesvári Pelbárt a *Stellarium* VII. könyv, III. rész, 2. fejezetében Szűz Mária tudásával és ezzel kapcsolatban a tudományokkal foglalkozik. Felhívja a figyelmet a számok megértésének fontosságára. „Ötödször: az aritmetikát is ismerte, mivel ez a számokkal foglalkozik. A Szentírásban levő számok pedig sokértelműek (mystici), és a számok sokféleségüknek megfelelően sokféle mélyebb értelmet (mysteria) hordoznak, amint világos a hármas, hatos és tízes stb. számokban, ami sok írásban és glosszában nyilvánvaló. Továbbá a Szentírásban is szerepel Jákob, Izsák és mások éveinek száma is, és a különböző ünnepek is szóba kerülnek, amelyekhez szükséges a számolás tudománya. Mindez pedig az aritmetikához tartozik. ... ez a tudomány szükséges a Szentíráshoz.”¹⁶⁷

A római császárok uralkodásakor, az egyes szentek halálál láthattuk már a korábbiakban is, hogy Karthauzi Névtelen felhasználja, nem tekinti lényegtelen információnak az évszámokat. Ugyanakkor a számmisztikának nem tulajdonít nagy jelentőséget, a forrásban szereplő számokat megtartja, amikor azonban több Pelbárt-beszédből kompilál, akkor kihagyja a számmisztikára utaló részleteket.

¹⁶⁶ GUREVICS 1974., 255.

¹⁶⁷ SÁPI Nóra, „Senarius dicitur numerus perfectus” – Pelbárt számtanához, *Plaustrum*, 2(2004) http://sermones.elte.hu/?az=325tan_plaus_nora

15. táblázat. Forrásösszehasonlítás számtani ismereteiről

Fábián	papasaganak t/y:/zen három eztendeyben 195a	pontificatus sui anno tredecimo LA161.
Gergely pápa	byrtta vona az papassagot tyzen három eztendeeg haat honapyg es tyz napyg ... hath zaaz hath eztendoeben Foca romay czazarnak wrasaga alath 239a	Cum sedisset annis tredecim, mensibus sex et diebus decem ... fluxerant anni ab incarnatione DCVI sub Phoca imperatore. LA301.
Móric	...vala meg Nyolcz olaaz meel feldon 547b (5.332)	Diocletianus ... Maximianum ... Gallias cum infinito exercitu misit ... Cum uiversus exercitus montes Alpium transmeaddet et Octodorum advenisset ... Sancti milites audientes octo milibus ab exercitu secesserunt et in quodam loco amoeno cui Aganum nomen est iuxta Rodanum consederunt. LA967.
Kelemen	három meel f/o'/ld/y:/k meg zarada az tenger v/y:/ze . ... talalanak eeg/y:/ zeep kewb/o'/l faragot Capolnaat ¹⁶⁸ wr istennek hatalmasaga zerent es benne eeg/y:/ eekes kew Coporsoot . es benne az zent mart/y:/rnak testeet : mellette keddeeg az nag/y:/ kewet : es megh /y:/elenteteek ¹⁶⁹ ewnek/y:/k hog/ y:/ onnan k/y:/ ne v/y:/nneek az zent test/o'/t : De wg/y:/an ott azon hel/y:/en t/y:/zt/o'/ltethneek : m/y:/ndden eztend/o'/ben azeert az ew zenwedeeseenek nap/y:/an megh zarad vala az tengernek v/y:/ze három meel f/o'/ld/y:/k octaua/y:/gh es vala k/y:/ oda eerk/o'/z/y:/k vala . hoz/y:/aa mehet vala 656a	Statimque mari per tria miliaria recedente omnes per siccum ingressi invenerunt in modum templi marmorei habitaaculum a Deo paratum et ibi in arca corpus sancti Claementis et ancoram iuxta eum. ... Omni autem anno tempore passionis per septem dies ad tria miliaria mare recedit et siccum iter aduenientibus tribuit. LA1200.
Móric	Onnan az tartomanbol wgy mynt hatt ezeren hatt zazan hathwan haton es meneenek romaban chazaar mellee ... enghedetlen poganok ellen ... 547b (5.332)	Congregantes ... electam militum legionem, scilicet sex milia DCLXVI LA966.
Szilveszter	Lee zalla ...az veremnek fenekeere . zaaz eethwen garad/y:/czon 190b	Descendit ... in foveam per gradus CL duas LA119.
Másod menyegzős vasárnap	x	Tres principas regulas diligenter obseruare ut valeant per Christum salvari, qui accipiunt litteras huius dictionis servus: quod vide in persecutione huius articuli. TH029I.
Másod menyegzős vasárnap	X	Domini erga servos et ancillas tenentus septem regulas suare quae accipiunt litteras huius dictionis dominus. TH029P

¹⁶⁸ A *t k*-ből javított betű.

¹⁶⁹ A második *t e*-ből javított betű.

4. Összegzés

A dolgozatban arra tettem kísérletet, hogy forrásösszehasonlítás segítségével bemutassam, hogy a Karthauzi Névtelen milyen műveltségi, tudományos bázissal rendelkezett, hogy prédikációival megszólíthassa a közönséget. Illeszkedett kora tudományos világképébe, történeti érdeklődése kiemelkedő, de kissé ahistorikus, liturgikus tudása viszonylag széles körű. A természettudományok közül a növények, állatok többnyire csak topikus szinten jelennek meg, földrajzi tudása ennél valamelyest megalapozottabb – összegezhethetnénk rendkívül tömören a korábban elmondottakat.

Források rövidítésjegyzéke

BS	Osualdus de LASKO, <i>Sermones de sanctis Biga salutis intitulasi</i> , Hagenau 1497. Univ. Inc. 635. (sermo)
CLS	Robertus CARACCIOLUS, <i>Sermones de laudibus sanctorum</i> , Basel, 1490. Univ. Inc. 395. (sermo)
CS	Petrus de NATALIBUS, <i>Catalogus Sanctorum. Vitas, passiones et miracula commodissime annectens ex variis voluminibus selectus</i> , Lugduni, 1508. Univ. Ant. 0416.
Dec.	GYÖNGYÖSI, Gregorius, <i>Decalogus de Sancto Paulo primo heremia</i> . (Róma, 1516.), kiad., SARBÁK Gábor, Középkori pálos írásbeliség. Kandidátusi értekezés. Budapest, 1994. OSZK D632. (caput)
ÉKa	Karthauzi Névtelen, Érdy-kódex, szerk., <i>Sermones Compilati</i> kutatócsoport (pagina)
ÉKb	Karthauzi Névtelen, <i>Érdy Kódex</i> , szerk. VOLF György (Nyelvemléktár IV–V), Budapest, 1876. (oldal)
KK	Simonis de KEZA: <i>Gesta Hungarorum</i> , praef., DOMANOVSKY Alexander = SRH I, 129–195. (oldal)
LA	Jacobus de VORAGINE, <i>Legenda aurea</i> . Ed. Iacopo da VARAZZE, critica Giovanni Paolo MAGGIONI, Firenze, 1998. I-II. (oldal)
LS	<i>Legendae sanctorum regni Hungariae Lombardica Historia non contentae</i> , [Strassburg, cc. 1486–1489, J. Prüss] MTA, Ráth 1055. (sem az oldalszám, sem a sermók nem számozottak)
PA	Pelbartus de THEMESWAR, <i>Sermones Pomerii de sanctis</i> , Pars Aestivalis, ed., <i>Sermones Compilati</i> kutatócsoport. (sermo)
PH	Pelbartus de THEMESWAR, <i>Sermones Pomerii de sanctis</i> , Pars Hiemalis, Hagenau, 1499. Univ. Inc. 721. (sermo)
PT	Pelbartus de THEMESWAR, <i>Sermones Pomerii de tempore</i> , Hagenau, 1498. Univ. Inc. 681. (sermo)
SRH	<i>Scriptores rerum Hungaricarum: tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum</i> , ed. Emericus SZENTPÉTERY, utószó, gond., SZOVÁK Kornél, VESZPRÉMY László] Budapest, 1999. ² (oldal)
TK	Johannes de THURO CZ, <i>Chronica Hungarorum</i> , Ed. Elisabeth GALÁNTAI et Julius KRISTÓ, Budapest, 1985. (caput/oldal)